

Eötvös Loránd
Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
MESTERKÉPZÉS

Miért ég az esőerdő?

Az amazóniai erdőtüzek háttere: a környezetvédelmi intézményrendszer hanyatlástörténete a világgazdasági tendenciák és a gyarmatosító múlt tükrében

Konzulens:

Soltész Béla

Készítette:

Kovács Abigél Mária

E33338

Nemzetközi tanulmányok szak

2022. április

Tartalomjegyzék

Absztrakt	1
Abstract	3
1. Bevezetés	4
1.1. A kutatás relevanciája	4
1.2. Kutatási kérdések, hipotézis	5
1.3. A dolgozat felépítése, módszertan	6
2. Amazónia természetföldrajza	8
3. A természeti erőforrások tulajdonjogának posztkoloniális dilemmái	11
3.1. Elméleti háttér	11
3.2. Történeti bevezető	13
3.3. Kié a föld? Óslakos tulajdonjogok értelmezése	16
3.3.1. Földkérdés	16
3.3.2. Jogi dokumentumok	19
3.3.3. Az óslakos területek integritását sértő törvényjavaslatok	22
3.3.4. FUNAI	24
3.4. Belo Monte - gát esete	25
4. Világgazdasági és környezetpolitikai összefüggések Brazíliában	30
4.1. Brazília helye a világrendszerben	30
4.2. Környezetpolitikai tendenciák Brazíliában	34
4.3. A kínai kereslet növekedése mint a brazil agrárexport motorja	37
5. A környezetvédelmi intézmények hanyatlástörténete	46
5.1. A környezetvédelmi kormányzás központosításának folyamata	46
5.2. Konkrét jogalkotási lépések	52
5.3. Intézmények	55
5.3.1. IBAMA, ICMBio	55
5.3.2. INPE	58
6. Összegzés	61

7.	Irodalomjegyzék _____	65
8.	Ábrajegyzék _____	85

Absztrakt

Brazíliában a napjainkban is javában folyó erdőirtás, valamint részben az ennek következtében létrejövő erdőtüzek jelentős mértékben veszélyeztetik a klímaválságban kulcsfontosságú szerepet betöltő Amazóniát és biodiverzitását. Jelen kutatás célja az erdőtüzek világgazdasági és környezetpolitikai hátterének vizsgálata. A brazil gazdaságról való gondolkodás alapja, hogy a környezeti erőforrások felélése jelenti az utat a gazdasági fejlődéshez. Dolgozatomban a posztkoloniális és világrendszer kritikus elméletek segítségével vizsgálom a problémakört.

A kolonializusból fennmaradt földkonfliktus alapja, hogy az őslakosok egy olyan értékes ökológiai területen élnek, amelyre a kormány és az azt támogató agrárüzleti (*agribusiness*) érdekcsoportok igényt tartanak. Ennek hátterében azok a világgazdasági folyamatok állnak, amelyek meghatározzák Brazília félperifériás létét. Így kérdésként merül fel, hogy kinek a tulajdona az az értékes föld, ami egyrészt az őslakosok védelmét szolgálja, másrészt viszont a világgazdaság általi nyomás miatt a nyersanyagexporthoz nélkülözhetetlen. Ez a feloldhatatlannak látszó konfliktus megjelenik a Bolsonaro-adminisztráció környezetvédelmi stratégiájában: az értékes földterületek megnyitása érdekében a brazil környezetvédelmi intézményrendszer központosítására és meggyengítésére került sor, így lebontva az akadályokat Amazónia kizsákmányolása előtt. A kormány interpretációjában akárcsak az intézmények, az őslakos közösségek is gátolják az ország gazdasági fejlődését, ezért olyan alkotmányellenes és nemzetközi normákat sértő törvényjavaslatok születnek, amelyek a kisebbségi csoportok földvesztésével járnának, ezáltal még kiszolgáltatottabbá téve őket. Hipotézisem szerint a Bolsonaro-kormány alatt tapasztalt nagyméretű környezetkárosítás alapvetően egy olyan intézményi gyengülés következménye, amelynek hátterében a világgazdasági folyamatok és a koloniális társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák állnak.

Kutatásom az amazóniai esőerdőtüzek gazdasági és politikai hátterével foglalkozó tudományos diskurzusba kapcsolódik be, és egy átfogó képet kíván nyújtani a brazil környezetpolitikát irányító és azt meghatározó mechanizmusokról. Célja, hogy értelmezze az erdőtüzek hátterében álló intézményi hanyatlást, amely a környezeti degradációs folyamat egyik fő okának bizonyul.

Kulcsszavak: posztkolonializmus, világrendszer-elmélet, környezetpolitika, őslakos tulajdonjogok, környezetvédelmi intézmények leépülése, Bolsonaro-kormány

Abstract

Deforestation in Brazil and the forest fires caused by it play a crucial role in the climate crisis by posing a significant threat to Amazon and its biodiversity. The present research aims to examine the world economy and environmental policy background of forest fires. The predominant ideology behind the Brazilian economy is that the way to economic development is through ecological degradation. In my thesis, I use the postcolonial and world system critical theories in order to interpret this background.

The land conflict that originated from colonialism is based on the fact that indigenous people live in valuable ecological areas demanded by the government and the agribusiness interest groups. This conflict is caused by world economic processes that determine Brazil's semi-peripheral existence. Thus, the question arises as to who owns the valuable land that, on the one hand, serves to protect the indigenous communities and, on the other hand, is indispensable for the export of raw materials due to world economic pressure. This seemingly unresolved conflict is reflected in the Bolsonaro government's environmental strategy: it centralized and weakened Brazil's environmental institutional system to open up valuable land, thus breaking down barriers to the exploitation of the Amazon. According to the government's interpretation, like the institutions, indigenous communities hinder the country's economic development; therefore, bills are being passed that violate constitutional and international standards, making the minority groups even more vulnerable. According to my hypothesis, the large-scale environmental degradation experienced under the Bolsonaro government is essentially the result of an institutional weakening caused by world economic processes and colonial social, political, and economic structures.

My research is linked to the scientific discourse on the economic and political background of the Amazon rainforest fires. Its goal is to provide a comprehensive understanding of the mechanisms governing and defining Brazilian environmental policy. The present thesis aims to interpret the institutional decline behind forest fires, which is proving to be one of the main causes of the environmental degradation process.

Keywords: postcolonialism, world-system theory, environmental policy, indigenous property rights, dismantling of environmental institutions, Bolsonaro administration

1. Bevezetés

1.1. A kutatás relevanciája

Az amazóniai esőerdő a hosszú távon nem fenntartható földgazdálkodás és az éghajlatváltozás következtében számos veszélynek van kitéve, így hatással van a bolygónk sorsára. Ezért Brazília kulcsfontosságú szereplő az éghajlatváltozással és a környezeti problémákkal kapcsolatos globális kérdésekben (Kasa, 2013). Az Amazonas-medence környezetpusztítása egy régóta tartó folyamat, ennek ellenére a probléma csak az utóbbi időszakban tematizálódott a köztudatban. Az erdőirtás elmúlt években tapasztalt mértéke nem magyarázható kizárólag a térségben a száraz hónapokban jellemző, természetes is előforduló tüzekkel; kialakulásuk nagy százalékában illegális, emberi tevékenységhez köthetőek. Az erdők felégetése által felszabadult területek jól használhatóak mezőgazdasági célokra, mint például a marhatenyésztésre vagy szójatermesztésre (Spring, 2022b).

A régió a 2019-ben rég nem látott intenzitású erdőtüzek kapcsán a nemzetközi figyelem középpontjába került, ekkor az előző évi adatokhoz képest 84%-os növekedést és több tízezer erdőtüzet regisztráltak (BBC News, 2019b). Azóta több év eltelt ugyan, de a probléma aktualitását és sürgősségét mutatja, hogy egyes kutatások szerint az Amazonas-medence bizonyos részei annyira károsodtak, hogy már több szén-dioxidot bocsátanak ki, mint amennyit elnyelnek (Carrington, 2021) és idén a deforesztáció mértéke a térségben ötszöröse a tavalyi januári adatokénak (Spring, 2022b).

Jair Bolsonaro elnök klímaszkeptikus nézetei és az agrárvállalatokat támogató, környezetvédelmi szabályozások lazítására irányuló politikája jelentős károkat okozott a régióban és befolyásolja a fenntarthatóságot Brazíliában; döntései környezeti és társadalmi ára az egész bolygót érinthetik (Pereira és mtsai., 2020: 4). A szélsőjobboldali miniszterelnök régóta hirdeti, hogy az Amazonas-medencében több kereskedelmi gazdálkodás és bányászat hozzájárulna az ország gazdasági prosperitásához.

A brazil elnök belpolitikai tőke építése az „indián ellenségképen” alapul, ezt a jelenlegi kormány kommunikációja erősíti; az őslakosokra a kormány a fejlődés gátjaként tekint (Rocha, 2020). A földbirtokosok érdekei mentén politizáló parlamenti képviselők csoportja, a *bancada ruralista* (vidéki front) a környezetvédelmi leépítések fő kezdeményezői. Az előző elnökségek

során fokozatosan erősödő érdekcsoport egyre nagyobb befolyásra tett szert, míg az evangéliumi keresztény egyházak mellett Bolsonaro elnök támogatóivá váltak, így a kormány hatalomba lépését követően nekik kedvező intézkedéseket vezettek be (Dobsi, 2019; Peña & Nunes, 2015).

Ehhez mérten a kormány stratégiájának fontos része az Amazóniát megnyitó gazdaságpolitika mellett a környezetvédelemmel foglalkozó intézmények szisztematikus és szándékos leépítése, amelynek következtében az illegális tevékenységek még nagyobb teret nyernek (Vazquez & Dey, 2019) és az elmaradó büntetések miatt egyre nagyobb az erdőirtás és az illegális földfoglalások mértéke. Ebben azonban a világgazdasági folyamatok is jelentősen közrejátszanak: a marhahús, szója és más árucikkek magas ára az olcsó földek iránti kereslet növekedését eredményezni, aminek következtében egyfajta verseny alakult ki az amazóniai esőerdő kiirtásáért (Spring, 2022b). Fontos hangsúlyozni, hogy annak ellenére, hogy a jelen helyzet súlyosságáért kétségkívül felelős a brazil politikai elit, az okok sokkal mélyebben húzódnak meg és jóval komplexebbek is: a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem örök ellentmondása, valamint a globális klímaváltozás által előidézett egyre nagyobb szárazsághullámok is fontos alkotóelemei a képletnek (Pereira és mtsai., 2020).

1.2. Kutatási kérdések, hipotézis

A fent említett helyzet alapján kutatásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi áll az amazóniai esőerdőtűzek hátterében, és milyen intézményi változások következtében gyengült meg a brazil környezetvédelmi kormányzás. A kutatás eredményei várhatóan választ adnak arra, hogy a természeti erőforrások tulajdonjogának dilemmája hogyan értelmezhető egy posztkoloniális elméleti kerettel, valamint, hogy mi a háttere annak, hogy a környezeti erőforrások felélése jelenti a gazdasági fejlődéshez vezető utat, illetve mik azok a világgazdasági tényezők, amelyek miatt ki kell vágni az őserdőt.

Ezek megválaszolásához megvizsgálom, hogy két kritikai elmélet: a posztkoloniális és világrendszer elméletek hogyan teszik értelmezhetővé a brazil környezetpusztítást és hogy a környezetvédelemmel foglalkozó intézményrendszerek leépítése milyen szerepet játszik az erdőirtás mértékének befolyásolásában. Dolgozatomban ez utóbbi esettanulmányként bemutatott konkrét amazóniai történetet magyarázom meg a két kritikai elmélettel.

Ezek alapján, mind a földkérdést meghatározó gyarmati logika, mind pedig a világgazdasági helyzet közrejátszik az erdőirtás mögötti struktúra kialakításában, ami nem jelentene olyan nagy fenyegetést a természetre nézve, ha a környezetvédelmi intézmények által megszabott keretek között zajlana. Azonban az utóbbi években az intézmények jelentős leépítésével szinte minden szabályozó mechanizmus megszűnésével az erdőirtás mértéke évről-évre növekvő tendenciát mutat. Tehát hipotézisem szerint a Bolsonaro-kormány alatt megnövekedett amazóniai erdőtüzek mértékéért a környezetvédelmi intézményrendszer leépítése a felelős, ami a világgazdasági nyomásnak és a brazil gazdaságban, társadalomban és politikában aktívan résztvevő gyarmati eredetű struktúráknak az eredménye.

1.3. A dolgozat felépítése, módszertan

A dolgozat a brazil erdőirtási folyamat komplexitásának megértésére tesz kísérletet két kritikus elmélet segítségével és a környezetvédelmi intézményrendszer hanyatlástörténetének bemutatásával. Az első két fejezet a két kritikus elmélet szakirodalmi áttekintését követően a témában született szakirodalom feldolgozásán és annak értelmezésén keresztül mutatja be a felvázolt problémaköröket.

Az amazóniai esőerdő természetföldrajzának rövid ismertetése után posztkoloniális nézőpontra keresztül járom körbe a természeti erőforrások tulajdonjogának kérdését. A mai tulajdonviszonyokat a kolonializmus alkotta, ezért a brazil politika kortárs jelenségeinek értelmezéséhez a posztkoloniális elmélet ad keretet. A földkérdést egy elméleti és történeti bevezető után az őslakos tulajdonjogok értelmezésével folytatom. Ezt követően mivel számos jogszabályi intézkedés is irányul a közösségek területi jogainak csorbítására, példaként az eddigi legdrasztikusabb változásokat ígérő törvényjavaslatot és az indiánok védelmére hivatott intézmény leépítését mutatom be. Ezután ismertetem a huszonegyedik század környezetvédelmi szempontból egyik legvitatottabb projektjének—a Belo Monte-gát—esetét, ami szemlélteti, hogy a földkérdés hogyan nyilvánul meg egy ilyen jellegű beruházás keretén belül. Ebből konklúzióként levonható, hogy bár az őslakosokat illető jogok alkotmányosan léteznek, de a gyakorlatban nagyon gyenge a kikényszeríthetőségük, így az olyan nagy volumenű projektek, amelyek súlyos környezeti hatásokkal és emberi jogi sértésekkel járnak – megvalósulhatnak.

A második nagy szerkezeti egység a világrendszer-elmélettel magyarázva mutatja be Brazília világgazdasági beágyazottságát, a félperifériás lét jellemzőit és a brazil környezetpolitika tendenciáit. Az exportstruktúra és a környezetpusztítás viszonyának példaként vizsgálom a már megkötött, de még nem ratifikált szabadkereskedelmi egyezményt az Európai Unióval, illetve az intenzív kereskedelmi kapcsolatot Kínával. Utóbbi jelentősen befolyásolja a környezetpusztító trendek kialakulását, illetve fenntart egyfajta a centrum-periféria országaira jellemző függőségi viszonyt, amelynek oka szintén a világgazdasági tendenciákban és a világrendben elfoglalt pozíciókban keresendő. A brazil-kínai kapcsolatokat meghatározó függőségi viszonyt kvantitatív adatok feldolgozásával bizonyítom. Mivel a szabadkereskedelmi egyezmény már elbukott, a két kiemelt eset közül az utóbbi a meghatározóbb a környezetpusztítás szempontjából.

Az esettanulmányként bemutatott utolsó szerkezeti egység vizsgálja, hogy a brazil elnök milyen politikai logika alapján viszonyul az intézményekhez, és ennek konkrét jogalkotási lenyomatait veszi számba. Ezt a témában született szakirodalom feldolgozásával és a megváltoztatott jogszabályok és az erdőirtás mértékének vizsgálatával, illetve három konkrét környezetvédelmi intézmény hanyatlástörténetének bemutatásával bizonyítom be, amelyek alapját főként portugál nyelvű hírek és újságcikkek feldolgozása adja.

Mindez azért fontos, mert állításom szerint az amazóniai esőerdőtüzek háttérében a környezetvédelmet szolgáló intézményrendszer leépítése áll, amelynek oka, hogy van egy olyan világgazdasági nyomás, illetve a gyarmati múltból hozott olyan társadalmi, politikai és gazdasági struktúra, amelyek mind meghatározzák a brazil fejlődés útját. Bolsonaro gyorsítja az esőerdő fejlesztését veszélyeztetve a kulcsfontosságú globális erőforrást (Walt, 2019: 2), a kormány alkotmányos és nemzetközi kötelezettségeit figyelmen kívül hagyva nyíltan zsákmányolja ki a világ legfontosabb őserdejét és mindeközben szisztematikusan felszámolja a már amúgy is szűkösen nevezhető intézményi struktúrát (Macedo, 2021).

Az amazóniai környezetpusztítás számos aspektusa jelentős figyelmet kapott a szakirodalomban. A dolgozat bizonyos értelemben ötvözi az őslakos tulajdonjogokról, a világgazdaság és az erdőirtás kapcsolatáról, valamint az környezetvédelmi intézmények hanyatlástörténetéről született irodalmakat, ezáltal megalkotva egy komplex értelmezési keretet, amelyben a három témakör összekapcsolódik és oksági viszonyba állítható egymással.

2. Amazónia természetföldrajza

A következőkben Amazónia rövid természetföldrajzi bemutatására kerül sor, mivel a dolgozat megértéséhez szükséges tisztázni, hogy pontosan mely területről van szó, és mi a tétje a brazil környezetpolitika leépítésének.

Az amazóniai esőerdő összesen kilenc ország¹ területére terjed ki és bár „csak” 60%-a található Braziliában (Macedo, 2021), mégis az ország kifejezetten meghatározó politikai szereplő a régió életében. A terület ökológiai biodiverzitása (vízi és szárazföldi egyaránt) felbecsülhetetlen érték és páratlan: körülbelül a világon ismert fajok 30%-ának, vagyis több mint 16 ezer fajnak ad otthont a legnagyobb fennmaradó trópusi esőerdő. A faállománya a világ népességének közel ötvenszeresét teszi ki, nem beszélve a közel 900 000 fős őslakos kisebbségről (IBGE, 2022a), akik a legkiszolgáltatottabbak a klímaváltozásnak és az erdőtüzekkel kapcsolatos földhasználati változásoknak: a bányászatnak és a különböző kitermelési tevékenységeknek (Stewart, 2020). A „bolygónk tüdeje” néven is ismert esőerdő a Föld oxigénforgalmának körülbelül 20%-át termeli, (ám annak nagy részét el is fogyasztja), valamint fontos hőmérséklet szabályozó funkciót lát el (Walt, 2019: 2).

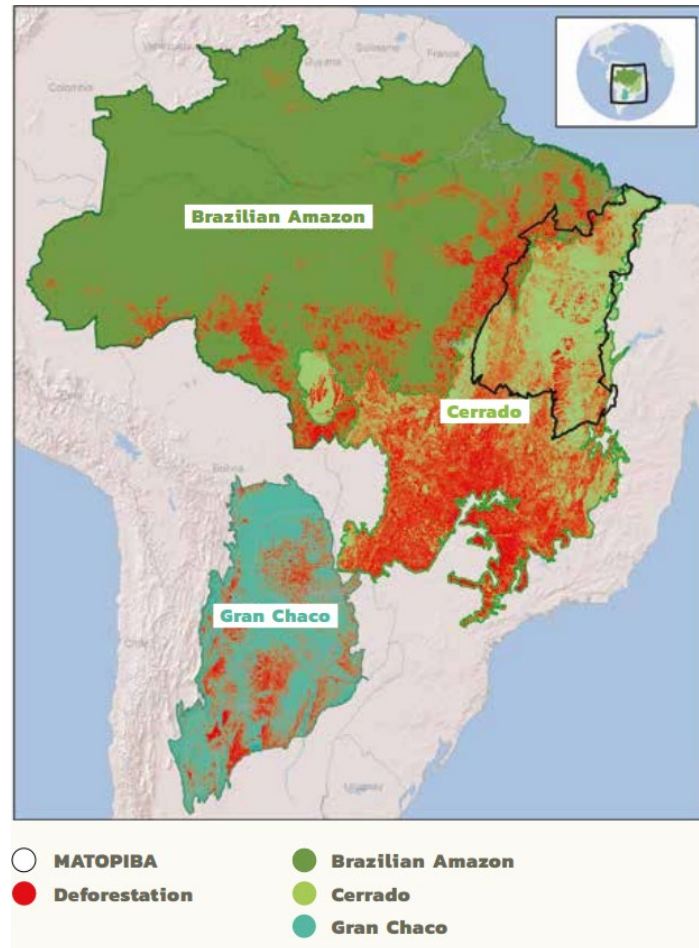
Az erdő-és bozóttüzek július és szeptember között állandó jelenségnek számítanak (Stewart, 2020), vagyis a probléma kialakulásának oka nem csak a politikai folyamatokban keresendő, hanem a klímaváltozás okozta nagy mértékű szárazságban is. Ennek ellenére az esőerdőkben előforduló tüzek ritkán spontán eredetűek; többségében ezek kialakulásáért az égetéses-irtásos földszerzési technika a felelős: a kivágott fákat hagyják megszáradni, majd a száraz évszakban felgyújtják és ezáltal új területekre tesznek szert, amiket mezőgazdasági célokra, állattenyésztésre, fakitermelésre vagy bányászatra használnak fel (Stewart, 2020).

Fontos tisztázni, hogy bár a dolgozat fő fókuszában az amazóniai esőerdő áll, az erdőirtásban jelentősen érintett még a világ egyik legnagyobb biodiverzitásával rendelkező trópusi-szavannás területe, a Cerrado, ami Brazília második legnagyobb biómája. Területének felét (ami körülbelül Venezuela nagyságú) ma már szójatermesztésre és marhatenyésztésre használják (Ortolani, 2019), mivel az ország szarvasmarhaállományának fele itt található, illetve az itteni föld hatékonyabban átalakítható mezőgazdasági területté, mint Amazóniában (Nagy és mtsai., 2021: 3, 7). A harmadik legérintettebb régió pedig Dél-Amerika legnagyobb

¹ Peru, Ecuador, Kolumbia, Venezuela, Guyana, Suriname és Francia Guyana (Macedo, 2021).

száraz trópusi erdeje, a Gran Chaco, ahol a leggyorsabban zajlik az erdőirtás a világon (1. térkép) (Dobsi, 2019; IBGE, 2022b).

1.térkép: Amazónia, Cerrado és Gran Chaco régióit ábrázoló térkép

Forrás: Greenpeace France, 2019

(Jelmagyarázat: A térképen az erdőirtásban érintett területeket a piros szín jelöli, a fekete körvonal pedig a MATOPIBA² régiót, amelyre szintén az égetéses mezőgazdaság jellemző.)

Ugyan Amazónia 2006 óta részleges védelem alatt áll, a kormány által végrehajtott intézkedések a természetvédelmi területeket nagy kockázatnak teszik ki (Barbosa és mtsai., 2021). Az erdőirtások már így is megrongálták az esőerdő fő feladataihoz szükséges képességeit: tudósok azt jósolják, hogy a növekvő meleg és száraz kondíciók, valamint a 20-23%-os favesztesség elérése az erdők nagy részét száraz szavannává alakíthatják, ami katasztrófák sorozatát indíthatja el (Walt, 2019: 2). A biológiai sokféleség helyrehozhatatlan

² Az agrárbiznisz által megalkotott kifejezés Maranhão, Tocantins, Piauí és Bahia államok kezdőbetűi alapján (Ortolani, 2019).

csökkenése mellett az erdőirtás előrehaladása súlyos globális következményekkel jár, mint például az aszályok és az éghajlati szélsőségek gyakoribb előfordulása, valamint a megnövekedett széndioxid-kibocsátás (Thomaz et al., 2020).

3. A természeti erőforrások tulajdonjogának posztkoloniális dilemmái

3.1. Elméleti háttér

Ez a fejezet a földkonfliktus gyarmati beágyazottságának kérdését járja körül posztkoloniális nézőpontról. A konfliktus alapját az adja, hogy az indiánok egy olyan ökológiailag kulcsfontosságú területen vannak, amelyre a modern brazil állam és az egyes gazdasági érdekcsoportok igényt tartanak azzal a céllal, hogy gazdasági fejlődést érjenek el a termőterületek növelésével és kitermelésével, amit utána nyersanyagexport formájában értékesítenek majd a világpiacon. A mai tulajdonviszonyok a gyarmati struktúrák határozzák meg, ezért a brazil politika kortárs jelenségeinek értelmezéséhez a következőkben a posztkoloniális elmélet szolgál segítségül.

A posztkoloniális elmélet a mainstream nemzetközi kapcsolatok elméletek kritikáját fogalmazza meg. Elsősorban Európa központi szerepét kérdőjelezi meg többek között a nemzetközi rend és a történelem formálásának tekintetében is (Nair, 2017: 69). Az elmélet alapján nem az elemzői szempont maga az eurocentrikus, hanem a történelem; vagyis az eurocentrikusság nemcsak a modern nemzetközi rend kialakulásának történeti leírására, hanem annak természetére és működésére is kiterjed. A gyarmatosítás véres történetét, a rabszolga-kereskedelmet, az őslakosok népirtását, hódító háborúkat, földfoglalásokat, kizsákmányolást és elnyomást nem, vagy csak nagyon kis részben említi a nyugati narratíva. Ebből adódóan a posztkoloniális elmélet egy olyan teoretikus megközelítés, amely kritikusan analizálja az európai gyarmatosítás globális hatásait annak érdekében, hogy átfogóbb képet alkosson a nemzetközi rendszer működéséről (Seth 2011: 16). A posztkolonializmus kifejezés a gyarmatosításra nem mint múltbéli, a gyarmati korszak utáni eseményre utal, hanem a mostani korszak nézetalkotó hatására, vagyis arra, hogy meghatározó alkotóeleme a mai gondolkodás különböző aspektusainak; utal minden olyan kultúrára, amelyre a gyarmatosítás folyamata hatással volt, a gyarmatosítás kezdetétől a mai napig (Nair, 2017: 69).

A posztkolonializmus olyan—a nyugati felfogás szerinti—alaptéziseket von kétségbe, mint például a gyarmati rendszer hatalmi viszonyait reprodukáló morális és jogi perspektívák egyetemessége, valamint a tudás nyugati privilégiuma (Seth, 2011: 15), ami szerint csak egyetlen hiteles tudás létezik. Ilyen módon az elméleti keretrendszer arra keresi a választ,

hogy a tudás és a hatalom nyugati formái miként marginalizálják a nem-nyugati világot. Ebből az is következik, hogy az európai ismeretek nem alkalmasak a nem európai folyamatok leírásához (Nair, 2017: 69). Tehát a tudás is hatalmi viszony állított fel a „civilizált” európaiak és a „barbár” őslakosok között, amiből adódóan a gyarmatosító hatalmak „civilizációs missziók” (*mission civilisatrice*) keretén belül a gyarmatok megváltóiként ábrázolták magukat (Seth, 2011: 28). Ez a logikai beágyazottság több hierarchikus viszonyt is jellemez mai napig államokon belül és kívül egyaránt; megjelenik a jelenlegi brazil kormány őslakosokról szóló retorikájában is, mivel Jair Messias Bolsonaro³ brazil elnök olvasatában Amazónia egy gazdaságilag kiaknázandó térség, nézete szerint pedig az ott élő őslakosokat—akiket a gazdasági fejlődés és a nemzetbiztonság gátjának tekint—civilizálni kell (Bragança, 2018a).

A gyarmatosítás során azzal, hogy az európaiak más népek felett uralkodtak, óriási haszonra és jelentős vagyoni tettekre szert, ami hozzájárult a mai hatalmi viszonyok megalapozásához: így az elmélet fontos kérdése, hogy egyes csoportok miért gyakorolnak ekkora hatalmat mások felett. Mindebből következik a posztkolonializmus egyik vezértémája: hogy valójában a Nyugat nem-nyugatról alkotott képe az európai gyarmatosítás és imperializmus öröksége (Nair, 2017: 70). Ugyan a jelenben látszólag a már europánizált volt gyarmatokat egyenlő félként kezelik a fejlett államok, azonban ez korántsem közelíti meg az igazságot: a mai napig akár a nemzetközi segélyezés intézményén keresztül is – fenntartják a függőségi viszonyt (Seth, 2011: 18).

Az elmélet alkalmazásának egy formája, hogy elnyomott (szubaltern) csoportok nézőpontját is a figyelem középpontjába helyezi, jelen esetben ez az őslakosok kategóriája. Az őslakoskérdés stratégiai fontosságú a nemzetközi tanulmányok tudományáról folytatott viták tekintetében: az őslakos tapasztalatok kiegészítik és kiszélesítik a hivatalos nemzeti történelmet elfeledett vagy elfojtott narratívákkal, így kibővíti a mainstream társadalomtudományok módszertani feltételezéseit. Ezek a népek olyan kultúrákat ápolnak és olyan tudás birtokában vannak, amelyek az egész emberiség számára fontosak, hiszen lehetőséget kínálnak a klímaválság leküzdésére. Az őslakosok állás- és nézőpontja értékes módja a világpolitikáról való kritikus gondolkodásnak, mivel a természettel egy olyan típusú kapcsolatot alakítottak ki, amely teljesen elkülönül a kapitalizmus logikájától (Missiatto és mtsai., 2021: 97). Az a tény, hogy már a modern állam előtt léteztek ezek a közösségek

³ A jobboldali Partido Social Liberal majd az Aliança pelo Brasil párt tagja. 2019 január 1-től Brazília elnöke (Governo do Brasil, 2022a).

feltételezi olyan alternatív világnézetek létezését, amelyek az államiságon túli nemzetköziségről szólnak. Ebben az értelemben az „őshonosság” kulcsfontosságú fogalom, amely segít a tudományág államközpontúságán túl is értelmezni egyes jelenségeket és folyamatokat (Picq, 2014: 4).

3.2. Történeti bevezető

A portugál gyarmatosítás Brazília gazdaságát, kultúráját, társadalmát és politikáját a mai napig meghatározza. A dél-amerikai ország hivatalosan 1500-ban vált Portugália gyarmatává; a behozott betegségek, a háborúk és a népiirtások következtében megtizedelt és a kényszermunka elől a belső területekre menekülő őslakosok helyére afrikai rabszolgákat hurcoltak be a nyersanyagexportra épülő munka ellátására. A latin-amerikai gyarmatosítás során bekövetkezett népességcsökkenés példátlan kontinentális léptékben és az emberiség történelme során egyaránt. Az azóta is intézményileg sokszorosan újratermelt különböző területen jelenlévő egyenlőtlenségek eredete is erre az időszakra vezethető vissza (Ricz, 2020: 10). A nagy népességcsökkenés ellenére a mai napig számos érintetlen, izolált őslakos törzs él az ország területén, és sokak felkutatása még mindig zajlik; szerencsére az emberi tevékenységek következtében létrejövő károk ellenére is jelentős mennyiségű biodiverzitás maradt fenn (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 31-32), ami a jelenlegi körülmények között állandó fenyegetésnek van kitéve.

Az új világgént nevezett felfedezett kontinens földterületeit *terra nullius*ként, vagyis senki földjeként kezelték, így felhatalmazva a gyarmati hatalmakat a kontinens meghódítására és kizsákmányolására. Ez a rendszer kijelölte az utat a gyarmati időket követő hatalmi paradigma előtt is, amelyet a modern állam —tágabb és rugalmasabb keretek között— de ma is megtestesít (Wallerstein, 2006). Állandósultak az egykori (portugál) gyarmatosítók által évszázadokkal ezelőtt kezdeményezett emberi visszaélések és erőforrás-kisajátítások, így immár a fejlődés nevében folytatódik a természeti erőforrások kiaknázása az őslakos földeken (Picq, 2014: 3).

Egészen a XIX. század végéig az autógyártáshoz szükséges gumi kitermeléséig Amazónia területe szinte érintetlen maradt. A „gumiláz” beköszöntével hirtelen hatalmas bevételhez jutottak a kaucsuk kitermesztésében, majd eladásában résztvevő nagybirtokosok; Amazónia pedig a kitermelés központjává vált. Azonban a hirtelen jött vagyon súlyos problémák

kialakulásához vezetett; ez idő alatt zajlott az egyik legnagyobb őslakos népirtás; teljes etnikumokat tizedeltek meg. A XX. század második évtizedében azonban az alacsony ázsiai gumi árakkal már nem tudta Brazília tartani a lépést és a termelés bedőlt, amivel a brazil gumi nyersanyag ciklusa véget ért (Fernandes, 2017; Macedo, 2020). A gumivágók erdőirtás elleni harca körül is a nemzetközi közösség figyelmét is felhívó konfliktus alakult ki és már ekkor is felmerült az az aggodalom, hogy Amazónia kérdése nemzetközivé válik a brazil erdőpusztítási tendenciák miatt (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 31, 32, 42). Már nagyon régóta kérdés, hogy tulajdonképpen kié ez az értékes földterület, nemzeti vagy nemzetközi kompetencia a védelme, és hogy az őslakosokat vagy pedig a gazdasági fejlődést szolgáló tevékenységek színtere?

A környezetvédelmi kérdések társadalmi megosztottságot eredményeznek annak függvényében, hogy egyes csoportok a természetre áruként vagy pedig védelemre szoruló értéknek tekintenek. Leegyszerűsítve egyrészt megkülönböztethető a városi lakosság azon része, amelynek támogatását a mindenkori kormány és a különböző vállalatok élvezik, érdekük, hogy előmozdítsák a kitermelő tevékenységek kiterjesztését és kielégítsék az egyre égetőbb társadalmi szükségleteket. Az ellenpólust a vidéki és őslakos közösségek, valamint a környezetvédő szervezetek képviselik, akik a természet megőrzése, a fenntarthatóság és az ősi kultúra fontosságát hangsúlyozzák. Abból adódóan, hogy ezek a csoportok a legsérülékenyebbek, a kitermelő tevékenységek és ezek káros hatásainak következményei miatt a leginkább érintettek. Brazíliában, különösképpen Amazónia területén a gyors terjeszkedésnek köszönhetően ez a hatás halmozottan érzékelhető: az őslakos közösségek megélhetése és élete is veszélynek van kitéve (Castro és mtsai., 2016: 8).

Az utóbbi években fokozódnak a természeti erőforrások kitermelése és exportja körüli konfliktusok. A mai brazil vezetés fejlesztési modellje a katonai diktatúra idején uralkodó ideológiai beágyazottságra hajaz leginkább. Ez a rendszer a természeti erőforrások kiaknázására alapozott, a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés „lakatlannak” minősített területekre való kiterjesztése képezte a haladás alapját. Ilyen szempontból nem elhanyagolható tény, hogy a brazil elnök, Bolsonaro egykor maga is katonatiszt volt (Alcantara, 2021). Számos megnyilvánulásában nyíltan megjelennek szélsőséges nézetei: még az 1990-es években azt nyilatkozta, hogy csodálta azt a könyörtelenséget, amellyel az amerikai lovasság az őslakosok ellen harcolt az Egyesült Államokban és kár, hogy a brazil lovasság nem tudott ugyanígy eljárni. Véleménye szerint az amerikaiak csinálták jól, mert ők megtizedelték

őslakosaikat a múltban és ma, nincs ilyen jellegű probléma országukban (Simões, 2019). Nyilatkozatainak visszatérő eleme az őslakosok emancipálása, társadalomba való integrálása, többek között annak érdekében, hogy kereskedelmi céllal kiaknázhassák azokat a földeket, ahol élnek. Erre példa, amikor egyik beszédében azt mondta, hogy „az indián egyre inkább olyan ember, mint mi” (G1 Globo, 2020). Ezek mind mutatják, hogy a jelenlegi kormány retorikája által kihangosított koloniális dinamikák működtetik mai napig a brazil társadalmat.

Az erdőtüzek körüli diskurzus is szemlélteti, hogy a gyarmati hierarchikus struktúra még mindig aktív része a jelennek. A nagy médiavisszhanggal járó 2019-es erdőtüzek esete a nemzetközi közösségben is aggodalmat váltott ki, 2019 augusztusában Emmanuel Macron először egy tweetjében nevezte nemzetközi válságnak⁴ az amazóniai eseményeket, majd a G7 csúcson meg is vitatták a vészhelyzetet és felajánlottak 20 millió dollárnyi segílyt, amelyet a brazil elnök kolonialista mentalitásnak nevezett (BBC News, 2019c). Kezdetben szuverenitást sértő indokkal a Bolsonaro visszautasította az összeget; szerinte ezt inkább Európa újraerdősítésére kellett volna fordítani (BBC News, 2019b), majd végül azzal a kikötéssel, hogy az állam maga rendelkezhesen a segíly felett – elfogadta (BBC News, 2019a). E hozzáállás mögött vélhetően az a posztkoloniális retorika húzódik meg, ami szerint a fejlett országok már elkövették évszázadokkal előbb ugyanazt a környezetet kizsákmányoló tevékenységet, ami a legtöbb fejlődő országban most zajlik, így egyáltalán nem jogos a részükről számonkérni azt, hogy mi történik jelenleg Brazíliában (Kottasová és mtsai., 2019).

A francia és brazil elnök személyeskedő párbeszéde során Bolsonaro felelevenítette a francia gyarmatosítást, amely világszerte társadalmi és ökológiai katasztrófákat idézett elő. A legfontosabb ipari országok, amelyek jelenleg kitűzik a környezetvédelmi zászlót, pontosan azok, amelyek saját területeiket vagy egykori gyarmataikat irtották a legtöbbet (Macedo, 2021). A bolsonarói retorika gyakori eleme az antikolonializmus (Reuters, 2019) (ez korábban a baloldalra volt jellemző, mostanra már átvette a szuverenista jobb).

Összegezve tehát elmondható, hogy a ma is zajló és óriási mértéket öltő környezetkárosítás a kolonializmusra vezethető vissza, hiszen évszázadokon át egész ökoszisztémákat romboltak le a monokultúrás termékexport érdekében. Így az európai hódítás okozta demográfiai katasztrófa tudata aktívan részt vesz az erről szóló diskurzus

⁴ Emmanuel Macron a Twitteren: „Our house is burning. Literally. The Amazon rain forest - the lungs which produces 20% of our planet's oxygen - is on fire. It is an international crisis. Members of the G7 Summit, let's discuss this emergency first order in two days! #ActForTheAmazon (Emmanuel Macron, 2019)”.

alakításában (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 29). Mindez egyúttal a gyarmatosítás, az őslakos kultúra és tudás eliminálásával is jár, amelyet a nyugati tudomány nem tud kompenzálni. Pedig az őslakosság kiemelkedő szerepet játszik a környezet megőrzésében, így helyzetük a nemzetközi kapcsolatokban fontos, és egyre inkább azzá válik azáltal, hogy ezek a közösségek olyan tudás birtokában vannak, amely az egész világ segítségére lehet a globális klímaválság elleni küzdelemben: Brazíliában az őslakos területek rendelkeznek a legjobb eredményekkel az erdők megőrzése és a földgazdálkodás terén (Rocha, 2020). A nyugati társadalmaknak viszont fontos szerepüknekél fogva nagy felelősségük van arra nézve, hogy mivel formálják azt, hogy mi vélhető univerzálisnak, és akár, hogy mit jelent általánosságban a fejlődés (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 37).

3.3. Kié a föld? Őslakos tulajdonjogok értelmezése

3.3.1. Földkérdés

Az ország történeti háttéréből kiderül, hogy már a gyarmatosítás kezdete óta társadalmi feszültség volt jellemző a földtulajdont illetően. Az őslakos földek az indián hagyományok védelmét szolgálják, ezeknek újratermeléséhez pedig tér szükséges. Történelmi viszonyuk a földhöz a természettel való összhangra, harmóniára, a fenntarthatóságra és egy bensőséges identitáskapcsolatra vezethető vissza, amik ezeket a csoportok a területek igazi őrzőivé teszik. Ilyen szempontból az emberi jogi sértések és a természet kizsákmányolása összekapcsolódik és a közösségek támadása pedig az egész ökológiai rendszer elleni támadásnak minősíthető (Missiatto és mtsai., 2021: 92). Tradicionális tevékenységeikre a kollektívizmuson alapuló társadalmi szerveződésekben a vadászat, halászat, gyűjtögetés és egyes növények (például manioka) termesztése jellemző (Porfírio, 2019). Az égetéses-irtásos földművelést tradicionálisan, mértékkel alkalmazzák, fenntartva vagy akár előmozdítva a helyi biológiai sokféleséget; számos tanulmány igazolja e rendszerek ökológiai fenntarthatóságát. Azonban a tüzek mértéke már a XX. század második felének végéhez közeledve egyre aggasztóbb tendenciákat mutatott: a kezdeményezői, a területi kiterjedés, valamint a gyakoriságuk is eltért a tevékenység hagyományos természetétől (Júnior és mtsai., 2008).

Az őslakos földek (*Terras Indígenas*, rövidítve TI) az ország területének olyan részét képezik, amelyek a „hivatalos demarkációs eljárást követően, a törvényi előírásoknak

megfelelően, elnöki rendelettel történő jóváhagyás után az Unió tulajdonába kerülnek. A területet az itt élő egy, illetve több őslakos közösség termelési, kulturális, jóléti és fizikai reprodukciós tevékenységeikre használják fel”⁵. Ezek a területek különleges kategóriát alkotnak; a nemzeti állam részét képezve a szövetségi rendszerhez tartoznak, ami szintén a gyarmatosító folyamat elejére vezethető vissza, amikor az őslakos népek európai őrízet alatt kellett, hogy legyenek. Ez valószínűsíthetően azért alakult így, mert az európai gondolkodásban az új világ és ennek lakosai morális kétségeket vetettek fel, kérdésessé vált, hogy „ők” emberek-e egyáltalán és hogy van-e joguk a földjeiken maradni (Neves & Machado, 2017: 165-166).

A gyarmati és általánosságban az autoriter rendszerek nem teszik lehetővé az önrendelkezés bármiféle valódi formájának jelenlétét, aminek következtében olyan rezsimek születnek, amelyek az őslakos közösségek igényei helyett, a gyarmati hatalmak igényeit veszi figyelembe. Ennélfogva olyan intézmények jöttek létre, amelyek egyszerre támogatják és korlátozzák az őslakosok önrendelkezését (de Costa, 2014), ami megfigyelhető Brazília esetében is. A földkérdés alapkonfliktusát az értékes földterületeken élő őslakosok és a földfoglaló tevékenységet végző különböző érdekcsoportok kapcsolata határozza meg. Bolsonaro klímaszkeptikus nézetei és az agrárvállalatokat támogató, környezetvédelmet hátráltató politikája azt közvetíti, hogy nincs szó környezetkárosításról és az erdőtüzek növekvő tendenciái is csak a szokásos szárazság, szél és a forróság eredménye (Salles, 2019; Vazquez & Dey, 2019). A retorika szerint a földtulajdonosoknak joguk van kihasználni (kizsákmányolni) a területeket, ehhez pedig megszokott módszereket alkalmaznak, mindenféle bűntudat nélkül (DW News, 2020), hiszen „a föld az ő tulajdonuk”. A földfoglalás különböző módokon zajlik: egyesek önkényesen kisajátítanak földrészeket, de Amazónia bizonyos területeihez, nemzeti erdőkhöz és őslakos területekhez a közösségi hálón is hozzá lehet jutni: illegálisan árusítják őket a Facebook-on (Felett & Pamment, 2021). Azonban még ez sem számít a legnagyobb kihívásnak, hiszen a nagybirtokosok szisztematikus és összehangolt földfoglaló tevékenysége és az aranybányászat jár a legtöbb civil áldozattal. A jelenlegi kormány irányítása alatt megnövekedett az őslakos földekre való behatolás száma,

⁵ “Terra Indígena (TI) é uma porção do território nacional, a qual após regular processo administrativo de demarcação, conforme os preceitos legais instituídos, passa, após a homologação por Decreto Presidencial para a propriedade da União, habitada por um ou mais comunidades indígenas, utilizada por estes em suas atividades produtivas, culturais, bem-estar e reprodução física. Assim sendo, se trata de um bem da União, e como tal é inalienável e indisponível, e os direitos sobre ela são imprescritíveis” (Governo do Brasil, 2021).

ami veszélyt jelent a közösségek kultúrájára, gazdaságára és életére is (Alcantara, 2021). A Violence Atlas 2021-es statisztikája szerint 2009 és 2019 között az őslakosok elleni emberölések száma 21,6 százalékkal nőtt (Campos, 2021) és a Bolsonaro-kormány első évében megduplázódott az őslakos földek inváziójának és elfoglalásának száma (CIMI, 2019).

2.térkép: 2010 és 2020 között az őslakosok ellen elkövetett erőszak számokban, területekre leosztva.

Forrás: Cartografia de Ataques contra Indígenas, CACI, 2020

A koronavírus-járvány alatt (2020-ban 2019-hez képest) azonban több, mint 60%-kal nőtt az őslakosok elleni erőszak. Emellett az előző évhez képest 137%-os növekedés volt megfigyelhető a földkonfliktusok és a rezervátumaikba való illegális behatolások számát illetően (Boadle, 2021; Brown, 2022; CIMI, 2020); ezek többsége Mato Grosso do Sul államban koncentrálódik (2. térkép).

Az őslakosok szerepének komplex és nehéz megértését az évszázadokon át tartó elnyomás, szisztematikus népirtás, izoláció és „társadalmi láthatatlanság” okozza. Ezeket a közösségeket érinti elsőként és a legnagyobb mértékben a klímaváltozás, amely migrációs hullámokat idéz elő, és az erőszak és bűnözés növekedésével jár. Ez utóbbi abból következik,

hogy a szűkülő erőforrások akár törzsek között is konfliktusokat szülnek. Az őslakosok a biodiverzitás megőrzésében kulcsfontosságú szerepet játszanak, több ezer éves tudásuk komoly segítségére lehet a világnak a környezetváltozás elleni küzdelemben. Ezek a kultúrák gyorsabban tűnnek el, mint maguk az esőerdők; de közülük is a legnagyobb veszélynek az izolált és elszigetelt törzsek vannak kitéve.⁶ Mivel az agráripár, az élenjáró szójatermesztés és szarvasmarha-tenyésztés egyre nagyobb teret követel, Amazónia szerte különböző szereplők lépnek be a védett területekre: legyen szó a grileirókról, vagyis azokról, akik illegálisan birtokba veszik a területet hamisított dokumentumok felhasználásával; az illegális favágókról vagy az aranybányászokról (Cunha és mtsai., 2017: 404).

Számos törvényjavaslat halad át a Kongresszuson, amelyek az extraktívizmus (vagyis a természeti erőforrások kizsákmányolásán alapuló gazdálkodás) szükségességét szorgalmazzák; ezek kétségtelenül hatással vannak az őslakosok által lakott területekre, gyakran az itt élők elűzésével, rosszabb esetben pedig megölésével járnak (Alcantara, 2021). A *bancada ruralista* (vidéki front)⁷ céljai között szerepel az őslakos területek elhatárolásának megszüntetése, a Nemzeti Indián Alapítvány, (*Fundação Nacional do Índio*, rövidítve FUNAI) bezűntetése, a környezetvédelem céljára elkülönített területek méretének csökkentése, valamint a környezetvédelmi előírások lazítása (Cunha és mtsai., 2017: 405). Bolsonaro már hivatalba lépése után egy nappal egy olyan rendeletet hagyott jóvá, amely az őslakos területek védelmének igazolását a Mezőgazdasági Minisztériumra (*Ministério da Agricultura, Pecuária e Abastecimento*, rövidítve MAPA) ruházza. Az elnököt támogató agrárbiznisz korábban korlátozott és védett őslakos földekhez való hozzáférése könnyebbé vált, így láthatóan az elszigetelt népek és az önkéntes elszigeteltségben élő népek védelmét szolgáló, sok latin-amerikai ország számára példaként szolgáló politikát felszámolják (IWGIA, 2021).

3.3.2. Jogi dokumentumok

Az őslakos földek tekintetében a brazil törvényhozás két fontos dokumentumát kell megemlíteni: az 1988-as Szövetségi Alkotmányt (Instituto Socioambiental, 2018a) és az 1973-as Indián Statútumot (*Estatuto do Índio*) (Instituto Socioambiental, 2018b). Az előbbi az

⁶ Ezek a közösségek jellemzően túlélők és leszármazottjaik: Nyugat-Amazónia elszigetelt törzsei javarészt az a kisebbség, akik túléltek a 19. század végi gumiláz által előidézt brutalitásokat (Dobsi, 2020).

⁷ A nagybirtokosok érdekeit közvetítő érdekcsoport, akik elsősorban „az extenzív szarvasmarha-tenyésztésben, valamint a szója-, kukorica- és cukornád nagyüzemi termesztésében vesznek részt. A brazil agribiznisz egészét képviselik, amelybe különböző nagyvállalatok is beletartoznak” (Cunha és mtsai., 2017: 405).

őslakosok és a brazil társadalom közötti kapcsolatokról szól, az utóbbi pedig a bennszülött jogokat és az őslakos területek elhatárolását, vagyis a demarkációs jogi folyamatot határozza meg. Tehát az őslakosok jogi helyzetét Brazíliában egy törvény és egy alkotmány szabályozza; azonban a két dokumentum az őslakosok szuverenitásának kérdésében ellentmond egymásnak (Neves & Machado, 2017).

Az Indián Statútum szerint egy adott őslakos közösség a gyarmati hatalom és a telepes társadalom érkezése előtti időre tudja visszavezetni történetét, tehát történelmi-kulturális kapcsolatot tart fenn a prekolumbiánus őslakos társadalmi csoportokkal⁸, valamint célja, hogy „progresszíven és harmonikusan – integrálja őket a nemzeti közösségbe”⁹. Ez azt is jelenti, hogy a brazil jog alapján az őslakosságról alkotott elképzelés származás, és nem kultúra alapú (de Costa, 2014). A fent említett, az alkotmány által megszerzett jogoknak való ellentmondás abban nyilvánul meg, hogy a Statútum az őslakosokat a nemeztállam őrizete alá vonja, mivel a nemzetközösségbe való teljes asszimilációra való törekvés a cél. Az őslakosokra a primitívből civilizálttá válóként tekint, akik végül majd a civilizált nemzeti egész részévé válnak az állami segítségnyújtás folyamatán keresztül. Az 1988-as alkotmány ezzel szemben nem tekinti ezeket a közösségeket állami felügyelet alatt állónak (Neves & Machado, 2017: 167).

A két nemzeti dokumentum mellett a 2007-es Egyesült Nemzetek Szervezetének az őslakosok jogairól szóló nyilatkozata¹⁰ is mérvadó, amely kimondja, hogy az őslakosok jogosultak az általuk hagyományosan elfoglalt vagy használt földekre, területekre és erőforrásokra. Az államoknak jogilag el kell ismerniük és védelmet kell nyújtaniuk a hagyományos földeknek. Brazília 2007-ben szavazta meg az ENSZ - nyilatkozatot (UNDPR, 2007). Az UNDRIP az ENSZ történetének leghosszabb és legvitatottabb emberi jogi eszköze lett, mivel az őslakosok jogainak kiterjesztése alapvetően összefügg a terület feletti állami hatalom kérdéseivel. A dokumentum alapján őslakosok azok a népek, amelyeket történelmileg kizártak az államalkotó projektekből (Picq, 2014: 4).

A két évtizednyi katonai diktatúra után, a demokrácia új intézményi, politikai és jogi keretek létrejöttét segítette elő, ami végül az az emberi jogokat és környezetvédelmi

⁸ "Comunidade indígena" é toda comunidade fundada em relações de parentesco ou vizinhança entre seus membros, que mantém laços histórico-culturais com as organizações sociais indígenas pré-colombianas" (Instituto Socioambiental, 2017).

⁹ "Esta Lei regula a situação jurídica dos índios ou silvícolas e das comunidades indígenas, com o propósito de preservar a sua cultura e integrá-los, progressiva e harmoniosamente, à comunhão nacional"(Presidência da República, 1973).

¹⁰ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (rövidítve UNDRP).

kérdéseket is érintő 1988-as alkotmány létrejöttéhez vezetett (Leturcq, 2019: 6). A tartalma alapján az indiánok a brazil földek első és természetes tulajdonosai és elveikben biztosított számukra a hagyományos területeiken maradásuk elsődleges joga, amelyből alkotmányosan következik, hogy földjoguk nem függ formális elismeréstől, vagyis minden hagyományosan lakott terület további kérdés nélkül az őslakos népeket illeti meg (Cunha és mtsai., 2017: 404). Az alkotmány 231-es cikke szerint ez azokra a területekre vonatkozik, amelyeket állandóan laknak, termelőtevékenységekhez használnak, és nélkülözhetetlenek a természeti erőforrások megőrzésében. Ez a cikk biztosítja az indiánok számára a jogot azokhoz a területekhez, ahol kultúrájuk és hagyományaik szerint élhetnek (Instituto Socioambiental, 2018c).

Az alkotmány életbelépése óta eltelt több mint harminc év alatt a feltételeket különböző módokon megsértették, az eredeti szöveget alkotmánymódosításokkal, rendeletekkel próbálták eltorzítani (Cunha és mtsai., 2017: 404). Bolsonaro régóta kritizálja az 1988-as alkotmány által létrehozott földelhatárolási folyamatot, véleménye szerint a rezervátumok idejétmúltak és nem érti „miért kell az indiánokat ezekben tartani, mintha állatok lennének?” (G1 Globo, 2018; Stargardter & Boadle, 2019). Megválasztását követően kijelentette, hogy amennyiben rajta múlik, nem lesz őslakos földek demarkációja (Resende, 2018), hiszen „a területek lehatárolása káros Brazíliára nézve” (G1 Globo, 2022) és az őslakosok veszélyeztetik a termelést (Estado de Minas, 2018).

Az Indián Statútum által előírt demarkációs folyamatot az őslakos jogok biztosítása érdekében hozták létre; azért, hogy ezek a közösségek tradícióikat és kultúrájukat gyakorolva zavartalanul élhessenek (Neves & Machado, 2017: 4). Ezelőtt a demarkációs folyamatok segítettek az őslakos földek beazonosításában és megvédésében; ennek visszavonása alkotmányellenes, és egyben azt is jelenti, hogy az egészen addig elért jogi vívmányok bármikor visszavonhatóvá válhatnak (IWGIA, 2021).

A területek hitelesítése közhatalmi kompetencia; a demarkációs folyamatok mai napig számos esetben nem fejeződtek be, a földek különböző jogi státuszban vannak (3. és 4. térkép), az eljárások hivatalos határidejét általában figyelmen kívül hagyják, és egyes közösségek évekig várnak az elismerésre. Sőt, még gyakran a demarkációs folyamat lezárta után is illegális atrocitásoknak vannak kitéve, tehát ez sem jelent teljes biztonságot az itt élők számára. Az őslakos földeket a bányász, kitermelő tevékenységek, faipari vállalatok és az infrastrukturális beruházások is fenyegetik, amelyeknek következménye közvetlen hatással van élet (Instituto Socioambiental, 2018c). Tulajdonképpen a gyarmatosító logikát követve a

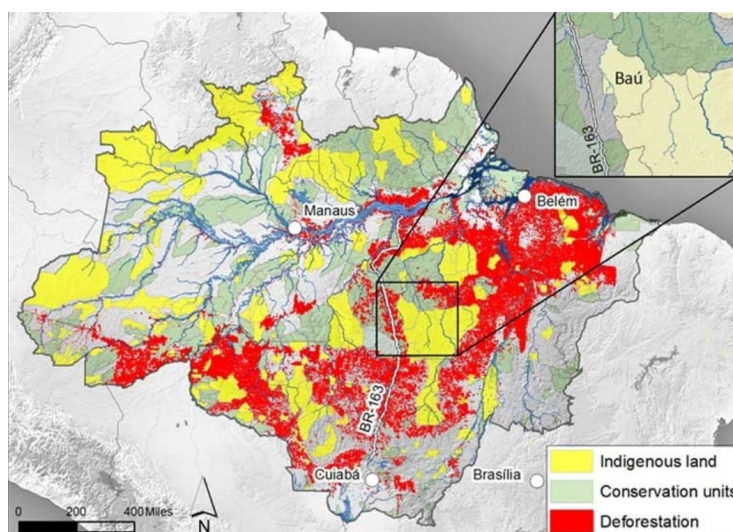
bürokratikus folyamat késlelteti az őslakos területek hitelesítését és a bonyolult jogi eljárások hozzájárulnak a területek neokolonizálásához azáltal, hogy az elhúzó folyamatban az őslakos jogok elismerése és védelme is veszélynek van kitéve. Habár úgy tűnik az őslakosokat támogatja, valójában a brazil államot szolgálja és hangsúlyozza az egykori gyarmatosítók és gyarmatosítottak közötti hatalmi viszonyt (Neves & Machado, 2017).

3.3.3. Az őslakos területek integritását sértő törvényjavaslatok

A koronavírus elleni küzdelemre vonatkozó cselekvés hiánya és az oltásellenes retorika mellett számos jogszabályi intézkedés is irányul a közösségek területi jogainak csorbítására (Alcantara, 2021). Ennek egy példája, hogy az agrárüzleti szektor által támogatott kormány olyan törvénymódosítással állt elő, amely azt jelentené, hogy azoknak az őslakosoknak, akik nem tudják bizonyítani, hogy 1988. október 5-én – a brazil alkotmány aláírásának napján – fizikailag elfoglalták földjeiket, többé nem lesz joguk a földjeikhez.

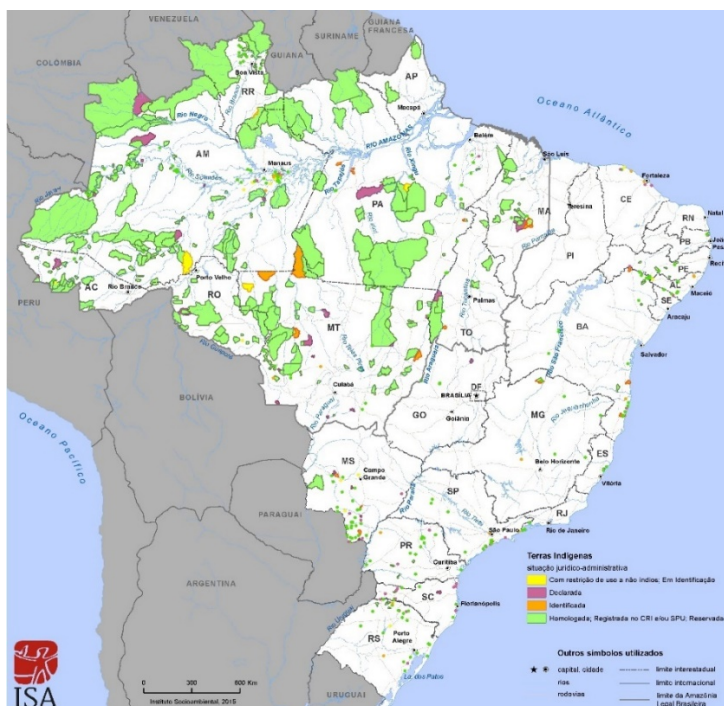
A portugálul *"marco temporal"*, (időkeret) néven ismert javaslat érvényességének elismerése az összes jóváhagyott és függőben lévő demarkációs eljárás érvénytelenítéséhez vezetne. Számos őslakosokat védő szervezet szerint a törvény elismerésével növekedne a konfliktusos és erőszakos cselekmények száma, illetve ösztönözné a kormány által támogatott illegális tevékenységeket, mint például az aranybányászatot, az erdőirtást és a földfoglalást is (Bongioanni, 2021).

3.térkép: Amazónia őslakos rezervátumait, természetvédelmi egységeit és az erdőirtásokat bemutató térkép.

Forrás: Mauricio Torres, Mongabay Rocha, 2020

4. térkép: Az őslakos területeket jogi státuszuk alapján ábrázoló térkép.

Forrás: ISA Instituto Socioambiental, 2021

(Jelmagyarázat: citromsárga: a használat korlátozott a nem őslakosok számára/ azonosítás alatt lévő területek; lila: deklarált területek; narancssárga: azonosított területek; zöld: regisztrált területek)

A törvény vonatkozna azokra a területekre is, amelyek védelme még nem lett hivatalosan megerősítve a demarkációs folyamat keretein belül (3.térkép), így számos olyan őslakos föld ellehetetlenülne, amelyek hivatalos eljárásait még nem fejezték be, (ez az őslakos földek több mint felét érinti) és még az izoláltan élő őslakos közösségek földjein is megengedné a gazdasági projektek megvalósulását (Rocha, 2020). Ez utóbbi több szempontból is problematikus, leginkább azért, mert a nemzetközi normák ENSZ által támogatott értelmezései alapján az elszigetelt népekkel való érintkezés drámai negatív következményekkel járhat fizikai és kulturális túlélésükre nézve, ezért a kormányoknak intézkedéseket kell tenniük a külső érintkezés megakadályozására (Human Rights Watch, 2021). A törvény megakadályozna számos őslakos közösséget abban, hogy igényt tartson a hagyományos földekhez való jogára, illetve, hogy sor kerüljön a földjeik jogi elismerésére. Ezek az intézkedések alkotmányellenesek és nemzetközi jogokat sértenének. A törvény jóváhagyása az egyik legjelentősebb visszalépés lenne az őslakosok hagyományos földjeikhez

és erőforrásaikhoz fűződő jogainak elismerésében (Human Rights Watch, 2021), a javaslat megszavazását egyelőre elhalasztotta a Kongresszus (Grieger, 2020: 1-2).

Ez a törvény a „halálcsomagként” is ismert öt törvényjavaslatból álló sorozat része. A „csomagban” olyan javaslatok vannak még, mint például a 191/2020-as törvény, amely megnyitja az amazóniai területeket a kereskedelmi bányászat, olaj- és gázkutatás, szarvasmarha-tenyésztés és agrárgazdaság, új vízerőmű-projektek és a turizmus előtt (O Globo, 2018). Ez mind visszafordíthatatlan környezeti károk kialakulásához vezet és szintén sérti az 1988-as alkotmányt és az őslakos jogokat azáltal, hogy ösztönzi a kereskedelmi tevékenységeket a veszélyeztetett régiókban és az őslakos területek invázióját. (Fernandes & Uribe, 2020; Rocha, 2020). A közelmúltban a törvényjavaslat-csomag elleni tüntetéseken több mint 15 ezren vettek részt, ami az országban tartott valaha legnagyobb környezetvédelmi tiltakozásnak tekinthető (Brown, 2022). A COVID-19 világjárvány ebben a rendkívüli sebezhető állapotban érte az őslakosokat: az egyre gyakoribb inváziók és tüzek óriási pusztítást végeznek területeiken. A brazil elnök fejlődési víziója hatalmas visszalépés az emberi és őslakosok jogok tekintetében az országban (IWGIA, 2021).

3.3.4. FUNAI

A brazil őslakos jogok fő védelmezője a Fundação Nacional do Índio (FUNAI), vagyis a Nemzeti Indián Alapítvány, a brazil állam hivatalos indigenista szervezete. A szervezet a szövetségi kormány bennszülött politikájának koordinátora és fő végrehajtójaként 1967 óta működik az Igazságügyi és Közbiztonsági Minisztérium alatt. Az őslakos földek megfigyelése és ellenőrzése mellett, beazonosítja az indiánok földterületeit, illetve a demarkációs, földszabályozással és nyilvántartással kapcsolatos feladatokat látja el. Emellett feladata még az elszigetelt és az újonnan kapcsolatba lépő népek védelmét szolgáló politikák koordinálása és az őslakos népesség fenntartható fejlődését célzó politikák előmozdítása (Ministério da Justiça e Segurança Pública, 2022).

A parlament legnagyobb hatalommal bíró lobbijai, a ruralisták és az evangéliumi keresztények foga már régóta fáj az alapítvány vezetésére (Dobsi, 2020). Ehhez mérten a kormány fokozatosan leépíti a FUNAI-t, működését a költségvetés csökkentésével és a személyzet leváltásával lehetetleníti el: dolgozóinak nagy részét katonatisztekre cserélték, illetve például a kormány az elszigetelt őslakosok védelméért felelős posztra egy evangélikus

misszionáriust nevezett ki vezetőnek, akinek az őslakosok keresztény hitre való térítése a meggyőződése¹¹. Félő, hogy az indián törzsek kiszolgáltatottá válnak és a hittérítés komoly akadályokat állít a vallási-kulturális életük fenntartására nézve is. A vezetőváltáshoz a FUNAI-nak vissza kellett vonnia saját, régóta fennálló szabályát, amely szerint egy ilyen érzékeny ügyekkel foglalkozó iroda élére csak képzett munkatárs választható. A bennszülött szervezetek megdöbbenéssel fogadják az intézmény reformjait (Rocha, 2020).

A FUNAI jelenlegi elnöke és egykori szövetségi rendőrségi biztosa a Környezetvédelmi és Mezőgazdasági Minisztériummal együttműködve megakadályozza az őslakos területek demarkációját, mint ahogy a korábban tárgyalt törvényjavaslat mutatja. Már az indián közösségek védelmét szolgáló tisztségviselők is csak az agrárüzlet és az extraktívizmus érdekeit szolgálják. Annak ellenére, hogy az őslakosok elleni fokozott erőszak háttérében számos különböző ok húzódik meg, és már a korábbi kormányok alatt elindult egyfajta degradációs folyamat, Jair Bolsonaro kormánya jelentős szerepet tölt be a konfliktus súlyosságában (Alcantara, 2021).

3.4. Belo Monte - gát esete

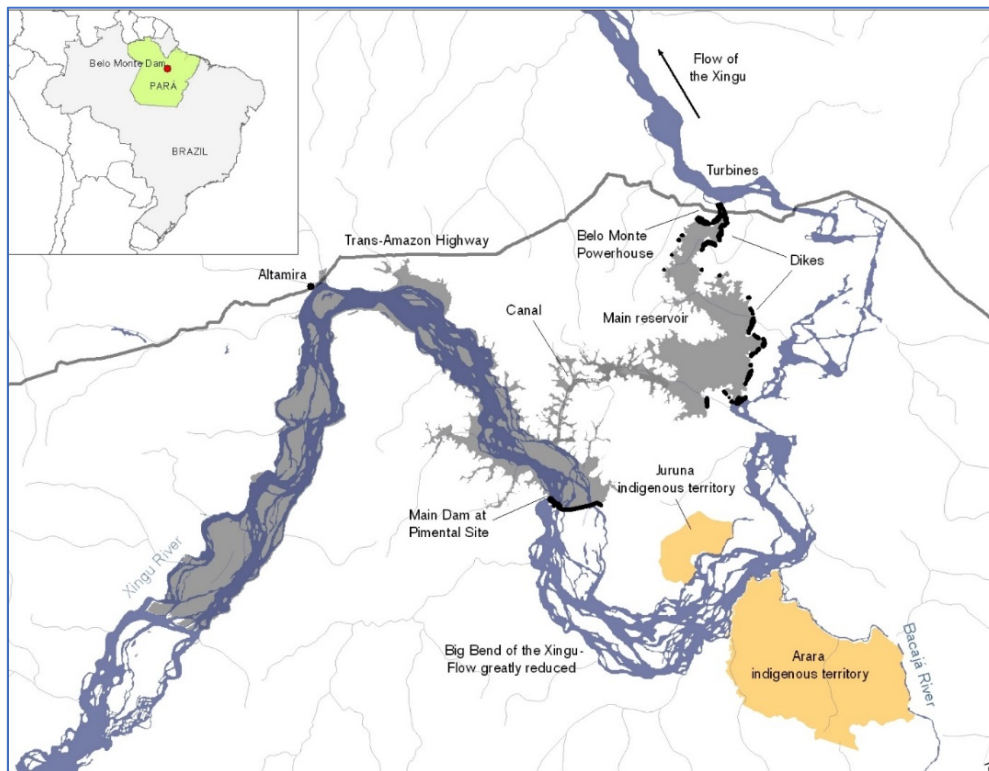
A következőkben a világ egyik legnagyobb vízenergia-projektjének bemutatásán keresztül szemléltetem, hogy a földkérdés és földkonfliktus a gyakorlatban milyen formában jelenik meg. A gátépítés története csupán egy példa az őslakos jogokat és természetvédelmi szabályokat sértő projektek sorából. A vízenergia tekintetében Brazília a harmadik legnagyobb termelő közvetlen Kína és az USA után¹². A vízierőműveket gyakran megújuló és „zöld” energiaforrásként mutatják be, de építésük környezeti hatásai visszafordíthatatlanok; egy erőmű létesítése elkerülhetetlenül megváltoztatja a természetet. Mivel Brazília vidéki területei nem kihaltak, a gát építése rendszeresen a közelben élő vidéki családok és az őslakos

¹¹ Megválasztása ellen a FUNAI dolgozói és az ENSZ illetékes megbízottja is tiltakoztak. Véleményük szerint a népirtás és a kulturális trauma veszélyein túl az őslakos népek önrendelkezéshez való jogával összeférhetetlen a misszionárius tevékenység folytatása (Dobsi, 2020; Phillips, 2020).

¹² Kína a brazil villamosenergia-hálózat egyik fő befektetője (Leturcq, 2019: 26, 29), ami a következő fejezet fényében fontos tényező. A Belo Monte projektben is részt vettek kínai vállalatok; általánosságban is a kínai cégek a vezető befektetők közé tartoznak a globális energiaszektorban. Jelenleg Brazília ebben a globális terjeszkedésben az élen jár, mivel Kína tengerentúli energiatermelő eszközeinek nagy része ott összpontosul. Várhatóan a kínai vállalatok az elkövetkező évtizedekben továbbra is meghatározó szereplői lesznek a brazil villamosenergia-szektor átfogó bővülésének, leginkább azért, mert Brazília még mindig hatalmas kiaknáztatlan energiaforrásai számos üzleti lehetőséget kínálnak (Barbosa, 2021).

közösségek kitelepítését eredményezi. Éppen ezért az ilyen nagyszabású projektek gyakran konfliktusokkal járnak: a Belo Monte-gát projektje a brazil törvényeket, az alkotmányt és nemzetközi megállapodásokat figyelmen kívül hagyva, rengeteg áldozat árán valósult meg. A súlyos környezeti és emberi jogi hatásokkal járó beruházást a huszonegyedik század egyik legvitatottabb projektjeként tartják számon (Leturcq, 2019: 21-26).

5.térkép: A Belo Monte vízerőmű

Forrás: International Rivers Network, 2012

A világ harmadik legnagyobb gátja Amazonas vidékén, Pará államban a Xingu folyónál épült (5.térkép) (Fearnside, 2017a: 15). Az építkezés végül az 1990-es évek végén felújított tervek alapján 2011-ben indult meg. Az első turbinák 2016 áprilisában indultak el, az erőmű 2019 novembere óta pedig teljes kapacitással működik (Brazil, MME/EPE, 2015). A gátak kiemelkedő szerepet játszanak a brazil társadalomban, az energiatermelés, valamint a politikai, gazdasági és környezeti hatások szempontjából is (Leturcq, 2019). Előzményként fontos megemlíteni Brazília leghíresebb gátját, a Paraná folyóra – Brazília és Paraguay természetes határára épült – Itaipu vízerőművet, amelyet hosszú időn keresztül a világ legnagyobb gátjaként tartottak számon. A katonai hatalom szimbólumaként ismert gát súlyos társadalmi és környezeti hatásai miatt szintén nemzetközileg vitatott volt (Leturcq, 2019: 14-

16). A 80-as évektől megjelentek a környezeti kérdések a diskurzusokban, így a villamosenergia-szektorban is nagyobb teret kaptak a környezeti és társadalmi problémákkal kapcsolatos aggodalmak. Általánosságban is elmondható, hogy a politika befolyása Brazíliában közvetlenül fenyegeti Amazóniát, főként a gátakat és utakat építő a nagy beruházási projektekkel (Fearnside, 2016: 746).

A gátkomplexum történetének kezdete a brazil katonai diktatúra idejére nyúlik vissza, 1975 óta tart a harc a megépítésével kapcsolatban. Létrehozását többször sikeresen megakadályozták az őslakosok, a helyi aktivisták, környezetvédelmi és emberi jogi szervezetek, hírességek és a civil társadalom kitartó tiltakozásának köszönhetően. A gátellenes nemzetközi kritika, valamint a politikai és a gazdasági kontextus és számos bírósági eljárás ugyan hátráltatta az építkezés megvalósulását, de mindennek ellenére a gát tervezése, engedélyezése és építése is elkerülhetetlennek tűnt és az építkezés megkezdése után az ellenállás többnyire megszűnt. A politikai és üzleti szempontok mellett a gáttal kapcsolatos jogi és etikai érvek szinte eltörpültek (Fearnside, 2017a: 14-16).

Az építkezésben Altamira városa volt a leginkább érintett városi terület, ez a Belo Monte régió logisztikai és idegközpontja és a Xingu folyó is átszeli, így a gát miatti folyószint emelkedés jelentős hatást gyakorolt az itt élőkre. Az építkezés következtében a migráció jelenségén kívül, infrastrukturális változások is végbementek, amelyek a régió egészére hatással voltak. Olyan nehézségek léptek fel, mint az egészségügyi szolgáltatások hiánya, a földterületek árának megnövekedése és az addig sosem tapasztalt mértékű biztonsági problémák megjelenése (2015-ben Brazília legerőszakosabb városa Altamira volt) (Leturcq, 2019: 19-20).

Az őslakos közösségek és vezetőik kerültek a Belo Monte-i küzdelem középpontjába: nyomást gyakoroltak a kormányzati tisztviselőkre tüntetések és közvetlen akciók hosszú sorozatával, például kormányhivatalok vagy építkezések elfoglalásával, de ezeket a csoportokat elhallgattatták (Fearnside, 2017a: 19). A környezetvédelem gyengülését jól szemlélteti, hogy a Munkáspárt adminisztrációja alatt például a kormány jelentős összegeket bocsátott a civil szervezetek rendelkezésére különféle társadalmi és környezetvédelmi projektekre vonatkozó szerződések révén, így további kísértést jelentett a civil társadalmi csoportok számára, hogy mérsékeljék az olyan kiemelt projektekkel kapcsolatos kritikáikat, mint a Belo Monte (Leturcq, 2019: 20). Vagyis a jelen kormány alatt kulminálódó degradációs folyamat, már korábban kezdetét vette.

A környezetvédelmi engedélyezés is megváltozott: az IBAMA¹³ elnökének lecserélése után már a környezetvédelmi hatóságok sem tudták megakadályozni a projekt létrejöttét és 2011-ben az intézmény megadta az engedélyt (Leturcq, 2019: 18). Az IBAMA elnöke bár hivatalosan személyes okokból távozott posztjából, valójában a Belo Monte környezetvédelmi engedélyének kiadására irányuló nyomás miatt mondott fel. Nem értett egyet a vízerőmű megvalósítására vonatkozó végleges engedély kiadásával, mert a projekt környezetvédelmi szempontból problematikus volt. Emellett a Belo Monte építése volt hasonló okokból kifolyólag az egyik oka Marina Silva (2003-2008) környezetvédelmi miniszter lemondásának is; ő is ellenezte a projektet, mert a munkálatok súlyos környezeti károkat okoztak a régióban (Sakamoto, 2011).

Dilma Rousseff ¹⁴ elnöksége előtt a Luiz Inácio Lula da Silva (2003–2010) vezette kormányban volt elnöki kabinetfőnök, ami az ország második legbefolyásosabb emberévé tette 2005 és 2010 között. Ekkor ő volt a felelős a *Programa de Aceleração do Crescimento* (rövidítve PAC) ¹⁵, vagyis egy a növekedést felgyorsító, sokszor ellentmondásos projekteket (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 7) magába foglaló 2007-ben indított programcsomagért, amely alá több gátépítési projekt is tartozott, köztük a Belo Monte. Később, 2010-ben az elnökválasztásakor is felhasználva ezt, a „PAC anyjaként” kampányolt, és ennek következtében Dilma Rousseff személyes szerepvállalása okán a Belo Monte történet egyik legfontosabb szereplőjévé vált. A gátépítéssel kapcsolatos aggályokat ellentmondást nem tűrve figyelmen kívül hagyta, és tűzön-vízen keresztül vitte a projektet (Magalhães, 2011, Fearnside, 2017a: 18). Az állam támogatásán kívül a fő támogatók építőipari cégek voltak, amelyek sok esetben korruptan jártak el, például a szerződések elfogadása érdekében (Megale & Carvalho, 2016).

Néhány nagy gát nemcsak a politikai hatalom, hanem általában a lakosság és a társadalom, illetve a régió szimbólumává is válik, így az ország történelmének, nemzeti identitásának és arculatának részei is lesznek. A gátak a kormányok politikájának példjaként

13 Instituto Brasileiro do Meio Ambiente e dos Recursos Naturais Renováveis – környezetvédelemmel és megújuló energiaforrásokkal foglalkozó intézmény (Governo do Brasil, 2022c).

¹⁴ 2011 január 1. és 2016 május 12. között Brazília elnöke, a Munkáspárt (Partido dos Trabalhadores, PT) tagja (Presidência da República, 2016).

¹⁵ A 2007 januárjában a Lula-adminisztráció által elindított PAC célja a gazdasági növekedés felgyorsítása, a munkahelyek számának növelése és a brazil lakosság életszínvonalának javítása. A program olyan intézkedésekből áll, amelyek célja a magánberuházások fellendítése, az infrastrukturális beruházások növelése, valamint a növekedés bürokratikus, adminisztratív, normatív, jogi és jogszabályi akadályainak felszámolása. (A későbbi Rousseff-adminisztráció PAC-2 néven folytatta a kezdeményezést) (BNDES, 2011).

és jelképeként szolgálnak és demonstrálják a központi állam hatalmát: a Belo Monte-gát építése a Munkáspárt legbefolyásosabb vezetőinek akaratán alapult (Leturcq, 2019: 25-28).

A Belo Monte-gát esete összefüggésbe hozható a brazil indiánok földjogaival, azzal a jelenséggel, hogy a jogaik ellenére nincs beleszólásuk az életüket közvetlen fenyegető és befolyásoló beruházások megvalósításába. Azé a föld, aki kellő befolyást képes gyakorolni a terület felett és a politikai és üzleti szempontok szinte minden esetben felülírják a jogi és etikai aspektusokat. A kormány által előterjesztett őslakos területek integritását sértő törvényjavaslatok és az indiánellenes retorika alapján elmondható, hogy a több százéves gyarmati struktúrák a mai viszonyokat is átítatják. Legfőbb céljuk elsősorban nem az érvényesülésük, hanem az, hogy az elnök üzenjen velük a kivitelezőknek és befektetőknek, hogy támogatja a beruházásokat, amelyekhez majd utólag megkapják az engedélyeket (Dobsi, 2020). A rendszer által fenntartott körülmények óriási veszélynek teszik ki a legsérülékenyebb csoportokat, pont akkor, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk, a klímaváltozás elleni küzdelemben.

4. Világgazdasági és környezetpolitikai összefüggések Brazíliában

4.1. Brazília helye a világrendszerben

Míg a posztkoloniális elmélet a jelenlegi környezetpusztítást és a természeti erőforrások kiaknázását a gyarmati múlt kizsákmányoló rendszerének hagyatékával magyarázza, addig a gazdasági fejlődés és az extraktívizmus kapcsolatát világgazdasági trendeken és általában a világrendszeren keresztül is lehet szemlélni. Ez a fejezet arra a kérdésre kísérel meg választ adni, hogy mik azok a világgazdasági tényezők, amelyek miatt ki kell vágni az őserdőt, illetve hogy mikor és hogyan vált meggyőződéssé, hogy a bőséges természeti erőforrások kiaknázása szükségszerű a latin-amerikai régió fejlődéséhez (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 40)?

A világrendszer-elmélet alapján a világban zajló eseményeket, folyamatokat, a történelmet és a gazdasági fejlődést egyaránt egy átfogó, komplex rendszerben érdemes tanulmányozni, nem pedig individuális módon, egyes eseményeken vagy országokon keresztül (Wallerstein, 2010: 10). Az elmélet központjában a kapitalista világgazdaság áll, egyik alap tézise, hogy a világrendszer természeténél fogva hoz létre egyenlőtlenségeket, aminek következtében a centrum és a periféria országai különülnek el egymástól (más keretrendszerben ez a fejlett és a fejlődő államok dichotómiájának feleltethető meg). A két alapkategórián kívül egy harmadikat alkotnak a félperiféria államai, ami a közepesen fejlett országok megfelelője lehetne, ezek jellemzően vagy fejlődésben lévő perifériák, vagy hanyatlásban lévő centrumok. A két pólus közötti függőségi viszony nem kizárólag a szegény országok kizsákmányolásával magyarázható; elsősorban a kapitalista rendszer felelős a folyamatok irányításáért (Wallerstein, 2010: 63).

Ebben a keretrendszerben Brazília a félperiféria országai közé sorolható be, amely államokra jellemző, hogy a többi kapitalista vezetésű gazdasággal együtt iparosodnak, az életszínvonal emelkedőben van a periféria országaihoz képest, de nem éri el a centrum államainak színvonalát (Ouriques & Vieira, 2017: 223). A köztes lét országai vannak a legnehezebb helyzetben, hiszen míg képesek más országokat kizsákmányolni és nyomást gyakorolni rájuk, addig őket is kizsákmányolják és a centrumállamok által nyomás alatt vannak. Vagyis a periféria felé irányuló jelentős export mellett „fejlett” termékeket importálnak a centrumból. A világgazdasági expanzióhoz egy uralkodó iparág megjelenése

nagymértékben képes hozzájárulni, amely következtében jelentős mennyiségű tőkefelhalmozódásra kerülhet sor (Wallerstein, 2010: 64)—ez napjaink Brazíliájában a szójatermesztés és állat-, elsősorban marhatenyésztés formájában jelenik meg, amely folyamat fő kezdeményezettjei a jelenlegi kormány támogatását élvező földbirtokosok és az agrárbiznisz – ami a mai környezetkárosítás egyik fő mozgatórugója: a „tömegtermelésre szakosodott, exportorientált, tőkegazdag mezőgazdasági magánvállalkozások érdekközössége” (Soltész, 2020: 111).

A félperiféria országában nagy a szakadék a gazdag és a szegény társadalmi rétegek között—ez az egy főre jutó GDP viszonylagos magas értéke ellenére a brazil társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket nézve abszolút igazolható (World Bank, 2019). A félperifériák elméletben stabilizálják a világrendszert azért, hogy egyfajta összekötő hídként vannak jelen a periféria és a centrum országai között a globális kereskedelemben, még egy szintet képezve a hierarchiában. Az ilyen országokat speciális politikai sajátságok jellemzik (Wallerstein, 2010: 62-64), mint például a stabil demokrácia és a burjánzó korrupció kétarcúsága, ami Brazíliában is megjelenik (Lehoczki, 2013: 262).

A brazil folyamatok megértéséhez és feltérképezéséhez a legfontosabb megvizsgálni azt a globális gazdasági rendszert és annak dinamikáit, tendenciáit, amelyek meghatározzák a közepesen fejlett országok mozgásterét és megakadályozzák a félperiférián elhelyezkedő országok számára a pozícióváltást. Jellemzően a félperifériás országok a centrum által teremtett keretek között képesek fejlődni, ezeknek vannak kiszolgáltatva és ilyen módon ezek a keretek akadályozhatják meg őket a felzárkózásban is (Artner, 2019: 5). A két pólus közötti hierarchikus viszony jellemzője, hogy a centrum fejlődése ellenére a perifériában állandósul a technológiai lemaradás, ennek eredményeként versenyképességük visszaesik és a meghatározott pozícióból való kitörés szinte elérhetetlen célként marad meg. Brazília esetében ez abszolút igazolható, mivel az ország fő bevétele a nyersanyagexportból származik, emiatt viszont a technológiai fejlődés háttérbeszorulásával dezindusztrializáció jön létre. A technológiai lemaradottság könnyen visszahúzhatja az országot a periférikus állapotba; ehhez mérten a félperifériás és perifériás jellemzők keveredése figyelhető meg (Ouriques & Vieira, 2017: 223). A hierarchikus világrendszerben ennek következtében világossá válik az egyes nemzetgazdaságok helye, ami egyben korlátozza a fejlődést és behatárolja a kormányok cselekvési lehetőségeit is (Artner, 2019: 38).

Brazília nagysága és a területén eloszló népessége sok szempontból meghatározza az ország kapcsolatát saját magával, ami egyfajta ellentmondásos viszonynak tekinthető. Az ország földrajzi adottságai lehetővé tennék ugyan, hogy regionális vagy akár globális nagyhatalommá válhasson, az idők során mindig fel-felbukkan a remény a nagyhatalmi státusz beteljesedésére. Ezen törekvések végső célja egy brazil vezetésű Dél-Amerika létrehozása lenne, illetve annak elérése, hogy a multipoláris világrend egyik jelentős pólusává váljon (Lehoczki, 2013: 256). Utoljára ez a lehetőség a kétezres évek elején tűnt reálisnak, azonban – akár az utóbbi pár év politikáját és recesszióját nézve is – ez az álom mindig megghiúsulni látszik és ma már köztudott, hogy az ország elakadt ebben a kísérletben (Ricz, 2020: 59).

A gyarmati rendszer öröksége mai napig számos területre hatással van Brazília életében, legyen szó gazdaságról, politikáról vagy társadalomról (Ricz, 2020: 14). Ez megnyilvánul abban, hogy az ország külpolitikáját két fontos tényező befolyásolta: egyrészt a hegemon hatalomhoz való igazodás: a portugál gyarmatosítás kezdetétől a kapitalista világgazdaság központi érdekei irányították a nyersanyagok előállításával és forgalmazásával kapcsolatos kérdéseket (Vieira, 2018: 16). Másrészt pedig a saját politikai identitás megteremtésére való törekvések. Így az sem véletlen, hogy a politikai autonómia mértéke az egyik leggyakrabban visszatérő vita a külpolitika területén (Cardoso, 2013: 40). A (fél)perifériás országok a világgazdasági rendszerben elfoglalt helyük szerint sérülékenyebbek, ezzel is magyarázható a ragaszkodásuk a jogilag hagyományosan biztosított szuverenitásukhoz (Macedo, 2021). (Bizonyos szempontból a 2019-es szuverenitás megkérdőjelezésével kapcsolatos nemzetközi nézeteltérés hátterében ezek a folyamatok húzódnak meg.)

Brazília gazdaságtörténetét a liberális és államvezérelt gazdaságpolitikai ciklusok váltakozása jellemzi (Ricz, 2020: 4). A protekcionista gazdaságpolitika eszközeinek használata jellemző a félperiféria államaira, ami azzal magyarázható, hogy ezek az országok próbálnak egyensúlyozni a periféria és a centrum között (az utóbbi felé törekedve), azonban a köztes helyzetből való kilépéshez állami intervencióra van szükség. Ennek eszköze—a világpiacon való sikeres helytállás érdekében—a külföldi cégek konkurenciájától védő belső termelési folyamatok protekciója és saját vállalataik hatékonyságának növelésének priorizálása (Wallerstein, 2010: 64).

A brazil gazdaság időszakait az egyes konjunktúraciklusok váltakozása határozta meg a gyarmati korszaktól kezdődően; az egyes ciklusok jellemzően nem tartottak tovább, mint egy-egy évszázad. A nyerstermékekre való aktuális világpiaci kereslet nagy mennyiségű vagyont

jelentett minden olyan kereskedőnek, aki a nyerstermék előállításában részt vett. Azok a régiók, ahol az aktuális világ gazdaság által favorizált nyersterméket állították elő a gazdaság középpontjába kerültek, míg az állam többi területére egyfajta másodlagos, beszállító szerep hárult. Ilyen módon Brazília kiszolgáltatottá vált az aktuális világpiaci igényeknek, ami meglehetősen sérülékennyé tette az országot (Soltész, 2019: 43-44). A jelenlegi konjunktúraciklus fő terméke a szójabab, amelynek Brazília a világ első számú termelője, de ezen kívül jelentős perspektívákat ad a kőolaj kitermelés is. Azonban a történelmi tapasztalatok alapján valószínűsíthető, hogy a jelenlegi nyersanyagexport trendek sem segítenek hozzá majd a hosszú távú fejlődéshez (Ricz, 2017: 106).

Tradicionálisan is a globális nagyhatalmak határozták meg Latin-Amerika és így Brazília nemzetközi rendszerben betöltött helyét: a gyarmati időszakban és a XIX. században az európai nagyhatalmak, a XX. században pedig az Egyesült Államok töltötte be ezt a szerepet. A hidegháború után a térség országai a marginalizáció elkerülése végett igyekeztek integrálódni a világ gazdaságba és aktívan részt venni a multilaterális fórumokon, így biztosítva helyüket a nemzetközi rendszerben (Lehoczki, 2013: 241). Jelenleg, a XXI. században más, új globális szereplők felemelkedésének következtében ez a minta újraíródni látszik (Lehoczki, 2013: 266). Wallerstein elmélete szerint a történelmi ciklusok során egyes hegemon központok emelkednek fel, amik egy bizonyos ideig dominálják a kapitalista rendszert, majd egy új központ veszi át a szerepüket (Wallerstein, 2010: 111): ez napjainkban az Egyesült Államok hanyatlása és Kína felemelkedése kapcsán látható.

A világrendszerben elfoglalt helye szerint Brazília különlegesnek tekinthető: egyrészt Latin-Amerika húzóállama a feltörekvő világpolitikai és világ gazdasági pozíciója lévén, másrészt geopolitikai szempontból egy kontinensen helyezkedik el az Egyesült Államokkal— az átalakulóban lévő világrend tendenciái ellenére is még mindig a nemzetközi rend meghatározó hatalmával—amelynek politikai és gazdasági pozíciója korlátozza a térség globális lehetőségeit, ugyanúgy, ahogy Latin-Amerika és az USA viszonya is reprezentálja az utóbbi globális pozícióját (Lehoczki, 2013: 255-256). Földrajzi adottságait nézve az ország képes lenne akár önellátásra is, ennek ellenére Brazília gazdasága erősen kötődik a világpiachoz, bevételeit továbbra is nyersanyagexportból, nem pedig hazai piacra termelő iparból szerzi. Globális felelősségtudatát, a nagyhatalmi törekvések kudarca ellenére, a fejlődő országok szószólója szerepe határozza meg (Soltész, 2019: 46, 54). Az elmúlt évtizedekre a belső és külső egyensúlytalanság volt a jellemző, amelyek periodikusan váltották egymást.

Ez a jelenség sajátja a fejlődő, kevésbé fejlett vagy (fél)perifériás gazdaságnak, abból adódóan, hogy ezek az országok külső erőforrások bevonására kényszerülnek. Ennek oka Brazília esetében a hazai erőforrások mozgósításának nehézségéből fakad (Artner, 2015: 164). A periférikus fejlődésből való kitörés egy lehetséges alternatívája volt, az úgynevezett importhelyettesítő iparosítási politika, ami a külföldi tőke bevonásával viszont hosszú távon adósságválságokba keverte a latin-amerikai államokat, így csak még inkább kiszolgáltatottá váltak ezáltal a világpiacnak (Artner, 2013: 74). Ez a brazil gazdasági gondolkodás nyersanyagexportőr és iparosító szerep közötti dilemmájára vezethető vissza. Azonban a jelenlegi agrárexport felfutása ezen törekvés ellen hat, mivel az ország „vissza-agrarizálódik”.

A természeti kincsekben bővelkedő, azonban tőkeszegény országok esetében, az erőforrás-gazdagság áldás és átok is egyben: áldás, hiszen könnyű profitszerzési lehetőséget biztosít az államnak, ezzel egyidőben azonban átok is, hiszen így ellenérdekeltté válnak a feldolgozóipari, innovatív ágazatok fejlesztésében és könnyen a holland-kór¹⁶ áldozatává válhatnak. Ebből adódóan a konfliktusok java a természeti erőforrások kiaknázása kapcsán alakul ki, (Artner, 2019: 6), amit Amazónia példája igazol.

A periféria kizsákmányolása a centrum által, az úgynevezett „fosztogatás” valójában egy önmegsemmisítő stratégia, hiszen a természeti erőforrások végesek—akárcsak a brazil őserdő tűrőképessége, mielőtt még szavannás ökoszisztémává változna—, azonban mivel a következmények középtávon, az előnyök viszont rövid távon jelentkeznek, ezért mai napig a világregndszer gyakori jelensége. A folyamat buktatója, hogy az önmegsemmisítés csak azután következik be, miután már visszafordíthatatlan károk alakulnak ki a termelőkapacitásokban és a világgazdaság egészében is (Wallerstein, 2010: 61).

4.2. Környezetpolitikai tendenciák Brazíliában

A világregndszer mechanizmusainak, a világgazdasági folyamatoknak és ezek következményeinek jelentős környezetpolitikai vonatkozásuk is van, amely terület az utóbbi időben, a globális felmelegedés, az éghajlatváltozás és az emberi tevékenységek által generált környezetpusztítás miatt egyre nagyobb figyelmet kap nemzeti és nemzetközi szinten

¹⁶ Olyan gazdasági jelenség, amely során új természeti erőforrások felfedezésének következtében hirtelen nagy mennyiségű deviza beáramlása az export és versenyképesség csökkenésével jár, ami pedig importfüggőséget alakít ki (Chen, 2021).

egyaránt. A latin-amerikai országok bekapcsolódása a globális folyamatokba ugyan a nyersanyagexport ugrásszerű megnövekedését és gazdasági fejlődést idézett elő, azonban ezzel egy időben a környezeti erőforrások kiaknázására való egyre nagyobb nyomást jelentette, valamint az ipari termelés visszaszorítását is, aminek következtében továbbra is nagy (vagy talán lehetetlen) kihívás marad a félperifériás státuszból való kitörés (Nagy és mtsai., 2021: 12).

A periféria és a félperiféria országaiban egy éles konfliktus húzódik meg a környezetvédelmi törekvések priorizálása kapcsán fellépő nemzetközi nyomás és a nyersanyagexport által biztosított profitszerzési lehetőség között (Soltész, 2020: 102). Ezek az ellentétes mechanizmusok más tényezők mellett, a két pólus országai között létrejövő függőségi viszonytal magyarázhatóak. Így felmerül a kérdés, hogy mennyire van jogalapja a nemzetközi közösségnek bármiféle ítélkezésre a brazil környezetpolitika felett, hiszen a centrum államaitól függő félperiférikus helyzetben lévő Brazília egyetlen lehetősége a globális gazdaságban való érvényesülésre a nyersanyagexportban rejlik, ehhez pedig a termőföldek növelésével, és következésképpen az erdők kiirtásával képes válaszolni. Ilyen módon nehéz eldönteni, hogy kié a felelősség, hiszen a hibát éppúgy lehet a volt gyarmattartó országok által dominált világrendszerben, akár csak a jelenlegi brazil kormány válságkezelési technikájában keresni (Martinez-Alier és mtsai., 2016).

A környezetvédelemről való gondolkodás és annak előtérbe helyezése Brazília esetében hullámozó tendenciával írható le leginkább. A latin-amerikai társadalmakról általánosságban elmondható, hogy a kétezres évek elején fokozatosan növekedett a környezettudatosság szerepe, a természet és a kulturális örökségek védelmére mutatott igény. Ezek a természet megőrzésére irányuló tevékenységek és az ehhez kapcsolódó gondolatiság nagyrészt külföldi befolyás következményeképpen jelent meg (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 35).

Ekkortájt az újbaloldali fordulat törekvései, az úgynevezett „pink tide” politikai hullám keretein belül a gazdasági és társadalmi fejlődést szolgáló, szegénységcsökkentő és újraelosztó politikák nagy népszerűségnek örvendtek a régióban. A természeti erőforrások kizsákmányolásán alapuló függőségi viszonyok elmélyülésével teret kaptak a posztextravista fejlesztési stratégiákról szóló viták. Megkérdőjeleződött a korábbi évszázadok „környezetpolitikája”, vagyis az a gazdasági modell, amely a haladás és a természet kizsákmányolása közé egyenlőségelet tett, és helyette a fenntartható fejlődés koncepciója kapott egyre jelentősebb szerepet (Castro és mtsai., 2016: 8).

A kétezres évek eleji vívmányok leginkább az őslakos közösségek földhöz való jogának megerősítésében, nemzetközi környezetvédelmi egyezményekhez való csatlakozásban és az ökológiai tudatosság elterjedésében jelentek meg. A brazil környezetvédelmi politikák valójában társadalmi-környezeti jellegűek, mivel az egyes népek létének és jogainak biztosítása a környezetvédelem egyik leghatékonyabb formája (Silva, 2015). A nyersanyagpiac bővülésével és a nyersanyagárak emelkedésével, a kínai és indiai növekvő kereslet eredményeként a régió országai kiemelkedő gazdasági növekedést és stabilitást mutattak (Lehoczki, 2013: 259). Brazília a kétezres évek végére érte el a gazdasági stabilitást, ebben az időben a javarészt külföldi kézben lévő nagyvállalatok a regionális és a világpiaci térképre is felkerültek, így az ország a globális kereskedelempolitika meghatározó szereplőjévé vált és a brazil GDP a hetedik legnagyobb lett a világon (Artner, 2015: 163).

Ezután a nyerstermékár-robbanás következtében végbement gazdasági változások hatására a nyersanyagexportőrök hatalmas jövedelemre tettek szert. A nyerstermékexport-függőség növekedésével megjelent az agrárbiznisz. Ennek következtében vált Brazília a világ első számú szójatermelőjévé. Az exportorientált mezőgazdaságnak kedvezve a nyerstermékek világpiaci ára növekedett, ezáltal a térség országai nem tudtak kiszakadni a nyerstermékexportőr szerepükből (Soltész, 2020: 110-111), vagyis abból a szerepből, amire a világrendszerben elfoglalt pozíció predesztinálja őket.

Később, a kínai növekedés hirtelen megállása miatt bekövetkező áresés destabilizálta az eddig felépített szektorok helyzetét és ez politikai-gazdasági válsághoz vezetett. A visszaesést követően Európa vált a dél-amerikai nyersanyagexport egyik legfontosabb felvevőpiacává. A környezeti erőforrások még nagyobb nyomás alá kerültek, így a magántőke által működtetett agrárbiznisz a bevételcsökkenés miatt újabb területek bevonásával és a munka- és környezetvédelmi szabályozások be nem tartásával reagált (Riczy&Nagy, 2016: 107). Számos esetben a földeken alkalmazottak illegális vagy félillegális dolgoztatása munkajogi szabályozás nélkül történik; az őslakosokat mindenüktől megfosztva elűzik lakóhelyeikről azért, hogy később bármiféle engedély nélkül „megtisztítsák” majd megműveljék a kisajátított területeket (Dobsi, 2019). A botrányok és bírósági ügyek ellenére, Bolsonaro elnöksége alatt, az elkövetők többsége mindenféle következmények nélkül megússza az ilyen jellegű tetteket (Spring, 2021). Ennek következtében tehát—a megváltozott világpiaci igényekhez alkalmazkodva—visszatért a gyarmati múltban gyökerező bevált módszer: a környezeti erőforrásokra ismételten a haladás szimbólumaként tekintenek. Tehát a környezetvédelem szerepe és annak

leértékelődése a világpiaci dinamikák változásával és a nyersanyagexport központú gazdasággal magyarázható (Soltész, 2020: 118).

A kormányok a környezeti problémák megoldását a vilárendszer, azon belül is a hatalom és a vagyon egyenlőtlen eloszlásának megváltoztatásában és nem a gazdasági növekedés megállításában látják. Azonban amíg ez a korántsem realisztikus változás bekövetkezik, addigra lassan már nem marad olyan terület, ami vagyonszerzési alapot tud nyújtani, hiszen a természeti tartalékok száma véges és már így is több visszafordíthatatlan változás következett be. Kormányzati szinten sajnos továbbra is hiányzik a sürgősség érzése a biológiai sokféleség folyamatos pusztításával és az éghajlatváltozással kapcsolatban és az ehhez fűződő problémák még, ha szerepelnek is a politikai napirenden, a hangzatos ígéretekől nem születnek lényegi tettek és a kormányok nem tudnak igazi eredményeket felmutatni (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 42). A képet súlyosbítja az a tény, hogy a korábbi kormányokkal ellentétben a Bolsonaro-kormány nyíltan az erdőirtás és a mezőgazdasági expanzió mellett áll, ami magyarázza a történelmi mértékű erdőirtásokat. Emellett a koronavírus-járvány és annak negatív gazdasági hatásai a természeti erőforrások kizsákmányolását tovább súlyosbítják, így még nagyobb nyomást helyezve a környezetre (Vale és mtsai., 2021).

4.3. A kínai kereslet növekedése mint a brazil agrárexport motorja

A brazil gazdaság elsősorban az Amerikai Egyesült Államok, Kelet-Ázsia, az Európai Unió és Kína felé orientálódik (Ricz, 2017). Ez utóbbi kettő kapcsolatát érdemes külön is megvizsgálni, hiszen a már megkötött, de még nem ratifikált szabadkereskedelmi egyezmény az Unióval, illetve az intenzív kereskedelmi kapcsolat Kínával jelentősen befolyásolja a környezetpusztító trendek kialakulását, illetve fenntart egyfajta a centrum-periféria országaira jellemző függőségi viszonyt, amelynek oka szintén a világgazdasági tendenciákban és a világrendben elfoglalt pozíciókban keresendő.

Az Európai Unió és a Déli Közös Piac (*Mercado Común del Sur*, rövidítve Mercosur¹⁷) tagállamai 1999-ben kezdték meg a tárgyalásokat a két térség közötti szabadkereskedelmi

¹⁷ 1991-ben alapított regionális kereskedelmi és politikai integrációs szervezet, amelynek tagjai: Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay (MERCOSUR, 2021).

megállapodásról. A már két évtizede zajló tárgyalássorozat végül 2019-ben zárult le az egyezmény elfogadásával (Nagy & Soltész, 2019). A megkötést követően azonban nyugat-európai tüntetések és egyes tagállamok negatív véleményének hatására a szerződés aláírási folyamata megtorpant. A kritikák főként környezetvédelmi és emberi jogi szempontokra hivatkozva vonják kétségbe a megállapodás szükségességét és legitimitását. A 19 billió USD értékű nyílt piacot ígérő, főként marhahús és szójaimportot növelő megállapodás egy súlyosbító tényezője, hogy kimutatott összefüggés van a szójatermesztés és az erdőirtás mértéke között, nem beszélve arról, hogy a különböző növényvédőszeres fokozott használata és a mezőgazdasági tevékenységhez szükséges öntözővíz tovább súlyosbíthatja a már amúgy is kritikus állapotban lévő természet helyzetét (Nagy és mtsai., 2021: 7). Ezenfelül a megállapodás komoly társadalmi problémák kialakulásához vezethet, elsősorban az őslakos közösségek és az állattenyésztők közötti földkonfliktusok miatt. Ráadásul a hatalmas latifundiumok birtokosai által szerzett jövedelem tovább súlyosbíthatja az amúgy is egyenlőtlen brazil társadalmi különbségeket (Nagy & Soltész, 2019: 4, 10).

Bár gazdasági szempontból a megállapodás relevanciája megkérdőjelezhetetlen, az egyezmény számos rendelkezése ütközik az ambiciózus klímapolitikai intézkedésekkel, valamint az EU és a Mercosur-országok éghajlatváltozással kapcsolatos kötelezettségvállalásainak integritását és eredményét is befolyásolná (Mendez-Parra és mtsai., 2020). Így ebben a kontextusban a jelenlegi formájában a szabadkereskedelmi egyezmény egyáltalán nem állja meg a helyét (Sharma, 2020: 1, 4). Ezért az Európai Parlament 2020 októberi határozata alapján végül nem ratifikálta az egyezményt, és kiegészítést kért az amazóniai esőerdő, a biodiverzitás és az őslakosok védelmére vonatkozóan (Bihari, 2020: 172).

Sokan szkeptikusak az újratárgyalást illetően, főként a környezeti kérdések kapcsán szuverenista megnyilvánulású Brazília miatt, továbbá kérdés, hogy az ennyi éven át elhúzódó folyamat kibír-e még további fordulókat (Nagy és mtsai., 2021: 11-13). Az újratárgyalás nehezítő tényezője továbbá, hogy a mezőgazdaság mindkét fél számára érzékeny terület (Bihari, 2020: 173-174): számos vélemény szerint az európai gazdálkodás szempontjából is kifejezetten rossz üzletnek számítana az egyezmény életbelépése (Hakim és mtsai., 2019).

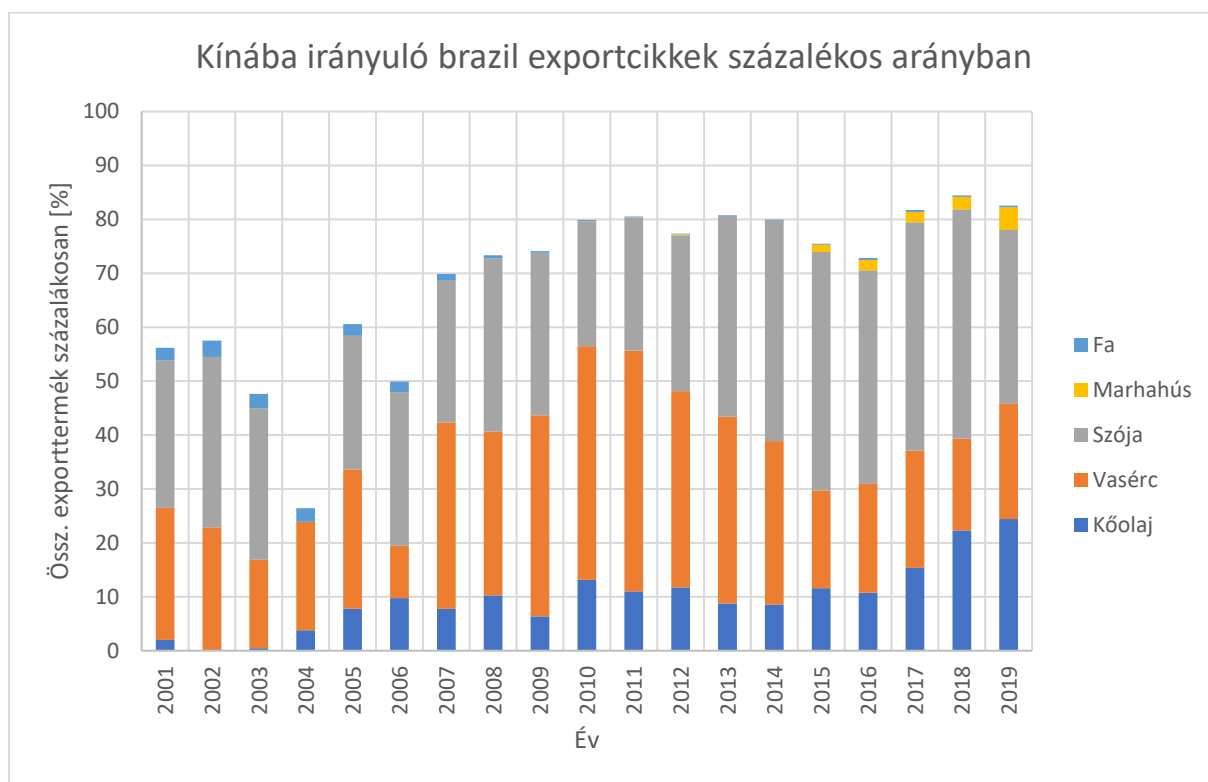
Levonható tehát a következtetés, hogy a megállapodás környezeti költségei meghaladják annak gazdasági hasznát. A jelenlegi brazil kormány által folytatott politika ellentétesnek tűnik az EU ambiciózus zöld politikájával, valamint a külpolitikájában

kiemelkedő fontossággal bíró emberi jogi védelmével (Grieger, 2020). Valószínűleg éppen ezekből az okokból kifolyólag a kereskedelmi megállapodás megghiúsulni látszik (Molnár és mtsai., 2022: 9). Ezért elképzelhető következmény, hogy a latin-amerikai térség országai Kína felé fordulnak, ahol megfelelő felvevőpiaca van az agrárexport termékeinek.

A kínai marhahús-import 2015 óta nagy léptékekben növekszik (1. és 2. ábra): a kínai kereslet fellendülésének köszönhetően a szarvasmarha ár jelenleg rekordmagasságban van és kevesebb mint két év alatt a brazil marhahúsárak megkétszereződtek (The Economist, 2022). Az országban 20 év alatt a szójatermelés négy-ötszörösére nőtt, ami szintén a kínai import számlájára írható. A szója monokultúra egyrészt az erdőirtás következtében fokozott üvegházhatású gázok kibocsátását eredményezi, másrészt pedig az itt előállított szója szinte teljes mértékben génmódosított és a termesztéséhez használt növényvédőszeres óriási pusztítást végeznek a helyi ökoszisztémákban (Dobsi, 2019). Így a legfontosabb kérdés, hogy predesztinálható-e a brazil környezetkárosító tendencia további erősödése az uniós környezeti szabályozások nélkül és a Kína felé fordulás következtében?

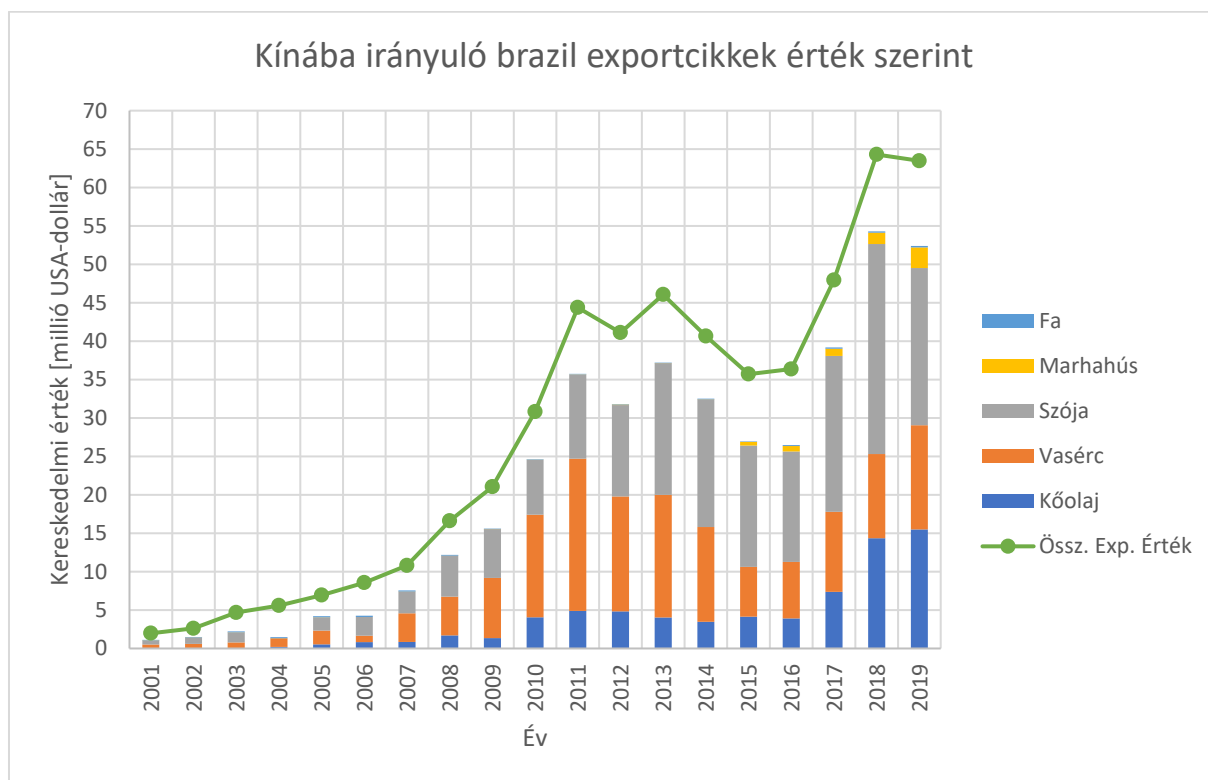
Alapvetően elmondható, hogy a latin-amerikai térség külkapcsolati rendszerének kiemelt fontosságú szereplője a Kínai Népköztársaság, a kínai közeledés központjában pedig Brazília áll (Lehoczki, 2013: 268-269). Az utóbbi időben a kínai gazdaság terjeszkedésével rendkívüli mértékben nőtt a természeti erőforrások kitermelése (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 30). Az extraktívizmus egyes nézetek szerint a jelenlegi kormányzás intézkedéseinek és a gyarmati múlt hagyatékán túl a kétezres évek elején óriásléptékekben fejlődő Kína nyersanyagigényére is visszavezethető, amely nagy mértékben közrejátszott a latin-amerikai exportpiac bővülésében; kiemelten a szójabab-termesztésben és az extenzív állattenyésztésben. Mindezért a Kínába irányuló nyersanyagexport mellett az ezredforduló utáni virágzó világgazdaság és a nyersanyagárak alakulása is felelős volt (Ricz, 2020: 13). A régió és Kína közötti kereskedelem már a kétezres évek első évtizedében tizenötszörösére nőtt (Lehoczki, 2013: 268), és azóta is évről évre nagyobbak a mutatók. A 2010-es évek első felében látható nagyfokú növekedés (2. ábra) következtében a nagybirtokosok hatalmas vagyonra tettek szert, és végül ez lett az a réteg, amely megválasztotta az érdekeiket szolgáló Bolsonaro elnököt.

1. ábra: Kínába irányuló brazil exportcikkek százalékos arányban

Forrás: Observatory of Economic Complexity, OEC, 2022

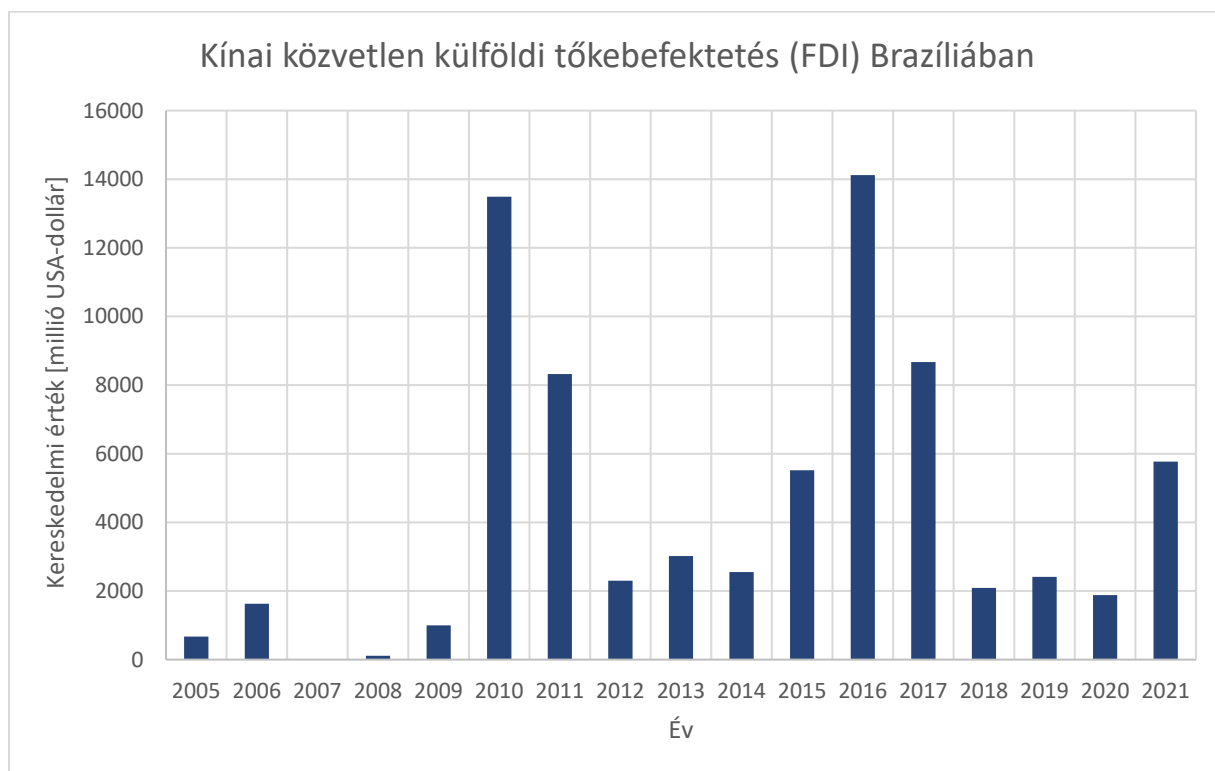
2. ábra: Kínába irányuló brazil exportcikkek érték szerint

Forrás: Observatory of Economic Complexity, OEC, 2022

A kapcsolatok Kína WTO csatlakozását követően erősödtek fel, amelynek eredményeképpen végül Kína Brazília legfőbb kereskedelmi partnerévé, Brazília pedig Kína legnagyobb latin-amerikai kereskedelmi felévé vált. A Lula-kormány a kínai és brazil iparágak közötti kapcsolatokat kulcsfontosságú stratégiának tekintette az ország nemzetközi gazdaság részévé válásának érdekében (Cardoso, 2013: 40, 43), és a balközép kormány politikájában is jelentős szerepet játszottak a kínai hitelek és befektetések. A 2008-as gazdasági válság lehetővé tette a kínai vállalatok számára, hogy belépjenek a piacokra és ennek következtében 2010-ben ugrásszerűen megnőtt a kínai közvetlen külföldi beruházás Brazíliában és ettől kezdve Kína az ország fő befektetői közé tartozott (Busilli & Jaime, 2021: 542, 548). Azonban ez nem vont maga után exponenciális növekedést, inkább csak a kínai gazdaságnak való kiszolgáltatottságot mutatja (3. ábra). Ebből arra a következtetésre lehet jutni, hogy az erdőirtásos folyamatokra kizárólag az agrárexport van hatással és a közvetlen külföldi beruházásoknak nincs ebben szerepe.

3. ábra: Kínai közvetlen külföldi tőkebefektetés Brazíliában

Forrás: American Enterprise Institute AEI, 2022

A kereskedelem által szerzett előnyök mellett, Brazília külpolitikai céljainak megvalósításához Kínát növekvő gazdasági és politikai befolyása miatt a kezdetektől alapvető partnerének tekintette, és az ország hosszú távú stratégiai érdekei is Kínához fűződnek (Trinkunas, 2020). Továbbá Kína fejlődése és terjeszkedése új lehetőségeket teremtett Latin-Amerika számára a kereskedelmi, pénzügyi és stratégiai együttműködés révén, így csökkentve az Egyesült Államok regionális uralmát és az ettől való függést (Milani, 2021: 4).

A két állam a politikai együttműködés jeléül magas szintű bilaterális egyezményt kötött és számos multilaterális intézmény és mechanizmus keretein belül működnek együtt. Diplomáciai kapcsolat 1974 óta áll fenn köztük, 2012-től pedig már egy átfogó stratégiai partneri viszony keretezi kooperációjukat. A gazdasági egymásrataltság mellett stratégiai tényezők is összekötik a feleket, a liberális nemzetközi rendet kritizálva a BRICS¹⁸ országok tagjaiként mindkét fél számára fontosak a közös célok, vagyis a nemzetközi rendszer egyfajta reformja, amely lehetővé tenné, hogy a növekvő gazdaságok nagyobb hatalomhoz jussanak a nemzetközi szervezetek döntéshozatali folyamatában, valamint, hogy a fejlődő országok jelentősebb szerepet játszanak a multipoláris világ kormányzásában (Cardoso, 2013: 35, 48).

A politikai döntéshozatalban és a szakirodalomban egyaránt vita övezi Kína növekvő szerepvállalását Latin-Amerikában, legyen szó kereskedelemről, befektetésekről, kölcsönökről és infrastruktúra-finanszírozásokról. A brazil politika megosztottságának példája, hogy Bolsonaro elnök hivatalba lépése óta a külpolitika új fordulatot vett és az új kormány kifejezetten USA-baráttá vált, így a Trump-i retorikához kapcsolódva gyakran bírálta Kínát. A két ország közötti viszony a jelenlegi kormány alatt éli eddigi legrosszabb szakaszát, ez megjelent a koronavírus-járvány válság miatt kialakuló diskurzusban is, ami még inkább felerősítette a Kína-ellenes hangokat (Trinkunas, 2020), megakadályozva a jó viszony helyreállítását (The Economist, 2022).

A kínai oldalról nézve a kapcsolat szimmetrikus: a kölcsönös előnyökön, a közös fejlődésen és a Dél-Dél együttműködésen alapul. Egy nyugati nézőpontból azonban sokak szerint ez inkább tűnhet neokolonistának vagy az imperializmus új formájának (Milani, 2021: 1). A kétezres évek első évtizedében Kína elsősorban nyersanyagokat és természeti

¹⁸ Gyorsan fejlődő és a közelmúltban iparosodó államok gazdasági társulása, amelynek tagjai (az öt ország kezdőbetűiből álló betűszó alapján): Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika (BRICS, 2018).

erőforrásokat importált (1. és 2. ábra), és feldolgozott termékeket exportált. A kínai befektetések Brazíliában olyan infrastrukturális projektekre irányultak, amelyek a természeti erőforrások kiaknázása révén a nyersanyagok kitermelésének és szállításának támogatását célozták meg. Ennek azonban már ekkor komoly környezeti következményei voltak (Cardoso, 2013: 46). Az extraktívizmus sok szempontból összeegyeztethetetlen az államok környezetvédelmi kötelezettségvállalásaival, a fenntartható fejlődésre való törekvéssel, valamint az éghajlatváltozás elleni küzdelemben vállalt felelősséggel. Mindez a világ erre vonatkozó trendjeit nézve nem meglepő, azonban Kína önmagáról közvetített képével, (akárcsak a korábban tárgyalt Unió identitásával) igen ellentmondásos.

Míg az utóbbi években több állam, (például az Egyesült Államok vagy Ausztrália) köztük Brazília is inkább visszafelé haladt a klímaváltozással való küzdelem útján, addig Kína, a feltörekvő nagyhatalom épp ellenkezőleg: ökológiai civilizációként határozza meg magát a nemzetközi térképen. Az ökológiai civilizáció 2007-es koncepció, amely a természet és az emberek közötti harmónia elérését tűzi ki célul, és a környezeti kihívásoknak társadalmi értéket tulajdonít. Kína felhívta magára a figyelmet például legtöbb műanyag betiltásával, vagy az újrahasznosító rendszereivel, a megújuló energia használatában való vezető szerepével vagy az elektromos járművek szorgalmazásával. Még annak ellenére is, hogy nem a világ megváltása miatt törekszik az ökológiai civilizáció elérésére, hanem valószínűleg inkább a puha hatalmi (*soft power*) eszközök által kínált előnyszerzés miatt, a cél lehet, hogy ez esetben szentesíti az eszközt. Az is elképzelhető, hogy klímapolitikájával be tudja bizonyítani a világ számára, hogy jobban felkészült a jelenlegi kihívásokra, mint a liberális demokráciák (Pennington&Kaster, 2018).

Ehhez mérten segélyezési és hitelezési stratégiája a fenntarthatóság jegyében történik, kedvező feltételeket kínálva a fejlődő országok és partnerei számára. Az EU-val szemben versenylőnye, hogy elvi, ideológiai megkötések mellőzve, tisztán gazdasági szempontokat figyelembe véve tárgyal. Miután felváltotta az EU-t a brazil szója-és marhahús import első helyén, csökkent a brazil mezőgazdasági szövetségekre nehezedő nyomás, hogy megfeleljenek a magas uniós normáknak (Grieger, 2020: 2), aminek viszont súlyos környezetvédelmi következményei is lehetnek. Kétségek fűződnek azonban ahhoz, hogy a valóságban a fenntarthatóság és Kína mint „ökológiai civilizáció” mennyire jelent csak egy modernkori hangzatos kifejezést, amelynek hátterében valójában ugyanazok az érdekek és folyamatok állnak, amik a gyarmatosítás óta mozgatják a világgazdaságot.

A fentiekből következik, hogy a latin-amerikai országok Kínával való kapcsolata különbözik a nyugati hatalmakkal ápoltságától több szempontból is, hiszen Kína nem avatkozik bele a belügyekbe és a szuverenitásba, a források nem kötöttek politikai feltételekhez, illetve a neoliberális gazdaságpolitikához. A kezdetekben ez a rendszer előnyére vált a dél-amerikai országoknak: az IMF és a Világbank hagyományos hiteleihez és segélycsomagjaihoz képest jóval kedvezőbb feltételeket kínáló alternatíva volt; a kölcsönöket jövőbeni áruszállítások vagy kínai állami tulajdonú vállalatok számára kötött szerződések biztosították. Több szerző is kiemeli, hogy a latin-amerikai autonómia nagyobb teret kapott annak köszönhetően, hogy Kína a Bretton Woods-i alternatívákat támogatja, valamint hogy a kínai kapcsolatok fenntartása és javítása egyaránt hozzájárul a régió fejlődéséhez és a multipoláris világrend már említett víziójának megvalósításához (Vadell, 2019: 4, Kaplan, 2016: 11).

A valóságot azonban árnyalja, hogy a kínai hitelek állandósítják a régió nemzetállamai számára a külső finanszírozástól való függést, valamint nem befolyásolják a térség perifériás és Brazília félperifériás helyzetét. Kína nyersanyagot vásárol, majd olcsón előállított terméket ad el, ami újratermeli a függőséget és a latin-amerikai országok dezindusztrializációjához vezet. Ebből az következik, hogy az „alternatív” hitelezési rendszer mégsem különbözik a nyugati hitelektől vagy segélyektől, hiszen egy olyan struktúrát tart fenn, amely újratermeli az évszázadok óta fennálló viszonyokat és gazdasági kiszolgáltatottságot, sérülékenységet eredményez (Milani, 2021: 2, 4).

Kína növekvő latin-amerikai szerepvállalását nem kísérte akkora figyelem, mint az afrikait, azonban ennek ellenére is számos vita lobbant ki Kína térségre gyakorolt gazdasági hatásairól és politikai következményeiről (Jenkins, 2012: 1337). A Dél–Dél együttműködés és a kölcsönös előnyök retorikája ellenére a kapcsolat aszimmetrikus és a centrum-periféria viszonyok jellemzői is megmutatkoznak benne. A kialakult helyzetben Latin-Amerika továbbra is függ az elsődleges nyersanyagoktól, és feldolgozóiparát egyre inkább kiszorítja a kínai import által teremtett verseny. A viszony aszimmetrikus, mert más régiókhoz képest Latin-Amerika Ázsiával és Afrikával szemben mindig is kevésbé volt fontos kínai a diplomácia és a befektetések tekintetében (The Economist, 2022). Másrészről, a Latin-Amerika által exportált főbb árucikkek szintjén is sokkal jobban függ a kínai piactól, mint Kína a latin-amerikai országoktól mint beszerzési forrástól (Jenkins, 2012: 1337 - 1355). A függőségi viszonyt szemlélteti továbbá, hogy Brazília Kína második legnagyobb latin-amerikai adósa. A brazil

kormány finanszírozása helyett azonban a kínai politikai bankok jellemzően projektfinanszírozást kínálnak, amelynek a kínai cégek piacra juttatása célja (Kaplan, 2016: 21). Tehát az aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolat egy új típusú függőséget eredményez; az extraktívizmus miatt pedig vagyonkoncentráció jön létre, és nem vezet fejlődéshez (Milani, 2021: 1).

Összegezve a brazil-kínai kapcsolatokat, elmondható, hogy a kínai befektetések és infrastrukturális fejlesztések a természeti erőforrásokra koncentrálva a nyersanyagexport helyezik előtérbe. Az export egyszerűsége és a költségek javításának eredményeként Kína nem kérdőjelezi meg a latin-amerikai térség világgazdaságban betöltött pozícióját és nagyobb mozgásteret biztosít az országok számára. Kína számára nyereség, hogy a globális gazdasági hatalmi hálózat fókuszpontjába kerül, a washingtoni konszenzus alapjainak aláásásával pedig az USA befolyása csökkent a régióban (Vadell, 2019: 11). Kína fejlődésének hátterében az áll, hogy a periféria által kitermelt nyersanyagot feldolgozza és eladja a centrumnak, aminek következtében a világgazdasági helyzete emelkedik. A félperifériás státuszban lévő Brazíliának ez rövid távon jó, mert megveszik a nyersanyagaikat, így a kínai-brazil kapcsolatokban érdekközösség áll fenn. Azonban hosszú távon érdekellentét van a két ország között, mert Kína úgy fejlődik, hogy Brazíliát visszanyomja a nyersanyagexportőr szerepbe. A kínai befektetések újratermelik a függőséget és a természeti erőforrások kiaknázását, valamint nem kínálnak valódi alternatívát a fejlődéshez és súlyosbítják a környezeti válságot. Az együttműködés a térség fejlődéséhez feltehetően csak rövid távon tudott hozzájárulni, azonban rendszerszinten nem különbözik az Észak-Dél együttműködéstől és nem biztosít lehetőséget a függőségből, perifériás helyzetből való kitörésre (Milani, 2021: 1-4), amelynek eredményeként a virágzó kereskedelem ellenére, a két állam közötti kapcsolat gyengülni látszik (The Economist, 2022).

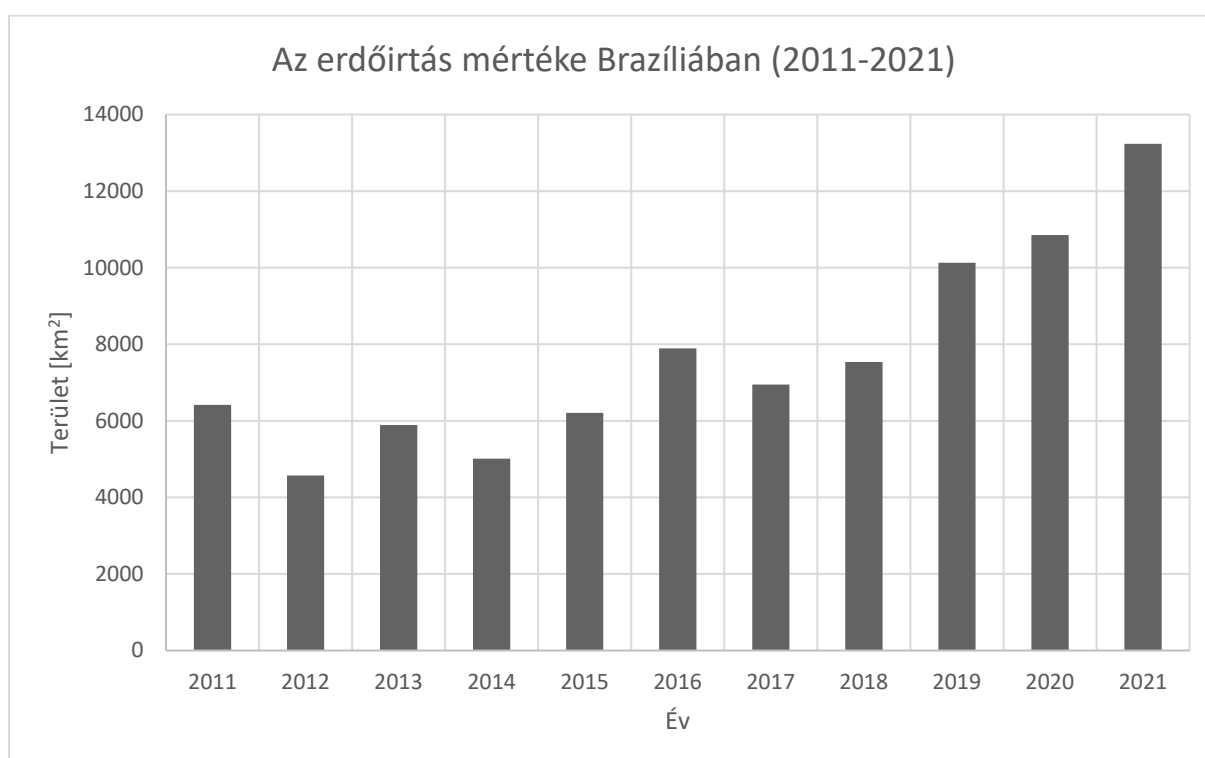
5. A környezetvédelmi intézmények hanyatlástörténete

A következőkben a dolgozat körbejárja azt a kérdést, hogy milyen eszközökkel központosította a Bolsonaro-kormány Brazília környezetvédelmi kormányzását. Az elemzésnek nem célja az összes jogszabályváltozás felsorolása, helyette a fontosabb momentumok kiemelésén, a folyamat értelmezésén, valamint három intézmény hanyatlástörténetének bemutatásán keresztül közelíti meg a problémakört.

5.1. A környezetvédelmi kormányzás központosításának folyamata

A környezetvédelmi törvények és jogszabályok a természeti erőforrások fenntartható használatának szempontjából nélkülözhetetlenek, azonban a gazdaságfejlesztési célok miatt a környezetvédelem állami megvalósítását mindig is konfliktusok jellemezték (Thomaz és mtsai., 2020). Az ország környezetvédelmi szabályozása és a hozzá kötődő intézményrendszer az elmúlt 40 évben egy felfele ívelő pályát írt le; jelentős előrelépések történtek a jogi rendelkezések és a megfigyelési rendszerek terén is. A 2000-es évek első évtizedében Brazília egyre több védett terület létrehozásával (Veríssimo és mtsai., 2011) figyelemre méltó eredményeket ért el az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának szabályozásában és ebben az időszakban csökkent az erdőirtás mértéke (4. ábra). Kialakult egy viszonylag jól működő, a térségben kiemelkedőnek mondható klímaintézményi modell, amely alkalmas volt egy racionális környezetvédelmi struktúra megalapozására (Hochstetler, 2021: 65, Barbosa és mtsai., 2021). Létrehozták a Brazil Környezetvédelmi és Megújuló Természeti Erőforrások Intézetét (IBAMA) 1989-ben, valamint egy külön Környezetvédelmi Minisztériumot (*Ministério do Meio Ambiente*, rövidítve MMA) 1992-ben, amivel Brazíliában olyan intézményi keret jött létre, amely képes volt megfelelni az ország környezetvédelmi kihívásainak (de Moura, 2016). Ez az időszak emelhető ki talán leginkább a környezetvédelem pozitív mintájának szempontjából (Araújo, 2020: 2-3). Azonban megszakítva ezt a felfele ívelő tendenciát a Bolsonaro-adminisztráció a jogi keretek és a környezetvédelmi politikák felszámolásával veszélyezteti az ország környezetvédelmi szektorának irányítását (Levis és mtsai., 2020).

4. ábra: Az erdőirtás mértéke Brazíliában a 2011 és 2021 közötti időszakban

Forrás: Instituto Nacional de Pesquisas Espaciais, INPE, 2021

Bár első ránézésre úgy tűnhet, hogy Brazíliában a környezetvédelem gyengülése a jelenlegi kormányzás kezdete óta tart (Ferrante & Fearnside, 2019, 2020), a folyamat már valójában jóval korábban kezdetét vette. Ugyan a gazdasági növekedéssel összefüggő fejlődés gondolatát soha nem kérdőjelezték meg az előző kormányok sem, mégis, a Munkáspárt programjában fontos szerepet kapott a fenntarthatóság: ez határozta meg a környezettel, a földterülettel és a megaprojektekkel kapcsolatos kérdésekben elfoglalt álláspontját is (Svampa, 2019). A baloldali kormány interpretációjában a nagyszabású kitermelési projektek, (amelyek egyértelműen megkérdőjelezhetők környezeti szempontból), lépést jelentettek a fenntarthatóság felé. Ez az álláspont végül egy ellentmondás kialakulásához vezetett a fenntarthatóság ideológiája és az extraktivista érdekek kiszolgálásáért tett engedmények között (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 7), hiszen valójában már a Lula - kormány alatt bővültek az agrárüzleti érdekek (Sauer, 2017). Éppen ebben az időszakban növekedett meg a világpiacra irányuló áruexporttól való függőség is, ami a mezőgazdasági területek növelésével járt (akár természetvédelmi területeken is). Az agrárgazdasági érdekek előmozdításának előtérbe kerülésével a különböző megaprojektek megvalósulása már nem volt kérdés (Sauer és mtsai., 2018), amit a korábban bemutatott Belo Monte esete is igazol, és így egy idő után a pártot

támogató társadalmi bázissal szembeni feszültségek fokozódtak. Mindennek következtében az ökológiai modernizáció és a zöld kapitalizmus paradigmái kiüresedtek, mivel a rendszer tulajdonképpen már ekkor kiszolgálta az extraktivista érdekeket (Menezes & Barbosa Jr., 2021).

A környezetpolitikai lejtő első fontos mérföldkövének az őslakos földek lehatárolási arányának jelentős csökkentése mellett (Teixeira és mtsai., 2020) a 2012-es új Erdészeti Törvénykönyv (*Código Florestal*)¹⁹ (Presidência da República, 2012) jóváhagyása tekinthető. Ennek a széles körben vitatott törvénynek eredetileg frissítenie kellett volna a szárazföldi ökoszisztémák kezelésével kapcsolatos szabályozást, de ehelyett valójában jogilag lazább korlátozásokat teremtett a magánterületeken történő erdőirtásra vonatkozóan és amnesztiát biztosított az illegális erdőirtással vádolt személyek múltbeli jogsértéseire nézve (Mueller, 2018). Így ez a törvény valójában csökkentette az egyes biómák, például az amazóniai esőerdő jogi védelmét és mindez az erdőirtás megnövekedett arányát eredményezte (4. ábra) (Abessa és mtsai., 2019: 2).

Az új Erdészeti Szabályzat elfogadását számos, a környezetvédelmet célzó törvényjavaslat benyújtása követte, különösen az agrár- és bányászati szektor képviselői részéről. Dilma Rousseff 2014-es újraválasztása után politikai szövetségeseket keresve a környezetvédelmi előírások betartatása már szinte egyáltalán nem volt prioritás, és a második Rousseff-kormány alatt a ruralista csoport már jelen volt a Kongresszusban. Ennek következtében a környezetvédelmi ügynökségek (szövetségi, állami és önkormányzati szinten) fokozatosan csökkentették a környezeti ellenőrzéshez és a szabályozás végrehajtásához szükséges személyzetet és forrásait, ami megnövelte a szennyezés szintjét, az erdőirtási rátákat, a védett területek invázióját és konfliktusok számát is (Abessa és mtsai., 2019). Tehát 2014 óta egyértelműen gyengült a környezetvédelmi jogi keret (Ferreira és mtsai., 2014), és a korábban tárgyalt ellentmondások megalapozták a jobboldal hatalomra jutását (Braga & Purdy, 2018). Így jelent meg az „új” szélsőjobb az ország politikai életében kihasználva a Munkáspárt válsága által kiváltott kiábrándultságot (Fischer 2020).

Elnökségének két évében a népszerűtlen Michel Temer hasonló kompromisszumokat hozott, mint elődje, azonban politikai elkötelezettsége miatt több szempontból még tovább

¹⁹ Az Erdészeti Törvénykönyv meghatározza az általános szabályait annak, hogy mely területeken és hogyan lehet különböző mezőgazdasági vagy egyéb tevékenységeket végezni, és hogy melyek azok a térségek, amelyeken a természeti erőforrások kiaknázása nem megengedett (O Eco, 2014).

ment: olyan törvényalkotási kezdeményezéseket és ideiglenes rendeleteket írt alá, amelyek csökkentették az egyes védett területek méretét (Rochedo és mtsai., 2018: 695) és gyengítették az erdőirtás megfigyelését (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 8). Temer már lehetővé tette számos környezetvédelmi intézmény lemorzsolódását. Mindennek ellenére valójában sem Rousseff, sem Temer nem változtatott lényegesen magukon a formális klímaintézményeken, de politikai és költségvetési döntéseik meggyengítették a Környezetvédelmi Minisztériumot és az erdőirtás ellenőrzésére irányuló programjait (Hochstetler, 2021: 57). A jelenlegi kormány azonban a „prioritások átstrukturálásának” címszava alatt az elmúlt négy évtizedben felépített környezetvédelmi politikák teljes leépítésére törekszik (Araújo, 2020: 2-3): nem folytatta vagy megváltoztatta az eddigi politikákat, hanem egyszerűen véget vetett azoknak, és így a környezetpusztítás nemcsak elfogadhatónak, hanem a gazdasági fejlődéshez szükségesnek tekinti (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 14).

Míg a baloldali kormányok környezeti kormányzását az ambivalencia jellemezte, addig a jelenlegi kormány központosított, egyetlen érdekcsoportot szolgáló környezetpolitikával írható le, ami kizárólag a piaci és extraktivista szektor érdekeihez kötött fejlesztési modellt részesíti előnyben, függetlenül az ezzel járó környezeti költségektől. A környezetvédelmi rezsim jelen időszaka legjobban talán a „totális extraktivizmus” vagy teljes kizsákmányolás fogalmával jellemezhető (Dunlap & Jakobsen, 2019), aminek hátterében a kapitalista világgazdaság kényszerére áll. Ennek előmozdítása érdekében Brazília környezetvédelmi kormányzását olyan logika működteti, amit már nem egyszerűen a „haladás” vagy a „növekedés” fogalmai vezérelnek, hanem amiben az állami és pénzügyi hatalmat birtokló szűk kör kizárólagos érdekei érvényesülnek. A környezetpolitika ilyen mértékű korlátozása és központosítása példanélküli, a jelenlegi kormány kiemelkedik a környezetvédelem radikális átalakításával (Missiatto és mtsai., 2021: 92-93).

Mindennek van egy koloniális vonatkozása is, hiszen ahogy a dolgozatban már többször felmerült: a gyarmatosítás maradványai napjaink politikájában is megnyilvánulnak. A különböző intézkedések azt bizonyítják, hogy a hatalmon lévő kormány számára a kolonialitás nem pusztán eszközként, hanem a jelenlegi környezetvédelmi politika alapjaként szolgál. Tehát, az egykori gyarmatosító logika működteti a mai viszonyokat is, ami szerint a gazdasági fejlődés a föld és annak erőforrásainak kizsákmányolásából áll. Ezzel magyarázható a környezetvédelmi intézmények feladatainak újradefiniálása és radikális átstrukturálása is,

amelynek következtében nyíltan eredeti funkcióikkal szemben kezdtek el működni (Missiatto és mtsai., 2021: 89)

Bolsonaro az extraktivista szektor érdekeit priorizáló környezetvédelmi politikáját már a kampányígéretekben felvázolta, és kiderült, hogy ez meglehetősen ellentétes a korábbi kormányok álláspontjával. A 2018-as választási kampány óta egyértelmű volt, hogy az új kormány törekedni fog a környezetvédelmi politikák visszavonására, tekintettel arra, hogy az elnök több felszólalásában is kritizálta például a környezetvédelmi ellenőrzési rendszert, és „bírságiparnak” nevezte az illegális tevékenységek büntetésére irányuló intézményi mechanizmusokat (Araújo, 2020: 2-3). Az akkori elnökjelölt ambiciózus tervei között szerepelt a Környezetvédelmi Minisztérium megszüntetése, vagy annak a Mezőgazdasági Minisztériummal való összevonása (Bragança, 2018b). Már maga a felvetés is nagy port kavart és a kongresszusi és a társadalmi nyomás hatására ez nem valósult meg (Araújo, 2020: 5-6; Vale és mtsai., 2021). Helyette viszont kihasználva a minisztérium intézményét, a kormány az egyes intézkedéseit a valóságosnál legitimebbnek tudja feltüntetni (Araújo, 2020: 2-3).

Első hivatali évében az elnök olyan intézkedéseket hajtott végre, amelyek gyökeresen megváltoztatták Brazília környezetvédelmi kormányzását. Ezek közé tartozik a Külügyminisztérium éghajlat-változási részlegének megszüntetése, a Párizsi Megállapodásból való kilépéssel való fenyegetőzés, a 2019-es COP25 klímakonferencia megrendezésének visszautasítása és az erdőirtás megfigyelésére szolgáló struktúrák felszámolása. A globális környezetvédelmi kormányzásban való részvételének hiányával egyidejűleg és azzal összefüggésben a környezetvédelmi kormányzás központosítása figyelhető meg (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 1). Mindez az ország nemzetközi presztízsén is nyomott hagyott (Levis és mtsai., 2020), és a nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez fűzött bizalmat is megrengette. A globális környezetvédelmi kormányzásban való részvételnek a tulajdonképpeni megtagadása rossz hatással van a nemzetközi kereskedelemre (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 4) és ezt paradox módon a Bolsonaro-t támogató elit, sőt maga a mezőgazdasági miniszter is felismerte (Estadão, 2020).

A Környezetvédelmi Minisztérium élére az agrárüzlet iránt elkötelezett politikust, Ricardo Sallest neveztek ki, aki osztja Bolsonaro azon nézeteit, miszerint a környezetvédelmi megfontolások nem korlátozhatják a gazdaságot (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 9). Nem túlzás azt állítani, hogy a miniszter szándékosan számolta fel a környezetvédelmi ellenőrző intézményeket a mezőgazdasági határok korlátlan kiterjesztésének érdekében (Globo,

2020b). Ezt jól szemlélteti, hogy a jogsértések elleni küzdelem helyett a környezetvédelmi miniszter azt állította, hogy az illegális fakitermelők „keményen dolgozó állampolgárok, akiket a környezetvédelmi ügynökségek zaklatnak” (vagyis megbírságnak az illegális tevékenységeikért) (O Eco 2019).

Egy 2020-as április kormánygyűlésen Ricardo Salles²⁰ környezetvédelmi miniszter, a kormány álláspontját szemléltető kijelentése szerint kihasználva a koronavírus-járvány okozta fokozott médiafigyelmet, egy jó alkalom nyílik a környezetvédelmi szabályváltoztatásokra és azok egyszerűsítésér²¹. Ez nem sokkal később megnyilvánult a Környezetvédelmi Minisztérium kapacitásának gyors leépítésében (Vale és mtsai., 2021: 2): a környezetvédelem gyengítésére irányuló jogalkotási folyamatok csaknem fele ebben az időszakban történt. A törvények vagy deregulálták, vagy gyengítették az eredeti környezetvédelmi jogszabályokat, valamint számos intézkedés célja a legfőbb környezetvédelemért felelős intézmények felszámolása volt (Vale és mtsai., 2021: 57).

Mindebből megállapítható, hogy a kormány valójában felszámolja az 1988-as alkotmányban meghatározott környezetvédelmi kormányzást, és megtagadja a megfelelő közpolitikák kidolgozását, amelyek elősegítenék a környezetvédelmet (Observatório do Clima, 2021b). Az 1988-as alkotmány környezetvédelemre vonatkozó 225. cikkének IV. fejezete²² alapján a Brazíliában található erdők „olyan nemzeti örökség részét képezik, amelyek használata a jogszabályoknak megfelelően a környezet megőrzését, ezen belül a természeti erőforrások felhasználását biztosító feltételek alapján történik” (Constituição Federal de 1988). A jelenlegi szövetségi kormányzat környezetvédelem iránti elkötelezettségének hiánya azonban felveti ezen alapelvek be nem tartását, beleértve a környezetmegőrzési politikák, az éghajlati megállapodások és az amazóniai erdőirtás elleni küzdelem hiányát (Barbosa és mtsai., 2021).

²⁰ Egy mind a nyolc korábbi környezetvédelmi miniszter által aláírt nyílt levél elítélte Ricardo Salles-t, és 2020 júliusának elején a szövetségi ügyészek követelték, hogy távolítsák el környezetvédelmi miniszteri tisztségéből a környezetvédelmi mechanizmusok szándékos megzavarására hivatkozva (Spring, 2019). Egy évvel később végül Salles a környezetvédelmi ellenőrzés megzavarása és egy bünszervezet magánérdekeinek támogatása miatt a szövetségi rendőrség vizsgálatának középpontjába került (Seto & Braga, 2021), amely 2021 júniusában végül felmondásához vezetett (The Guardian, 2021).

²¹ “Então pra isso precisa ter um esforço nosso aqui enquanto estamos nesse momento de tranquilidade no aspecto de cobertura de imprensa, porque só fala de COVID e ir passando a boiada e mudando todo o regramento e simplificando normas” (Polícia Federal, 2020: 20).

²² “A Floresta Amazônica brasileira, a Mata Atlântica, a Serra do Mar, o Pantanal Mato-Grossense e a Zona Costeira são patrimônio nacional, e sua utilização far-se-á, na forma da lei, dentro de condições que assegurem a preservação do meio ambiente, inclusive quanto ao uso dos recursos naturais” (Constituição Federal de 1988).

5.2. Konkrét jogalkotási lépések

A kormány 2019 januári hatalomra kerülését követően először az intézményi és jogi környezetvédelmi megállapodások semlegesítését, majd lebontását tűzte ki célul. Az intézmények szisztematikus leépítése többnyire rendeletekkel valósult meg (Araújo, 2020: 4). Jair Bolsonaro egyik leghíresebb mondata szerint kormányának célja, hogy Brazíliát hasonlóvá tegye a „40 vagy 50 évvel ezelőttihez” (Instituto Socioambiental, 2019), vagyis, a környezetvédelmi politika teljes megszüntetése a végső cél (Araújo, 2020: 14-15).

A leépítési stratégiának egy fontos eleme, hogy a környezetvédelmi intézményekben a tapasztalt és kompetens alkalmazottakat megfelelő szaktudással nem rendelkező katonai személyzettel helyettesítették (Grandelle 2019), valamint olyan agrárüzlethez kötődő üzletemberek kerültek befolyásos pozíciókba, akiknek egyértelműen a környezetvédelem elleni küzdelem áll érdekében (O Eco 2019, ASCEMA Nacional, 2020a).

Az intézmények alkalmazottjainak katonai személyzetre való lecserélése mellett már 2019-ben fegyveres erőket helyeztek ki Amazónia térségére, ahol a keletkezett tüzek leküzdése volt a cél (UOL Notícias, 2019). A koronavírus-járvány alatt a 10342/2020-as rendelet felhatalmazta a fegyveres erők alkalmazását az őslakos és környezetvédelmi területeken Amazóniában; a környezeti bűncselekmények, az illegális erdőirtás, valamint a tüzesetek elleni küzdelemre irányuló megelőző és visszaszorító intézkedések végrehajtása (Estado de Minas, 2020). Azonban ezek hatékonysága széles körben megkérdőjelezhető (Grieger, 2020).

A Környezetvédelmi Minisztérium meggyengítése is központi részét képezi a stratégiának: egyes ágazatait teljesen megszüntették, hatásköre kiüresedett, ami a korábban folytatott tevékenységének megbénulásához és szándékos eredménytelenségéhez vezetett (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 9). Ennek egy példája az Éghajlatváltozási és Erdészeti Titkárság megszüntetése (*Secretaria de Mudanças Climáticas e Florestas*), és az erdőgazdálkodás teljes átcsatolása a Mezőgazdasági Minisztériumhoz (Instituto Socioambiental, 2019, Lisboa & Piribisczki, 2019). Emellett a Környezetvédelmi és Külügyi Minisztériumon belüli klímaügynökségeket 2019 elején egyszerűen megszüntették (870/2019. rendelet) (Hochstetler, 2021: 61). Mindez nem pusztán szervezeti változás, hanem tükrözi, hogy maga a vezetés nem hisz a klímaváltozásban (Casarões & Flesmes 2019). Ezáltal a Környezetvédelmi Minisztérium nemcsak politikai hatalmát veszítette el, hanem mára a gazdasági érdekeknek

és a kormányzat egyéb területeinek van alárendelve (Instituto Socioambiental, 2019), nem beszélve arról, hogy a 2021-es költségvetése az elmúlt két évtized legalacsonyabb összege (Observatório do Clima, 2021a).

A kormány másik kiemelendő eszköze a részvételen alapuló döntéshozatali terek korlátozása. Erre példaként szolgálnak a Nemzet Környezetvédelmi Tanácsban (*Conselho Nacional do Meio Ambiente*, rövidítve CONAMA) és a Amazónia Nemzeti Tanácsban (*Conselho Nacional da Amazônia Legal*, rövidítve CNAL) történt strukturális változások. Előbbi az 1980-as évek óta fontos szerepet tölt be az ország környezetvédelmi jogszabályainak támogatásában (Thomaz és mtsai., 2020)(Brasil, 2019); egy olyan tanácskozó testület, amely a környezetvédelmi politikákra vonatkozó kritériumok és sztenderdek megállapításáért és irányításáért felelős (Vale és mtsai., 2021: 58).

A CONAMA 1982-től 2019 áprilisáig 96 képviselői hellyel operált, azonban az új elnök első intézkedései között volt, hogy a 9806/19. számú rendelettel a kormány jelenlétének növelése és a civil társadalom visszaszorítása érdekében a létszámot mindössze 23 tagra csökkentse (Tajra, 2019, Vale és mtsai., 2021). A mandátumok számának drasztikus csökkentése gátolja a civil társadalom hatékony képviseletét (Bragança, 2019a) és gyakorlatilag kizárja a őket a környezetvédelmi politikából. Mivel a testület működésének esszenciáját azelőtt a civil társadalom bevonása adta a környezettel kapcsolatos kérdésekbe – ez a lépés egy olyan politikai stratégia részének tekinthető, amely a társadalmi párbeszéd tereit korlátozza, vagy inkább teljesen megakadályozza azt a magánszektor javára (Missiatto és mtsai., 2021: 93). Tehát, Brazília nemzeti környezetpolitikáját létrehozó CONAMA jelenleg az extraktivista szektor irányítása alatt áll és nyíltan kiáll a négy évtized alatt megalkotott brazil környezetvédelmi jogszabályok nagy részének hatályon kívül helyezése mellett. Ez a lépés radikálisan aláássa a környezetvédelmet (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 11).

A CNAL stratégiai elemévé vált a Bolsonaro-adminisztráció azon aktív erőfeszítéseinek, amelyek például a már tárgyalt Környezetvédelmi Minisztériumhoz és a CONAMA-hoz tartozó szabályozói hatáskörök centralizálására irányultak. A 2019-es erdőtüzek kapcsán fellépő fokozott nemzetközi figyelemre válaszul a kormány a CNAL-t, amely 1995 óta Környezetvédelmi Minisztérium alá tartozott, a 10.239/20 számú rendelettel az Alelnöki Hivatalhoz helyezte át (Imprensa Nacional, 2020). A CNAL-t jelenleg Hamilton Mourão alelnök vezeti és az Amazóniával kapcsolatos összes kérdés rajta megy keresztül. Akárcsak a CONAMA esetében, a CNAL-ban sem vesz részt jelenleg sem a civil társadalom, sem Amazónia régió

képviselői, akik korábban valamennyien részt vettek a Tanácsban (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 11), helyette kizárólag katonai tisztviselők töltik be a pozíciókat. A tanács feladatai közé tartozik a kormányzati intézkedések koordinálása és integrálása, valamint a „jogellenes cselekmények megelőzésére, ellenőrzésére és visszaszorítására irányuló intézkedések koordinálása” (amely feladatokat előzetesen mind az IBAMA látott el) (Valente, 2020). Mivel a CNAL már nem tesz hatékony lépéseket a környezetromlás vagy a felerősödött extraktivizmus visszafordítására Amazóniában, valószínűsíthető, hogy más célt szolgál (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 11); a kormány egyfajta „kirakatintézményévé” vált. Vagyis, a külföldi befektetők és Brazília fő kereskedelmi partnereinek meggyőzésének eszközévé arról, hogy a jelenlegi kormány elkötelezett a környezetvédelem mellett²³ (Gortázar, 2020).

A Bolsonaro-adminisztráció által folytatott környezetpolitikai stratégia két fő eleme tehát a politikai részvétel kormányzati korlátozása és a társadalmilag marginalizált csoportok elnyomása. Így a környezeti kormányzás fontos momentum, hogy aktívan csökkenti azoknak a legitimitását, képviselését és hangját, akik korábban részt vettek Brazília környezetvédelmi programjában (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 5, 12), ezáltal a párbeszéd terei leszűkülnek vagy teljesen meg is szűnnek (Barbosa és mtsai., 2021), amint ez a CONAMA és a CNAL esetében megtörtént.

A környezetpolitika lebontásával a kormány egyre nagyobb hatalomra tesz szert (Missiatto és mtsai., 2021), és az erőszakos retorika használata megerősíti hegemoniáját azáltal, hogy korlátozza, hogy ki vehet részt a környezetvédelmi kérdések alakításában és így nem biztosít teret a heterogén szereplőknek. Valamint azzal, hogy nyílt támadások érik a környezetvédőket, tulajdonképpen kriminalizálják a kormányétól eltérő véleményt, vagyis a másként gondolkodó hangok támadásával megszünteti azok legitim beszélgetőpartneri szerepét (Rocha & Barbosa Jr, 2021). Ezek a változások azért bírnak kiemelkedő fontossággal, mivel Brazíliában a civil társadalommal, NGO-kal, az őslakosok népekkel, valamint más környezetvédőkkel együtt és ezekre építették fel a környezetvédelmi kormányzást (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 13).

Összegezve tehát, azokat a környezetvédelmi irányítási rendszereket, amelyeket korábban az egymással versengő érdekű szereplők együttes jelenléte jellemezett, most a kormányban központosítják, így megfosztva a valódi ellenzék lehetőségétől. Az adminisztráció

²³ A „kirakatintézményi” funkciót jól szemlélteti, hogy Mourão alelnök nagyköveteket vitt el egy amazóniai körútra anélkül, hogy megmutatta volna a tüzek és erdőirtás által sújtott területeket (Gortázar, 2020).

elsősorban az alkotmányon kívüli jogszabályokra összpontosított, amelyekhez nem szükséges a Kongresszus jóváhagyása (Araújo, 2020). A környezetvédelmi politika jövőjének egyetlen reménye, hogy a tényleges, „elmélyült” átalakításhoz olyan jogszabályváltoztatásoknak kellene életbe léptetniük, amelyeket eddig éppen a kongresszusi jóváhagyás megkerülése miatt nem tudtak megtenni (Barbosa és mtsai., 2021). A jelen kontextus az országot egy rendkívül paradox helyzetbe pozicionálja, hiszen azok az intézmények, amelyeknek eredetileg a környezet védelmét szolgálják, tulajdonképpen a biodiverzitást közvetlenül fenyegetve a környezetvédelem elleni stratégia eszközévé váltak (Biodiversidad LA, 2020). Ezekkel a lépésekkel Brazília kormánya kilépett az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés elleni küzdelem nemzetközi politikájával kapcsolatos megbeszélésekből (Escobar, 2019a) és a kortárs brazil környezetpolitika teljességgel szembekerült a globális környezetvédelmi napirenddel (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 15).

5.3. Intézmények

A következőkben a dolgozat három — a környezetvédelem szempontjából, és az amazóniai esőerdő megőrzésében — kiemelkedő fontossággal bíró intézmény hanyatlástörténetét mutatja be röviden. Az intézmények gyengítésének a korábbiakban felvázolt stratégia három közös jellemzője figyelhető meg: a személyzet leépítése és militarizálása, a költségvetés csökkentése, valamint az átláthatóság megszüntetése. Az első két környezetvédelmi intézmény bemutatása együtt kerül sorra, mert leépítésükben és működésükben is több közös jellemző figyelhető meg.

5.3.1. IBAMA, ICMBio

A Brazil Környezetvédelmi és Megújuló Természeti Erőforrások Intézete (*Instituto Brasileiro do Meio Ambiente e dos Recursos Naturais Renováveis*, rövidítve IBAMA) 1989 óta működő, a nemzeti környezetvédelmi politika végrehajtásáért valamint a hatáskörébe tartozó projektek környezetvédelmi engedélyeinek kiadásáért felelős szerv (Governo do Brasil, 2022c). Környezetvédelmi rendőrségként is ismert, általános feladatai közé tartozik a környezetvédelmi törvények betartatása, felügyeli a környezetszennyező, illetve a vadon élő állatokat és őshonos növényeket érintő tevékenységeket, így kiemelkedő szerepe van Amazónia megőrzésében is (Santos, 2021).

A Chico Mendes Biodiverzitás Megőrző Intézet (*Instituto Chico Mendes de Conservação da Biodiversidade*, rövidítve ICMBio)²⁴ két évtizeddel később, 2007-ben jött létre. Az intézet feladata a biológiai diverzitás kutatására, védelmére és megőrzésére irányuló programok előmozdítása és végrehajtása, valamint a természetvédelmi egységek védelmében szintén környezetvédelmi rendőrséggént jár el. Mindkét intézmény a Környezetvédelmi Minisztériumhoz alatt működik (Governo do Brasil, 2022a, Governo do Brasil, 2022b).

Ahogy a korábbiakban kifejtésre került, az erdőirtás és az indián földek használatba vétele az intézményi változások célja, ehhez mérten az IBAMA és az ICMBio leépítésének legfőbb módja a költségvetés csökkentése és a bűnüldözési műveletekhez rendelkezésre álló infrastruktúra gyengítése (különösen az amazóniai erdőirtás elleni műveletekéhez) (Brant és Machado, 2020). Jair Bolsonaro már elnökválasztási kampányában is bírálta az ICMBio és az IBAMA tisztviselőit a környezetvédelmi bíróságok kiszabása miatt, és a jogszabályok módosítását javasolta a bűncselekmények elkövetőinek védelme érdekében (Seto, 2018, UOL Notícias, 2018). Ehhez mérten kijött egy rendelet, ami megakadályozta az IBAMA bírságolási politikáját, ezzel nyíltan támogatva az illegális tevékenységeket végzők büntetéseinek elmaradását. A bíróságok már az újdonsült elnök hivatalba lépésének első évében 34%-kal csökkentek, ez később csak fokozódott (Observatório do Clima, 2019). Általában a bíróságok száma növekszik a környezetvédelmi jogsértések számának növekedésével, amint az a 2019-es erdőirtásnál is látható volt; azonban COVID-19 világjárvány idején a magas erdőirtási arány ellenére a számuk 2020 augusztusában 72%-kal csökkent 2020 márciusához képest az Amazónia régióban (Vale és mtsai., 2021), ami kizárólag az évről évre egyre fokozódó intézményi működés gyengülésével magyarázható.

2021. áprilisában Joe Biden amerikai elnök által szervezett Föld Napja csúcstalálkozón Bolsonaro ígéretet tett arra, hogy megduplázza a környezetvédelmi végrehajtás költségvetését, azonban ígéretét már néhány nappal később megszegte, és drasztikusan tovább csökkentette a kormányzervek finanszírozására szánt összeget (BBC News, 2021), így szinte ellehetetlenítve az ellenőrzések végrehajtását irányuló kapacitást (Borges, 2019b, Grieger, 2020). 2021-ben az IBAMA költségvetésének kevesebb mint felét, csak 41%-át

²⁴ Az intézmény a nevét Chico Mendes politikai aktivistáról kapta, aki a környezeti igazságosságért harcolt Brazíliában. Munkásságának egyik legnagyobb érdeme, hogy létrehozta a társadalom különböző érdekcsoportjait egyesítő „erdei népek unióját” (*União dos Povos das Florestas*). Mendes-t 1988-ban gyilkolták meg földbirtokosok parancsára (Campos, 2019).

(Observatório do Clima, 2022) költötte el annak ellenére, hogy az amazóniai esőerdőirtás ugrásszerűen megnövekedett és elérte a 15 éves csúcst (4. ábra). A fel nem használt pénzek nagy részét az intézmény egyéb kiadásokra fordította, például felszerelések beszerzésére, nem pedig a helyszíni műveletek közvetlen finanszírozására, ahelyett hogy az összeget az erdőirtás elleni küzdelemre is költötték volna (Spring, 2022a).

A költségvetés visszavágása mellett a személyzet csökkentése és lecserélése is fontos tény mindkét intézmény leépítésének esetében. 2019 februárjában a környezetvédelmi miniszter az IBAMA 27 regionális felügyelői közül 21-et elbocsájtott (UOL Folha de S.Paulo, 2019a): a kompetens munkaerőt felváltó katonai parancsnokok pedig megtagadják az illegális tevékenységek elleni küzdelemre irányuló műveletek végrehajtását (O Globo, 2019, Prazeres, 2019), így az intézet fő funkciója tulajdonképpen kiüresedett.

Az ICMBio igazgatótanács elnöke és két igazgatója is felmondott, az egyiket pedig kirúgták, helyükre pedig katonai rendőrtisztek kerültek (Borges, 2019). Ehhez mérten a teljes intézményi struktúrát militarizálták: most már mind az öt regionális vezető szerepét katonai háttérű tisztviselők töltik be, valamint tizenegyről ötre csökkentették a regionális menedzserei szerepkörök számát és a környezetvédelmi szakemberek helyett gazdasági alkalmazottakat vettek fel (ASCEMA Nacional, 2020b).

Szintén 2019 tavaszán a környezetvédelmi miniszter az IBAMA-nál és az ICMBio-nál egy olyan törvény bevezetését kezdeményezte, amely megtiltja az intézményeknek, hogy közvetlen nyilatkozzanak a sajtónak. Ennek következtében minden kommunikáció a Környezetvédelmi Minisztériumon keresztül történik, annak érdekében, hogy a kormány nagyobb kontrollt gyakorolhasson ilyen módon is a működésük felett (A. Borges, 2019). Ez azt is jelenti, hogy az alkalmazottak állandó fenyegetés és félelem légkörében dolgoznak (Camargo, 2020). A másik fontos változás, ami minden bemutatott intézményre jellemző az intézményi működés átláthatóságának hiánya. Az ICMBio esetében az adminisztratív folyamatainak nagy hányadához korlátozott a hozzáférés, (sok esetben ennek jogi indoklása nélkül), ami számos problémát vet fel az intézményi transzparenciával kapcsolatban (ASCEMA Nacional, 2020a).

Mindezen felül, 2020 októbere óta tárgyalások folynak a két intézet összeolvasztásáról. Az eddigi üléseken elhangzottakról nincs információ, a folyamat az átláthatóság teljes hiányában zajlik. Nem meglepő, hogy ezúttal is csak a belső, főként katonai személyzetből álló kör dönt, továbbra sincs napirendi ponton semmilyen más érdekcsoport bevonása

(Bragança, 2021): a civil társadalom képviselői és a környezetvédelmi szakértők teljes mértékben hiányoznak az ülésekről (Sudré, 2021). Az IBAMA és az ICMBio jövőbeni összevonása akadályozná mindkét intézet munkáját: csökkentené a folyamatok hatékonyságát, valamint a költségvetés és a személyi állomány – amúgy is elégtelen – megosztását. Az összevonás az egyes intézmények eredményeinek visszaesését, gazdálkodási hatékonyságának csökkenését jelentené, ami rövid távon a tevékenységek esetleges leállításával is járna, ami szintén hozzájárulna a magas erdőirtási ráták kialakulásához (Pádua és mtsai., 2021). Azonban feltehetően valójában pont ez a kormány szándéka, vagyis az az állami környezetgazdálkodás teljes ellehetetlenítése.

5.3.2. INPE

A harmadik kulcsfontosságú intézmény, az 1960 óta működő Nemzeti Űrkutatási Intézet (*Instituto Nacional de Pesquisas Espaciais*, rövidítve INPE), amelynek fő feladata az erdőirtás nyomon követése Brazíliában. Az intézet munkássága szigorúan technikai jellegű, a Tudományos és Technológiai Minisztérium alatt működik (Oliveira, 2021). Az INPE 1998 óta vezeti az erdőirtások éves arányát, 2004 óta pedig vészhelyzeti riasztórendszert is alkalmaz, amely szinte azonnal észleli a tüzeket és a fakivágásokat. Modern infrastruktúrájának köszönhetően Brazília 83 százalékkal csökkentette az esőerdőirtást 2004 és 2012 között, még a gazdasági fellendülés idején is (Oliveira, 2021). Az intézet immár hat évtizede követi nyomon a változó brazil vidéket, a szakértők által elemzett nagyfelbontású felvételek alapján előállított adatokat számos tudományos folyóirat és kutatás idézi (Margolis, 2022), ezért is bír kifejezetten nagy jelentőséggel az intézet működésében bekövetkezett változás.

A Bolsonaro-adminisztráció három év alatt elérte a tudományra és a technológiára fordított kiadásainak drasztikus csökkentésével azt, hogy az eddigi legnagyobb mélyponton legyen az Amazónia-kutatás. A kormány retorikájának visszatérő eleme a különböző tudományos adatok és értékelések megkérdőjelezése vagy elhallgatása, amelynek része az országban zajló tüzekkel és erdőirtással kapcsolatos adatok manipulálása is (Thomaz és mtsai., 2020).

Erre az egyik legfeltűnőbb példa az volt, amikor a brazil elnök 2019 nyarán elbocsátotta az INPE igazgatóját, miután az esőerdőtüzek mértékének drasztikus növekedéséről számolt be. Bolsonaro azt állította, hogy az intézet hazudott és az adatok nem valósak (Bragança,

2019b; Londoño, 2019; Watts, 2019); kitalált válságnak nevezte, ami azt szolgálja, hogy korlátozza a brazil szuverenitást Amazónia és annak erőforrásai felett (Macedo, 2021). Az igazgató távozása után az adatok továbbra is szisztematikus havi növekedést mutattak az erdőirtás mértékében (4. ábra), de Bolsonaro továbbra is azt állította, hogy a korábbi igazgató, aki 1970 óta dolgozott az INPE-nél, „valamilyen civil szervezet szolgálatában áll” (Oliveira, 2021).

2021 júliusától az erdőtüzek adatait és tüzekre vonatkozó információkat egységesen a Mezőgazdasági Minisztérium alá tartozó Országos Meteorológiai Intézet (*Instituto Nacional de Meteorologia*, rövidítve Inmet), nem pedig az INPE figyeli és teszi közzé. Ennek gyakorlati üzenete Marina Silva volt környezetvédelmi miniszter szerint az, hogy a továbbiakban nincs átláthatóság, az intézeti funkciók kiüresednek, és az elnök így jelezi azt, hogy támogatja az erdők ellen bűncselekményeket elkövetőket. Az INPE volt igazgatója szerint a tűzesetek adatainak közzétételében javasolt változtatás egy másik módja az információk ellenőrzésének (Oliveira, 2021).

Így nem meglepő, hogy az ország egyik alapvető szerve pénzhiánytól szenved, ami kihat a stratégiai intézkedésekre, például az éghajlati előrejelzésekre és az amazóniai régió megfigyelésére. Sok szempontból az intézet a Bolsonaro-korszakban elérte történetének legnagyobb mélypontját. Az elmúlt évek finanszírozási megszorításainak következtében a munkaerő jó részét elbocsájtották, veszélyeztetve az élvonalbeli kutatást és az ország alapvető programjainak működését, beleértve a nagy biómákhoz, például az Amazóniához tartozó műholdas megfigyelési szolgáltatásokat. A térség megfigyelésére 2022-re fenntartott összeg nem lesz elegendő az egész évre: a kormány az intézmény által megfelelőnek ítélt idei költségvetésnek körülbelül negyedét szánja a működtetésre (Chagas, 2021). Mindennek következtében féltő, hogy az INPE elveszíti nemzetközi hitelességét, ami még a brazil üzleti életet is érintené, hiszen a kormánynak még csak megbízható adatai sem lennének a világ számára (Kruse, 2021).

Mielőtt a Bolsonaro-kormány korlátozta volna az intézet működését, az INPE által elfogadott átláthatósági politika korlátlan hozzáférést tett lehetővé a monitoring rendszerek által generált összes információhoz, lehetővé téve a felhasználó és a tudományos közösség független értékelését. Ez most már azonban korántsem egyértelmű a változások fényében, pedig Amazónia megfigyelése stratégiai fontosságú Brazília számára. Nemcsak az éghajlatváltozás folyamatát szabályozó, nemzetközileg kulcsfontosságú esőerdő sorsáról van

szó, hanem a biológiai diverzitás megőrzéséről és a brazil mezőgazdaság fennmaradásáról is (Observatório do Clima, 2019). Az intézet felszámolásának egyik legnyilvánvalóbb következménye az amazóniai esőerdő pusztításának fokozódása (Chagas, 2021).

Alapvető fontosságú, hogy ezeket a Brazil állami politikák végrehajtása szempontjából stratégiai jelentőségű adatokat és kutatásokat megbízható intézetek fejlesszék és felügyeljék és hogy az eredményeikbe való befolyástól vagy beavatkozástól mentesen tudjanak működni. A tudomány és a technológiai fejlesztés legkorszerűbb fejlődéséhez nagy kapacitású műszaki személyzetre és a pénzügyi források folyamatos biztosítására lenne szükség (Observatório do Clima, 2019). Azonban, ahogy azt a bemutatott esetek szemléltetik ez közel sem áll a brazil kormány érdekében; csak és kizárólag a nyersanyagexport által elért gazdasági profit a cél, amelyhez minden áron további mezőgazdasági területekre van szükség.

6. Összegzés

Dolgozatomban az amazóniai esőerdőirtás háttérében álló folyamatok feltérképezésére és értelmezésére tettem kísérletet. A kutatás elméleti részének eredményeként a posztkolonializmus és a világrendszer-elmélet metszéspontját a jelenlegi környezetpolitikai rezsim intézményi leépítésének gyakorlati megnyilvánulásában látom. A ma is zajló és óriási mértéket öltő környezetkárosítás egyrészt a kolonializmus logikájára vezethető vissza, vagyis arra, hogy a gazdasági fejlődés a természet kizsákmányolásával érhető el (Martinez-Alier és mtsai., 2016: 29). Másrészt pedig a világrendszer által predesztinált pozíciója és a világgazdasági nyomás szorítják be Brazíliát a profitszerzés egyetlen útjának bizonyuló nyersanyagexportőr szerepbe. Mindkét folyamat lehetővé teszi egy olyan kormány hatalomra jutását, amely az agrárüzlet extraktivista ambícióinak kiszolgálása érdekében minden környezetvédelmi akadályt lebont – legyen szó az őslakosok kulcsfontosságú területeiről vagy jogairól, vagy az őket és a természet védelmét szolgáló intézményekről. A kutatás hipotézise szerint a Bolsonaro-kormány alatt tapasztalt nagyméretű környezetkárosítás alapvetően egy olyan intézményi gyengülés következménye, amelynek háttérében a világgazdasági folyamatok és a koloniális társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák állnak. A hipotézis az elemzés alapján igazoltnak mondható.

Állításom bizonyításához az első fejezetben a posztkoloniális elméleti háttér rövid bemutatását, illetve a tulajdonjogok történeti bevezetőjét követően megvizsgáltam, hogy milyen jogi dokumentumok határozzák meg az őslakosok földhöz való jogát. Az őslakosok területi integritását csorbító törvényjavaslatok, illetve a földjük védelmét szolgáló alapítvány története kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány környezetvédelmi kormányzásának egyik fő eszköze az őslakos jogok gyengítése, illetve az őket védő intézmény leépítése. Mindez megnyilvánul az indiánellenes retorikában, ami világossá teszi, hogy az adminisztráció nyíltan támogatja az őslakos földek kiaknázását és az indián kisebbségre a gazdasági fejlődés akadályaként tekint. Erre példa a Belo Monte vízerőmű építésének története, amely kapcsán kiderül, hogy már Dilma Rousseff kormánya alatt elindult egyfajta környezetvédelmi hanyatlás. Tisztán megjelenik az is, hogy az őslakosok több évszázados elnyomása napjainkban is tart, és jogok ide vagy oda – a legkiszolgáltatottabb csoportoknak nincs beleszólásuk a nagy mértékű környezetpusztítással és emberi jogi sértésekkel járó projektekbe, vagy

általánosságban abba, hogy mi történik földjeiken. Brazíliában egyszerre jelenik meg a gazdasági profit vezértelte törekvés és az őslakosokat fenyegető ideológiai-vallási meggyőződés. Bolsonaro elnöksége alatt több olyan csoport került nagyobb hatalom birtokába, amelyek érdeke az őslakos jogok megcsonkítása és a jogokat védő szabályozás gyakorlati és törvényi leépítése. Ez azzal magyarázható, hogy az őslakos közösségek jogai a legfontosabb korlátja a természeti kincsek lehető leggyorsabb kitermelését sürgető gazdasági csoportok számára (Dobsi, 2020).

A gazdasági fejlődés és a környezetvédelem örök ellentmondása mindig is jellemezte az országot (Pereira és mtsai., 2020). A dolgozat második fejezetében ehhez mérten a világ gazdaság és a környezetpolitika kapcsolatát vizsgáltam. A környezetvédelmi kormányzás tekintetében az figyelhető meg, hogy bár a Munkáspárt kormányai alatt sem volt kérdés, hogy a gazdasági fejlődést a természeti erőforrások kitermelésével lehet elérni, a fenntarthatóság prioritás volt, így a kontrollálatlan környezetpusztítás nem következett be. Azonban az is látszik, hogy a Dilma Rousseff két elnöksége alatt már romlani kezdett ez a kép: a környezetvédelmi szabályok és az intézmények gyengülése volt megfigyelhető. Ez később a népszerűtlen Michel Temer alatt fokozódott, de csak Jair Bolsonaro hatalomba lépésével vált égető problémává, hiszen kormánya nem folytatja vagy megváltoztatja az eddigi környezetvédelmi kormányzást, hanem annak teljes megszüntetésére törekszik (Menezes & Barbosa Jr., 2021).

A környezetpusztítás szempontjából Brazília két fontos kereskedelmi partnerével való viszonyát vizsgáltam meg, amihez az EU-Mercosur szabadkereskedelmi egyezményt és a brazil-kínai kapcsolatokat vettem alapul. A már elbukott szabadkereskedelmi egyezmény példája szemlélteti, hogy a két területi integráció közötti gazdasági kapcsolat hogyan járulna hozzá a brazil környezetpusztításhoz. Az Unió paradox pozícióba kerül azáltal, hogy bár a környezetvédelem prioritás számára, mégis, egy olyan egyezmény létrejöttét támogatta hosszú éveken keresztül, amely beláthatatlan környezeti károkkal járhat.

Az extraktívizmus a gyarmati struktúrák és a jelenlegi kormányzás intézkedései mellett a kétezres évek eleje óta növekvő kínai nyersanyagigényére is visszavezethető, amelynek jelentős szerepe volt a szójabab-termesztés és az extenzív állattenyésztés fellendülésében (Ricz, 2020: 13). A két ország kapcsolatának vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy a kínai növekvő keresleti igények nagymértékben hozzájárulnak a brazil környezetpusztításhoz és ezáltal az erdőtüzek mértékének növekedéséhez. Mindez részben magyarázható azzal, hogy a

világrendszerben elfoglalt helyük szerint, és a rendszert működtető dinamikák alapján Kína a centrum-perifériára jellemző függőségi viszony fenntartásával Brazíliát visszataszítja a perifériás helyzetbe, így ellehetetlenítve az ország kitörését a félperifériás országok sorából (Milani, 2021). Az eddigi tapasztalatok alapján feltételezhető, hogy a jelenlegi nyersanyagexport trendek sem segítik Brazíliát a hosszú távú fejlődésben (Ricz, 2017: 106). A két ország közötti rövid távú érdekközösség politikai megnyilvánulása az a fajta rezsim, amit Bolsonaro képvisel és ennek megvalósulása az intézményrendszer lebontása.

A két felvázolt elméleti keret gyakorlati relevanciáját az utolsó fejezetben tárgyalt intézményi hanyatlástörténet esettanulmányán keresztül mutattam be. Az őslakos jogok és a környezetvédelmi politikák meggyengítésének folyamata az ellenőrzésért, demarkációért és a környezetvédelemért felelős szervek, mint például a FUNAI, az ICMBio, az IBAMA és az INPE leépítésében és militarizálásában nyilvánul meg, amely rámutat a kormány agrárüzletre támaszkodó kizsákmányoló víziójára (Sauer és mtsai., 2020). Bolsonaro környezetpolitikai stratégiájának három fő eleme a politikai részvétel kormányzati korlátozása, a társadalmilag marginalizált csoportok elnyomása, valamint az intézményi transzparencia megszüntetése (Menezes & Barbosa Jr., 2021). A környezeti minisztérium szándékos kiüresítése, egy, az agrárlobbit támogató környezetvédelmi miniszteri kinevezése, a köztisztviselők katonai személyzettel való helyettesítése és a szabályozás csökkentése mellett a legszigorúbb környezetvédelmi jogszabályok alkalmazása is gyengül (Abessa et al. 2019; Barbosa et al. 2021). Vagyis, a környezetvédelem aláásása következtében a jogszabályok és intézmények már nem hatékonyak (Menezes & Barbosa Jr., 2021: 10) és nyíltan eredeti funkciójukkal ellentétes feladatokat látnak el.

Az intézményi leépítésben tehát egyfelől megjelenik a világ gazdasági rendszer általi nyomás, amely Brazíliát a természeti erőforrásainak kizsákmányolására készíti. Másrészt pedig a kolonializmus, mivel az egykori gyarmatosító logika működteti a mai viszonyokat is, ami szerint a gazdasági fejlődés a föld és annak erőforrásainak kizsákmányolásából áll. Ez húzódik meg a környezetvédelmi intézmények teljes átstrukturálása mögött (Missiatto és mtsai., 2021: 89). Továbbá, egyfajta kettős elnyomás figyelhető meg a brazil klímapolitika két külön dimenziójában: egyfelől a világ gazdaság által fenntartott centrum-periféria viszonyban, másfelől pedig az országon belül az őslakos csoportok elnyomásában.

Az első két fejezetben bemutatott folyamatok olyan rendszert működtetnek, amiben az lesz a hatalom birtokosa, aki ezek mentén politizál. A világrendszer-elmélet által feltárt

gazdasági nyomás helyzetbe hozza az agrárexportőröket, akiknek érdeke, hogy olyasvalaki legyen az elnök, aki leépíti a környezetvédelmi előírásokat. Az amazóniai erdőtüzek hátterének megértéséhez azonban fontos kiemelni, hogy a Bolsonaro-kormány egy hosszú és régóta fennálló folyamat leképeződése. Kétségtelen, hogy a jelenlegi adminisztráció minden tőle telhetőt meg tett és meg is tesz a brazil környezetvédelem meggyengítéséért, azonban a képlet ennél jóval összetettebb. A földkérdést ma is meghatározó gyarmati múlt hagyatéka, valamint a világgazdaság működése mind ez irányba terelték az országot és jelentős részük van abban, hogy a szélsőjobb-dali elnök hatalomra kerülésével a környezeti degradáció folyamata felgyorsult és ennek következtében az erdőtüzek mértéke pedig évről-évre növekszik.

Brazília példája bemutatja, hogy a félperiférikus helyzetből a periférikusba való visszacsúszásnak nagy ára van: egy olyan kormány kerül hatalomra, ami a világgazdasági érvényesülés érdekében az agárüzletet támogatva az országot nyersanyagexportőr szerepbe pozicionálja, ami a gazdaság dezindusztrializációjához vezet és ellehetetleinti a félperifériás helyzetből való kitörést. A technológiai lemaradottság könnyen visszahúzhatja az országot a periférikus állapotba; ehhez mérten a félperifériás és perifériás jellemzők keveredése figyelhető meg az országban (Ouriques & Vieira, 2017: 223). Ezáltal a félperifériából való kitörés soha nem valósul meg, mert a nyersanyagexporttól való függés, a gyarmati múlt öröksége és a környezetromlás ördögi körét hozza létre (Svampa, 2019). Ezért a kormány a környezetvédelmi akadályok lebontására törekszik, aminek következtében ég az esőerdő és a világ egyik legfontosabb biómája pusztul el. Brazília nyíltan nem tesz eleget környezetvédelmi kötelezettségvállalásainak, és nem is látszik arra hajlandóság, hogy ezen változtasson. Ez viszont veszélyezteti az amazóniai esőerdőt, közvetve pedig bolygónk jövőjét és biztonságát (Macedo, 2021).

Kitekintésként érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi másfél évben Latin-Amerikában a legtöbb választáson baloldali politikus nyert, olyan országokban is, ahol ez eddig nem volt jellemző (Aquino, 2021). Jelenleg a koronavírus - járvány kezelése miatt a brazil gazdaság rosszabb állapotban van, mint mikor Bolsonaro átvette az irányítást—így a 2022-es év izgalmas kérdése, hogy vajon Brazília csatlakozik-e majd ehhez a trendhez, ami akár egy esetleges környezettudatosabb brazil kormány hatalomra kerülését is jelentheti. A népszerű volt elnök, Lula da Silva visszatérése a politikai életbe jelentős tényezője lehet az idei választásoknak, és némi reményt adhat a környezetvédelmi változások tekintetében (Simões&Boadle, 2021).

7. Irodalomjegyzék

Elsődleges források

- BNDES. (2011). *Growth Acceleration Program (PAC)—Relatório Anual 2011*. Governo do Brasil. https://www.bndes.gov.br/SiteBNDES/bndes/bndes_en/Hotsites/Annual_Report_2011/Capitulos/institutional_operations/the_bndes_and_public_policies/pac.html (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Brasil. (2019). *Decreto No 9.806/2019, de 28 de maio de 2019. Composição e o funcionamento do Conselho Nacional do Meio Ambiente – Conama*. Brasília,. http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2019-2022/2019/decreto/D9806.htm (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Brasil, MME/EPE. (2015). *Plano decenal de expansão de energia 2024*. MME/EPE, Brasília, DF, Brazil. [www.epe.gov.br/PDEE/Relatório%20Final%20 do%20PDE%202024.pdf](http://www.epe.gov.br/PDEE/Relatório%20Final%20do%20PDE%202024.pdf) (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- CIMI. (2019). *Violência contra os povos indígenas no Brasil*. <https://cimi.org.br/wp-content/uploads/2020/10/relatorio-violencia-contra-os-povos-indigenas-brasil-2019-cimi.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- CIMI. (2020). *Violência contra os povos indígenas no Brasil* [Relatório]. Conselho Indigenista Missionário. <https://cimi.org.br/wp-content/uploads/2021/11/relatorio-violencia-povos-indigenas-2020-cimi.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Constituição Federal de 1988. *Artigo 225 da Constituição Federal de 1988*. Jusbrasil. Elérés 2022. március 26., forrás <https://www.jusbrasil.com.br/topicos/10645661/artigo-225-da-constituicao-federal-de-1988> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Imprensa Nacional. (2020, február 12). *Decreto Nº 10.239, De 11 De Fevereiro De 2020—DOU - Imprensa Nacional*. Portal da Imprensa Nacional do Brasil. Diário Oficial da União. <https://www.in.gov.br/web/dou> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Polícia Federal. (2020). *Laudo de Perícia Criminal Federal: No 1242/2020*. Brasília: INC/DITEC/PF. <https://static.poder360.com.br/2020/05/transcricao-video-reuniao22abr.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Presidência da República. (1973, december 19). *Lei nº 6.001, de 19 de dezembro de 1973*.
http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/L6001.htm (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Presidência da República. (2012). *Lei nº 12.651, de 25 de maio de 2012*.
http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2012/lei/l12651.htm (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- UNDP. (2007). *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. United Nations.
https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wpcontent/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- World Bank. (2019). *Gini index (World Bank estimate)—Brazil*. World Bank Data.
<https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BR> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

Könyvek, könyvfejezetek

- Artner A. (2015). Belföldi piac vagy exportorientáció? Brazília példája (Mercado Interno ou tendência para exportação? O Exemplo do Brasil). In F. Pál (Szerk.), *Brazília európai és magyar kontextusban* (o. 163–187). ELTE. <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/o-brasil-em-contexto-europeu-e-hungaro-brazilia-europai-es-magyar-kontextusban/>
 (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Castro, F. de, Hogenboom, B., & Baud, M. (Szerk.). (2016). *Environmental governance in Latin America*. Palgrave Macmillan UK. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Dunlap, A., & Jakobsen, J. (2019). *The Violent Technologies of Extraction: Political Ecology, Critical Agrarian Studies and the Capitalist Worldeater*. Cham: Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-26852-7>
- de Moura, A. M. M. (2016). Trajetória da política ambiental federal no Brasil. In A. M. M. de Moura (Szerk.), *Governança ambiental no Brasil: Instituições, atores e políticas públicas* (o. 13- 44). Brasília: IPEA. https://www.ipea.gov.br/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=28192 (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Lehoczki B. (2013). Latin-Amerika és Brazília az átalakuló világrendben. In Z. Vörös & Z. Grünhut (Szerk.), *Az átalakuló világrend küszöbén* (o. 255–274). Publiikon. https://www.academia.edu/37613477/Az_%C3%A1talakul%C3%B3_vil%C3%A1grend_k%C3%BCsz%C3%B6b%C3%A9n (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Leturcq, G. (2019). *Dams in Brazil: Social and Demographical Impacts* (1st ed.). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-94628-3>
- Martinez-Alier, J., Baud, M., & Sejenovich, H. (2016). Origins and Perspectives of Latin American Environmentalism. In F. de Castro, B. Hogenboom, & M. Baud (Szerk.), *Environmental Governance in Latin America* (o. 29–57). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-137-50572-9_2
- Rocha, V. P., & Barbosa Jr, R. (2021). Criminalizar é governar: Uma proposta teórica para a compreensão da criminalização dos movimentos sociais do campo no Brasil. In *Ofensivas & resistências: Ação coletiva, movimentos socioespaciais e movimentos socioterritoriais* (o. 179–207). Universidade Federal do Pará. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Soltész B. (2019). Brazília. In Z. G. Bács & M. Szenté-Varga (Szerk.), *Dél-Amerika a 21. Században -társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Dialóg Campus. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Wallerstein, I. M. (2006). *European Universalism. The Rhetoric of Power*. The New Press. <https://thenewpress.com/books/european-universalism> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Wallerstein, I. M. (2010). *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan : Eszmélet Alapítvány. <https://mek.oszk.hu/22400/22458> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

Szakfolyóirat-cikkek, szaktanulmányok

- Abessa, D., Famá, A., & Buruaem, L. (2019). The systematic dismantling of Brazilian environmental laws risks losses on all fronts. *Nature Ecology & Evolution*, 3(4), 510–511. <https://doi.org/10.1038/s41559-019-0855-9>
- Araújo, S. M. (2020). Environmental Policy in the Bolsonaro Government: The Response of Environmentalists in the Legislative Arena. *Brazilian Political Science Review*, 14. <https://doi.org/10.1590/1981-3821202000020005>
- Artner A. (2013). A perifériás fejlődés anatómiájához—Brazília. *Eszmélet*, 24(98), 69–90. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Artner A. (2019). Brazília korunk világrendszerében. *Statistikai szemle*, 97(1), 5–44.
<https://doi.org/10.20311/stat2019.1.hu0005>
- Barbosa, L., Alves, M., & Grelle, C. (2021). Actions against sustainability: Dismantling of the environmental policies in Brazil. *Land Use Policy*, 104, 1–4.
<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105384>
- Bihari K. (2020). Az Európai Unió és a Mercosur közti Társulási Megállapodás : *Közép-Európai Közlemények*, 13(4), 171-186. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Braga, R., & Purdy, S. (2018). A precarious hegemony: Neo-liberalism, social struggles, and the end of Lulismo in Brazil. *Globalizations*, 16, 1–15.
<https://doi.org/10.1080/14747731.2018.1479013>
- Busilli, V. S., & Jaime, M. (2021). Chinese Investments in Brazil: Economic Diplomacy in Bilateral Relations. *Contexto Internacional*, 43, 541–564.
<https://doi.org/10.1590/s0102-8529.2019430300005>
- Cardoso, D. (2013). China-Brazil: A Strategic Partnership in an Evolving World Order. *East Asia*, 30(1), 35–51. <https://doi.org/10.1007/s12140-012-9186-z>
- Cunha, C. da M., Caixeta, R., Campbell, J. M., Fausto, C., Kelly, J. A., Lomnitz, C., Londoño Sulkin, C. D., Pompeia, C., & Vilaça, A. (2017). Indigenous peoples boxed in by Brazil's political crisis. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 7(2), 403–426.
<https://doi.org/10.14318/hau7.2.033>
- de Costa, R. (2014, május 14). Self-Determination and State Definitions of Indigenous Peoples. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2014/05/14/self-determination-and-state-definitions-of-indigenous-peoples/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Fearnside, P. M. (2016). Brazilian politics threaten environmental policies. *Science*, 353, 746–748. <https://doi.org/10.1126/science.aag0254>
- Fearnside, P. M. (2017). Belo Monte: Actors and arguments in the struggle over Brazil's most controversial Amazonian dam. *Die Erde – Journal of the Geographical Society of Berlin*, 148, 14–26. <https://doi.org/10.12854/erde-148-27>
- Ferrante, L., & Fearnside, P. M. (2019). Brazil's new president and 'ruralists' threaten Amazonia's environment, traditional peoples and the global climate. *Environmental Conservation*, 46(4), 261–263. <https://doi.org/10.1017/S0376892919000213>
- Ferrante, L., & Fearnside, P. M. (2020). Brazil threatens Indigenous lands. *Science*, 368(6490), 481–482. <https://doi.org/10.1126/science.abb6327>

- Ferreira, J., Aragão, L., Barlow, J., Barreto, P., Berenguer, E., Bustamante, M., Gardner, T., Lees, A., Lima, A., Louzada, J., Parry, L., Peres, C., Pardini, R., Pompeu, P., Tabarelli, M., & Zuanon, J. (2014). Brazil's environmental leadership at risk. *Science*, 346, 706. <https://doi.org/10.1126/science.1260194>
- Grieger, G. (2020). Amazon deforestation and EU-Mercosur deal. *EPRS / European Parliamentary Research Service*, 2. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Hochstetler, K. (2021). Climate institutions in Brazil: Three decades of building and dismantling climate capacity. *Environmental Politics*, 30(sup1), 49–70. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1957614>
- Jenkins, R. (2012). Latin America and China—A new dependency? *Third World Quarterly* - *THIRD WORLD Q*, 33, 1337–1358. <https://doi.org/10.1080/01436597.2012.691834>
- Kasa, S. (2013). The Second-Image Reversed and Climate Policy: How International Influences Helped Changing Brazil's Positions on Climate Change. *Sustainability*, 5(3), 1–18. <https://doi.org/10.3390/su5031049>
- Levis, C., Flores, B., Mazzochini, G., Manhães, A., Campos-Silva, J., Borges, P., Peroni, N., Hirota, M., & Clement, C. (2020). Help restore Brazil's governance of globally important ecosystem services. *Nature Ecology & Evolution*, 4, 172–173. <https://doi.org/10.1038/s41559-019-1093-x>
- Macedo, G. (2021, március 31). Opinion – The Responsibility to Protect the Amazon. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2021/03/31/opinion-the-responsibility-to-protect-the-amazon/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Mendez-Parra, M., Garnizova, E., Breinbauer, D. B., Lovo, S., Velut, J.-B., Narayanan, B., Bauer, M., Lamprecht, P., Shadlen, K., Arza, V., Obaya, M., Calabrese, L., Banga, K., & Balchin, N. (2020). *Sustainability Impact Assessment in Support of the Association Agreement Negotiations between the European Union and Mercosur*. <https://www.lse.ac.uk/business/consulting/reports/sia-in-support-of-the-association-agreement-negotiations-between-the-eu-and-mercotur.aspx> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Menezes, R. G., & Barbosa Jr., R. (2021). Environmental governance under Bolsonaro: Dismantling institutions, curtailing participation, delegitimising opposition. *Zeitschrift Für Vergleichende Politikwissenschaft*, 15(2), 229–247. <https://doi.org/10.1007/s12286-021-00491-8>

- Milani, L. P. (2021, április 28). China-Latin America Cooperation: An Alternative for Autonomy and Development? *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2021/04/28/china-latin-america-cooperation-an-alternative-for-autonomy-and-development/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Missiatto, L. A. F., Carvalho, F. R., Silva, L. G. da, Denes, D. M., & Missiatto, H. M. (2021). A colonialidade nas políticas ambientais do governo bolsonaro e a inversão dos órgãos de defesa do meio ambiente. *Margens*, 15(24), 85–102. <https://doi.org/10.18542/rmi.v15i24.10049>
- Mueller, B. (2018). Property Rights Implications for the Brazilian Forest Code. *Revista de Economia e Sociologia Rural*, 56, 329–346. <https://doi.org/10.1590/1234-56781806-94790560209>
- Nagy B., Nagy S. G., Pál Z. S., & Soltész B. (2021). Veszélyezteteti-e Amazóniát az EU-Mercosur egyezmény? *KKI 4:1 A Külügyi és Külgazdasági intézet időszaki kiadványa*. https://kki.hu/wpcontent/uploads/2021/06/41_2021_13_Amazonia_EU_Mercosur_egyemeny_SB_0604.pdf (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Nair, S. (2017). Introducing Postcolonialism in International Relations Theory. In S. McGlinchey, R. Walters, & C. Scheinpflug (Szerk.), *International Relations Theory* (o. 69–75). E- International Relations Publishing. <https://www.e-ir.info/2017/12/08/postcolonialism-in-international-relations-theory/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Neves, M. B. C., & Machado, M. A. C. (2017). Nationalising indigenous peoples, legalising indigenous lands: A (post)colonial critique of the land demarcation process in Brazil by the analysis of the Guarani-Mbyá case. *Postcolonial Studies*, 20(2), 163–175. <https://doi.org/10.1080/13688790.2017.1360723>
- Oriques, H. R., & Vieira, P. A. (2017). A condição semiperiférica do Brasil na economia mundo capitalista: Novas evidências. *Carta Internacional*, 12(3), 199–228. <https://doi.org/10.21530/ci.v12n3.2017.711>
- Pedroso Júnior, N. N., Murrieta, R. S. S., & Adams, C. (2008). A agricultura de corte e queima: Um sistema em transformação. *Boletim do Museu Paraense Emílio Goeldi. Ciências Humanas*, 3, 153–174. <https://doi.org/10.1590/S1981-81222008000200003>
- Peña, A., & Nunes, J. (2015). Marina Silva and the Rise of Sustainability in Brazil. *Environmental Politics*, 24. <https://doi.org/10.1080/09644016.2015.1008682>

- Pereira, E. J. de A. L., Ribeiro, L. C. de S., Freitas, L. F. S., & Pereira, H. B. de B. (2020). Brazilian policy and agribusiness damage the Amazon rainforest. *Land Use Policy*, 92, 104491. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104491>
- Picq, M. R. (2014, május 21). Self-Determination as Anti-Extractivism: How Indigenous Resistance Challenges IR. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2014/05/21/self-determination-as-anti-extractivism-how-indigenous-resistance-challenges-ir/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Reis da Silva, A. T. (2015). A conservação da biodiversidade entre os saberes da tradição e a ciência. *Estudos Avançados*, 29, 233–259. <https://doi.org/10.1590/S0103-40142015000100012>
- Ricz J. (2017). The Rise and Fall (?) of a New Developmental State in Brazil. *Society and Economy*, 39, 85–108. <https://doi.org/10.1556/204.2017.39.1.5>
- Ricz J. (2020). Brazília a hierarchikus, államvezérelt kapitalizmus csapdájában? *Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok* 138., 1–66. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Ricz J., & Nagy S. G. (2016). A brazil gazdasági válság: Helyzetkép, okok és kiutak. *Külügyi Szemle*, 15(3), 94–120. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Rochedo, P., Filho, B., Schaeffer, R., Viola, E., Szklo, A., Lucena, A., Köberle, A., Davis, J., Rajão, R., & Rathmann, R. (2018). The threat of political bargaining to climate mitigation in Brazil. *Nature Climate Change*, 8. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0213-y>
- Sauer, S. (2017). Rural Brazil during the Lula Administrations: Agreements with Agribusiness and Disputes in Agrarian Policies. *Latin American Perspectives*, <https://doi.org/10.1177/0094582X16685176>
- Sauer, S., Balestro, M. V., & Schneider, S. (2018). The ambiguous stance of Brazil as a regional power: Piloting a course between commodity-based surpluses and national development. *Globalizations*, 15(1), 32–55. <https://doi.org/10.1080/14747731.2017.1400232>
- Sauer, S., Leite, A. Z., & Tubino, N. L. G. (2020). Agenda política da terra no governo Bolsonaro. *Revista da ANPEGE*, 16(29), 285–318. <https://doi.org/10.5418/ra2020.v16i29.12518>
- Seth, S. (2011). Postcolonial Theory and the Critique of International Relations. *Millennium - Journal of International Studies*, 40, 167–183. <https://doi.org/10.1177/0305829811412325>

- Soltész B. (2020). Környezet, fejlődés és politika Latin-amerikai dilemmák. Környezet-védelem és klímaváltozás. *Máltai Tanulmányok*, 2. évf.(1. sz.), 101–124. (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Svampa, M. (2019). Neo-extractivism in Latin America: Socio-environmental Conflicts, the Territorial Turn, and New Political Narratives. *Elements in Politics and Society in Latin America*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108752589>
- Teixeira, R. O. S., Zhou, A., & Motta, L. D. (2020). Os estudos de impacto ambiental e a economia de visibilidades do desenvolvimento. *Revista Brasileira de Ciências Sociais*, 36. <https://doi.org/10.1590/3610501/2020>
- Thomaz, S., Barbosa, L., Duarte, M., & Panosso, R. (2020). Opinion: The future of nature conservation in Brazil. *Inland Waters*, 10, 1–9. <https://doi.org/10.1080/20442041.2020.1750255>
- Vadell, J. A. (2019). China in Latin America: South-South Cooperation with Chinese Characteristics. *Latin American Perspectives*, 46(2), 107–125. <https://doi.org/10.1177/0094582X18815511>
- Vale, M., Berenguer, E., Menezes, M., Viveiros de Castro, E., Siqueira, L., & Portela, R. (2021). The COVID-19 pandemic as an opportunity to weaken environmental protection in Brazil. *Biological Conservation*, 255. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.108994>
- Vieira, R. de L. (2018). Uma análise da história do Brasil pela economia política dos sistemas-mundo. *Gestão e Desenvolvimento*, 15(2), 3–28. <https://doi.org/10.25112/rgd.v15i2.1625>

Hírek és egyéb internetes források

- Alcantara, M. (2021, november 25). Brazil's colonial dilemma: Gold mining and deforestation in the Amazon. *IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs*. <https://www.iwgia.org/en/brazil/4570-brazil-s-colonial-dilemma-gold-mining-and-deforestation-in-the-amazon.html> (Utolsó megtekintés: 2022.03.28.)
- Aquino, M. (2021, június 21). Another pink tide? Latin America's left galvanized by rising star in Peru. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/another-pink-tide-latin-americas-left-galvanized-by-rising-star-peru-2021-06-21/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- ASCEMA Nacional. (2020a). Chronology of an announced disaster: Actions of the Bolsonaro government to dismantle environmental policies in Brazil. *Associação Nacional dos Servidores de Meio Ambiente*. http://www.ascemanacional.org.br/wp-content/uploads/2020/09/Dossie_Meio-Ambiente_Governo-Bolsonaro_Ingle%CC%82s_04-set-2020-1.pdf (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- ASCEMA Nacional. (2020b). Precarização ambiental: Associação de servidores do meio ambiente aciona o Ministério Público Federal. *Associação Nacional dos Servidores de Meio Ambiente*. http://www.ascemanacional.org.br/wp-content/uploads/2020/05/ASCEMA-aciona-o-MPF_.pdf (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Barbosa, P. H. B. (2021, március 31). Opinião. A China no setor elétrico brasileiro: Tendências e oportunidades. *Dialogo Chino*. <https://dialogochino.net/pt-br/mudanca-climatica-e-energia-pt-br/a-china-no-setor-eletrico-brasileiro-tendencias-e-oportunidades/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- BBC News. (2019a, augusztus 23). Amazon fires: Merkel and Macron urge G7 to debate „emergency”. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49443389> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- BBC News. (2019b, augusztus 27). Amazon fires: Brazil to reject G7 offer of \$22m aid. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49479470> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- BBC News. (2019c, szeptember 24). Amazon rainforest belongs to Brazil, says Jair Bolsonaro. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-49815731> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- BBC News. (2021, április 24). Brazil cuts environment budget despite climate summit pledge. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-latin-america-56847958> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Biodiversidad LA. (2020, szeptember 24). Cronologia de um desastre anunciado: Ações do Governo Bolsonaro para desmontar as políticas de Meio Ambiente no Brasil. *Biodiversidad en América Latina*. <https://www.biodiversidadla.org/Documentos/Cronologia-de-um-desastre-anunciado-acoes-do-Governo-Bolsonaro-para-desmontar-as-politicas-de-Meio-Ambiente-no-Brasil> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Boadle, A. (2021, október 28). Violence against Brazil's indigenous people rose last year, report finds. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/violence-against-brazils-indigenous-people-rose-last-year-report-finds-2021-10-28/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Borges, A. (2019, március 13). Ministério do Meio Ambiente impõe lei da mordaca a Ibama e ICMBio. *Estadão*. <https://politica.estadao.com.br/noticias/geral,ministerio-do-meio-ambiente-impoe-lei-da-mordaca-a-ibama-e-icmbio,70002753849> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Borges, H. (2019, április 24). Toda a diretoria do ICMBio é substituída por policiais militares. *Jornal O Globo*. <https://oglobo.globo.com/brasil/toda-diretoria-do-icmbio-substituida-por-policiais-militares-23618874> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Bragança, D. (2018a, október 1). Bolsonaro defende o fim do Ministério do Meio Ambiente. *O Eco*. <https://oeco.org.br/reportagens/bolsonaro-defende-o-fim-do-ministerio-do-meio-ambiente/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Bragança, D. (2018b, október 30). Bolsonaro confirma promessa: Ministério do Meio Ambiente deixará de existir. *O Eco*. <https://oeco.org.br/noticias/bolsonaro-confirma-promessa-ministerio-do-meio-ambiente-deixara-de-existir/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Bragança, D. (2019a, május 29). Governo cumpre plano e esvazia Conama. *O Eco*. <https://oeco.org.br/reportagens/governo-cumpre-plano-e-esvazia-conama/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Bragança, D. (2019b, július 19). Bolsonaro diz que diretor do INPE pode estar “a serviço de alguma ONG”. *O Eco*. <https://oeco.org.br/salada-verde/bolsonaro-diz-que-diretor-do-inpe-pode-estar-a-servico-de-alguma-ong/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Bragança, D. (2021, július 27). MPF entra com ação civil pública contra fusão do Ibama e ICMBio. *O Eco*. <https://oeco.org.br/noticias/mpf-entra-com-acao-civil-publica-contra-fusao-do-ibama-e-icmbio/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- BRICS. (2018). BRICS information portal. *BRICS*. <http://infobrics.org> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Brown, S. (2022, március 15). Brazil Congress fast-tracks 'death package' bill to mine on Indigenous lands. *Mongabay Environmental News*. <https://news.mongabay.com/2022/03/brazil-congress-fast-tracks-death-package-bill-to-mine-on-indigenous-lands/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Camargo, S. (2020, június 22). As táticas do governo brasileiro para sucatear órgãos de proteção ambiental. *Mongabay Notícias ambientais*. <https://brasil.mongabay.com/2020/06/as-taticas-do-governo-brasileiro-para-sucatear-orgaos-de-protecao-ambiental/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Campos, A. C. (2021, augusztus 31). Murders against indigenous people up 21.6% in ten years. *Agência Brasil*. <https://agenciabrasil.ebc.com.br/en/direitos-humanos/noticia/2021-08/murders-against-indigenous-people-216-ten-years> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Campos, L. V. (2019). Chico Mendes: Vida, ativismo e morte. *UOL Brasil Escola*. <https://brasilecola.uol.com.br/biografia/chico-mendes.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Carrington, D. (2021, július 14). Amazon rainforest now emitting more CO2 than it absorbs. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2021/jul/14/amazon-rainforest-now-emitting-more-co2-than-it-absorbs> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Chagas, R. (2021, március 1). Após desmontar Inpe, Bolsonaro faz propaganda com satélite iniciado no governo Lula. *Brasil de Fato*. <https://www.brasildefato.com.br/2021/03/01/apos-desmontar-inpe-bolsonaro-faz-propaganda-com-satelite-iniciado-no-governo-lula> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Chen, J. (2021, október 31). Understanding Dutch Disease. *Investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/d/dutchdisease.asp> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Dobsi V. (2019, június 29). A pusztító szója, avagy mi köze egy európai csirkének a brazíliai őserdőkhöz? *Átlátszó.Világtérkép*. <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/06/22/a-pusztito-soja-avagy-mi-koze-egy-europai-csirke-nek-a-braziliai-oserdokhoz/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Dobsi V. (2020, február 28). Befektetők, farmerek és hittérítők: Bolsonaro újabb offenzívája az őslakosok ellen. *Átlátszó.Világtérkép* <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2020/02/27/befektetok-farmerek-es-hitteritok-bolsonaro-ujabb-offenzivaja-az-oslakosok-ellen/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- DW News. (2020). Who is responsible for the Amazon deforestation fires in Brazil? *DW Analysis*. <https://www.youtube.com/watch?v=X4WHsbtHjEU> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Emmanuel Macron. (2019, augusztus 22). Our house is burning. Literally. The Amazon rain forest—The lungs which produces 20% of our planet’s oxygen—Is on fire. It is an international crisis. Members of the G7 Summit, let’s discuss this emergency first order in two days! #ActForTheAmazon <https://t.co/dogOJj9big> [Tweet]. @emmanuelmacron. <https://twitter.com/emmanuelmacron/status/1164617008962527232> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Estadão. (2020, július 4). „O agronegócio não precisa da Amazônia para crescer”, diz ministra da Agricultura— Economia. *Estadão*. <https://economia.estadao.com.br/noticias/geral,o-agronegocio-nao-precisa-da-amazonia-para-crescer-diz-ministra-daagricultura,70003354030> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Estado de Minas. (2018, november 6). Bolsonaro quer acabar com demarcação de terras indígenas. *Estado de Minas*. https://www.em.com.br/app/noticia/internacional/2018/11/06/interna_internacional,1003269/bolsonaro-quer-acabar-com-demarcacao-de-terras-indigenas.shtml (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Estado de Minas. (2020, május 7). Decreto autoriza emprego das Forças Armadas no combate a desmatamento ilegal. *Estado de Minas*. https://www.em.com.br/app/noticia/nacional/2020/05/07/interna_nacional,1145194/decreto-autoriza-emprego-das-forcas-armadas-no-combate-a-desmatamento.shtml (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Felett, J., & Pamment, C. (2021, február 26). Amazon rainforest plots sold via Facebook Marketplace ads. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/technology-56168844> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Fernandes, F. R. (2017). Ciclo da borracha. *InfoEscola*. <https://www.infoescola.com/historia-do-brasil/ciclo-da-borracha/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Fernandes, T., & Uribe, G. (2020, february 5). Bolsonaro assina projeto que autoriza garimpo em terras indígenas. *UOL, Folha de S.Paulo*.
<https://www1.folha.uol.com.br/mercado/2020/02/bolsonaro-assina-projeto-que-autoriza-garimpo-em-terras-indigenas.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- G1 Globo. (2018, november 30). Índios em reservas são como animais em zoológicos, diz Bolsonaro. <https://g1.globo.com/sp/vale-do-paraiba-regiao/noticia/2018/11/30/indios-em-reservas-sao-como-animais-em-zoologicos-diz-bolsonaro.ghtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- G1 Globo. (2020, január 24). „Cada vez mais, o índio é um ser humano igual a nós”, diz Bolsonaro em transmissão nas redes sociais. <https://g1.globo.com/politica/noticia/2020/01/24/cada-vez-mais-o-indio-e-um-ser-humano-igual-a-nos-diz-bolsonaro-em-transmissao-nas-redes-sociais.ghtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- G1 Globo. (2022, március 16). O que frases e medidas de Bolsonaro mostram sobre visão dos indígenas? Veja em 3 pontos. <https://g1.globo.com/meio-ambiente/noticia/2022/03/16/o-que-frases-e-medidas-de-bolsonaro-mostram-sobre-visao-dos-indigenas-especialistas-explicam-em-3-pontos.ghtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Gortázar, N. G. (2020, november 10). Turnê de embaixadores pela Amazônia termina sem visitar áreas afetadas por queimadas e desmatamento. *El País Brasil*. <https://brasil.elpais.com/brasil/2020-11-10/turne-de-embaixadores-pela-amazonia-termina-sem-visitar-areas-afetadas-por-queimadas-e-desmatamento.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Governo do Brasil. (2021, március 10). Demarcação de terras indígenas. *Fundação Nacional do Índio*. <https://www.gov.br/funai/pt-br/atuacao/terras-indigenas/demarcacao-de-terras-indigenas> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Governo do Brasil. (2022a). Biografia do Presidente da República. *Planalto*. https://www.gov.br/planalto/pt-br/conheca-a-presidencia/biografia-do-presidente/copy_of_biografia-do-presidente-da-republica (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Governo do Brasil. (2022b). Instituto Chico Mendes de Conservação da Biodiversidade—O Instituto. *ICMBio*. <https://www.icmbio.gov.br/portal/oinstitut> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Governo do Brasil. (2022c). Sobre o Ibama. *IBAMA*. <https://www.gov.br/ibama/pt-br/acesso-a-informacao/institucional/sobre-o-ibama> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Human Rights Watch. (2021, augusztus 24). Brazil: Reject Anti-Indigenous Rights Bill. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/news/2021/08/24/brazil-reject-anti-indigenous-rights-bill>
- IBGE. (2022a). Indígenas. <https://indigenas.ibge.gov.br/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- IBGE. (2022b). O Brasil em síntese. (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística). <https://brasilemsintese.ibge.gov.br/territorio.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Instituto Socioambiental. (2017). Quem é índio? - Povos Indígenas no Brasil. https://pib.socioambiental.org/pt/Quem_%C3%A9_%C3%ADndio%3F (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Instituto Socioambiental. (2018a). Constituição—Povos Indígenas no Brasil. <https://pib.socioambiental.org/pt/Constitui%C3%A7%C3%A3o> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Instituto Socioambiental. (2018b). Estatuto do Índio—Povos Indígenas no Brasil. https://pib.socioambiental.org/pt/Estatuto_do_%C3%8Dndio (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Instituto Socioambiental. (2018c). O que são Terras Indígenas? - Povos Indígenas no Brasil. https://pib.socioambiental.org/pt/O_que_s%C3%A3o_Terras_Ind%C3%ADgenas%3F (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Instituto Socioambiental. (2019, január 18). What changes (or what's left) in the Brazilian environmental agenda with president Bolsonaro's reforms? *ISA - Instituto Socioambiental*. <https://www.socioambiental.org/en/noticias-socioambientais/what-changes-or-whats-left-in-the-brazilian-environmental-agenda-with-president-bolsonaros-reforms> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- IWGIA. (2021). Indigenous peoples in Brazil. *International Work Group for Indigenous Affairs*. <https://www.iwgia.org/en/brazil.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Kruse, T. (2021, december 10). Na era Bolsonaro, Inpe chega ao maior estágio de penúria de sua história. *Veja*. <https://veja.abril.com.br/brasil/na-era-bolsonaro-inpe-chega-ao-maior-estagio-de-penuria-de-sua-historia/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Lisboa, C., & Piribisczki, C. (2019, április 12). “Revogação” extingue órgãos colegiados do Ministério do Meio Ambiente. *O Eco*. <https://oeco.org.br/reportagens/revogaco-extingue-orgaos-colegiados-do-ministerio-do-meio-ambiente/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Londoño, E. (2019, augusztus 2). Bolsonaro Fires Head of Agency Tracking Amazon Deforestation in Brazil. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/08/02/world/americas/bolsonaro-amazon-deforestation-galvao.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Macedo, M. (2020, július 20). O Ciclo da Borracha. *Educa Mais Brasil*. <https://www.educamaisbrasil.com.br/enem/historia/ciclo-da-borracha> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Magalhães, V. (2011, november 13). Presidente pavio curto. *Folha de São Paulo*. <https://www1.folha.uol.com.br/paywall/login.shtml?https://www1.folha.uol.com.br/fsp/poder/8727-presidente-pavio-curto.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Margolis, M. (2022, február 15). Opinion | Bolsonaro is pulling the plug on one of the world’s best deforestation monitoring systems. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/02/15/brazil-bolsonaro-inpe-amazon-deforestation-environmental-emergency/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Megale, B., & Carvalho, M. C. (2016, február 5). Após acordo com Procuradoria, executivos da Andrade deixam prisão. *Folha de S. Paulo*. <http://www1.folha.uol.com.br/poder/2016/02/1737252-apos-acordo-com-procuradoria-executivos-da-andrade-deixam-prisao.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- MERCOSUR. (2021). Sitio Oficial del MERCOSUR. *MERCOSUR*. <https://www.mercosur.int/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- O Eco. (2014, augusztus 18). O que é o Código Florestal. Dicionário Ambiental. *O Eco*. <https://oeco.org.br/dicionario-ambiental/28574-o-que-e-o-codigo-florestal/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- O Globo. (2018, július 13). Bolsonaro promete liberar garimpo em terras quilombolas. *O Globo*. <https://oglobo.globo.com/politica/bolsonaro-promete-liberar-garimpo-em-terras-quilombolas-22884565> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- O Globo. (2019, szeptember 29). Fiscais do Ibama acusam Exército de não cooperar em ações contra garimpos ilegais. *O Globo*. <https://oglobo.globo.com/brasil/fiscais-do-ibama-acusam-exercito-de-nao-cooperar-em-aco-es-contra-garimpos-ilegais-23983838> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Observatório do Clima. (2019, július 10). *Carta a Bolsonaro em defesa do Inpe*. <https://www.oc.eco.br/carta-bolsonaro-em-defesa-inpe/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Observatório do Clima. (2021a, január 22). Orçamento do Meio Ambiente é o menor em 21 anos. <https://www.oc.eco.br/orcamento-meio-ambiente-e-o-menor-em-21-anos/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Observatório do Clima. (2021b, január 22). “Passando a boiada” – o segundo ano de desmonte ambiental sob Jair Bolsonaro. <https://www.oc.eco.br/en/passando-boiada-o-segundo-ano-de-desmonte-ambiental-sob-jair-bolsonaro/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Observatório do Clima. (2022, február 1). Ibama só gastou 41% do que teve para fiscalização. <https://www.oc.eco.br/ibama-so-gastou-41-do-que-teve-para-fiscalizacao/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Oliveira, J. (2021, július 13). Governo Bolsonaro enfraquece o INPE e retira do órgão divulgação sobre dados de queimadas. *El País Brasil*. <https://brasil.elpais.com/brasil/2021-07-13/governo-bolsonaro-enfraquece-o-inpe-e-retira-do-orgao-divulgacao-sobre-dados-de-queimadas.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Ortolani, G. (2019, január 16). Brazilian hunger for meat fattened on soy is deforesting the Cerrado: Report. *Mongabay Environmental News*. <https://news.mongabay.com/2019/01/brazilian-hunger-for-meat-fattened-on-soy-is-deforesting-the-cerrado-report/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Pádua, S., Prado, F., & Pellin, A. (2021, február 3). Opinião: ICMBio versus Ibama: por que essa fusão pode prejudicar áreas protegidas. *Folha de S.Paulo*. <https://www1.folha.uol.com.br/empreendedorsocial/2021/02/icmbio-versus-ibama-por-que-essa-fusao-pode-prejudicar-areas-protegidas.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Pennington, J., & Kaster, A. (2018, December 7.). The geopolitical impact of China's approach to fighting climate change. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/the-geopolitical-impact-of-china-s-approach-to-fighting-climate-change/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Phillips, D. (2020, február 5). „Genocide” fears for isolated tribes as ex-missionary named to head Brazil agency. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/05/brazil-indigenous-tribes-missionary-agency-ricardo-lopes-dias-christianity-disease> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Porfírio, F. (2019). Cultura indígena: Características e curiosidades. *Brasil Escola*. <https://brasilecola.uol.com.br/sociologia/cultura-indigena.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Prazeres, L. (2019, szeptember 29). Fiscais do Ibama acusam Exército de não cooperar em ações contra garimpos ilegais. *O Globo*. <https://oglobo.globo.com/brasil/fiscais-do-ibama-acusam-exercito-de-nao-cooperar-em-aco-es-contra-garimpos-ilegais-23983838> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Presidência da República. (2016). Biografia de Dilma Rousseff. *Biblioteca. Portal do Governo Brasileiro*. <http://www.biblioteca.presidencia.gov.br/presidencia/ex-presidentes/dilma-rousseff/biografia> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Resende, S. M. (2018, november 5). „No que depender de mim, não tem mais demarcação de terra indígena”, diz Bolsonaro a TV. *UOL, Folha de S.Paulo*. <https://www1.folha.uol.com.br/poder/2018/11/no-que-depender-de-mim-nao-tem-mais-demarcacao-de-terra-indigena-diz-bolsonaro-a-tv.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Rocha, J. (2020, február 7). Bolsonaro sends Congress bill to open indigenous lands to mining, fossil fuels. *Mongabay Environmental News*. <https://news.mongabay.com/2020/02/bolsonaro-sends-congress-bill-to-open-indigenous-lands-to-mining-fossil-fuels/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Sakamoto, L. (2011, január 12). IBAMA, Belo Monte e um rolo compressor. *UOL, Folha de S.Paulo*. <https://blogdosakamoto.blogosfera.uol.com.br/2011/01/12/IBAMA-belo-monte-e-um-rolo-compressor/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Salles, R. (2019, október 7). "HARDtalk: Ricardo Salles—Environment Minister Brazil". *BBC News*. [Interview]. <https://www.bbc.com/news/av/world-latin-america-49935340/ricardo-salles-brazil-has-done-excellent-job-on-the-amazon> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Santos, V. S. dos. (2021). Ibama: O que é, surgimento, funções. *Mundo Educação*. <https://mundoeducacao.uol.com.br/biologia/ibama.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Seto, G. (2018, október 9). Bolsonaro diz que pretende acabar com „ativismo ambiental xiita” se for presidente. *UOL, Folha de S. Paulo*. <https://www1.folha.uol.com.br/poder/2018/10/bolsonaro-diz-que-pretende-acabar-com-ativismo-ambiental-xiita-se-for-presidente.shtml> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Simões, E., & Boadle, A. (2021, március 9). Analysis: Lula’s revival suits Bolsonaro, but Brazil 2022 is a different match. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-brazil-politics-lula-bolsonaro-analysis-idUSKBN2B12D1> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Simões, M. (2019, augusztus 27). Brazil’s Bolsonaro on the Environment, in His Own Words. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/08/27/world/americas/bolsonaro-brazil-environment.html> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Spring, J. (2021, július 2). Brazil’s Bolsonaro obstructs environmental fines key to protecting Amazon. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/brazils-bolsonaro-obstructs-environmental-fines-key-protecting-amazon-2021-07-02/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Spring, J. (2022a, február 1). Brazil spent less than half its 2021 environmental enforcement budget. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/brazil-spent-less-than-half-its-2021-environmental-enforcement-budget-2022-02-01/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Spring, J. (2022b, február 11). Deforestation in Brazil’s Amazon rainforest hits record January high. *Reuters*. <https://www.reuters.com/business/environment/deforestation-brazils-amazon-rainforest-hits-record-january-high-2022-02-11/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Stargardt, G., & Boadle, A. (2019, január 2). Brazil farm lobby wins as Bolsonaro grabs control over indigenous lands. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-brazil-politics-agriculture-idUSKCN1OW00S> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Stewart, M., PhD. (2020, július 29). An Analysis of Amazonian Forest Fires. *Medium*. <https://towardsdatascience.com/an-analysis-of-amazonian-forest-fires-8facca63ba69> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Sudré, L. (2021, február 3). Fusão entre Ibama e ICMBio irá paralisar políticas ambientais, alerta servidor. *Brasil de Fato*. <https://www.brasildefato.com.br/2021/02/03/fusao-entre-ibama-e-icmbio-ira-paralisar-politicas-ambientais-alerta-servidor> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Tajra, A. (2019, május 29). Bolsonaro esvazia conselho ambiental e diminui participação da sociedade. *UOL Notícias*. <https://noticias.uol.com.br/meio-ambiente/ultimas-noticias/redacao/2019/05/29/bolsonaro-esvazia-conselho-ambiental-e-diminui-participacao-da-sociedade.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- The Economist. (2022, február 12). Despite thriving trade, China's relationship with Brazil is weakening. *The Economist*. <https://www.economist.com/the-americas/2022/02/12/despite-thriving-trade-chinas-relationship-with-brazil-is-weakening> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Trinkunas, H. (2020, július 20). Testing the limits of China and Brazil's partnership. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/testing-the-limits-of-china-and-brazils-partnership/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- UOL Notícias. (2018, december 1). Bolsonaro critica Ibama e ICMBio. <https://noticias.uol.com.br/ultimas-noticias/afp/2018/12/01/bolsonaro-critica-ibama-e-icmbio.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- UOL Notícias. (2019, augusztus 23). O que é a GLO que Bolsonaro decretou para combater queimadas na Amazônia. <https://noticias.uol.com.br/meio-ambiente/ultimas-noticias/bbc/2019/08/23/o-que-e-a-glo-que-bolsonaro-decretou-para-combater-queimadas-na-amazonia.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Valente, R. (2020, április 18). Mourão forma Conselho da Amazônia com 19 militares e sem Ibama e Funai. *UOL, Folha de S.Paulo*. <https://noticias.uol.com.br/colunas/rubens-valente/2020/04/18/conselho-amazonia-mourao.htm> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

- Vazquez, K. C., & Dey, R. (2019). Geopolitics over Amazon fire taking complex turn for Brazil. *Financial Express*. <https://www.financialexpress.com/world-news/earths-lungs-are-on-fire-geopolitics-over-amazon-fire-taking-complex-turn-for-brazil/1695031/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Veríssimo, A., Rolla, A., Vedoveto, M., & Futada, S. de M. (2012. November 26). Protected Areas in the Brazilian Amazon: Challenges and Opportunities. *Imazon/ Instituto Socioambiental*. <https://imazon.org.br/en/publicacoes/protected-areas-in-the-brazilian-amazon-challenges-opportunities-2/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
- Watts, J. (2019, augusztus 21). Jair Bolsonaro claims NGOs behind Amazon forest fire surge – but provides no evidence. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/21/jair-bolsonaro-accuses-ngos-setting-fire-amazon-rainforest> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

8. Ábrajegyzék

1. térkép: Amazónia, Cerrado és Gran Chaco régióit ábrázoló térkép. Forrás: Greenpeace France. (2019). Hooked on meat. How Europe's soya addiction is feeding the climate emergency.https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2019/06/hooked_on_meat_EN_web.pdf (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
2. térkép: 2010 és 2020 között őslakosok ellen elkövetett erőszak látható számokban, területekre leosztva. Forrás: CACI. (2020). Cartografia de Ataques Contra Indígenas. <http://caci.cimi.org.br/#!/?loc=-13.068776734357694,-63.896484375,3&init=true> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
3. térkép: Amazónia őslakos rezervátumait, természetvédelmi egységeit és az erdőirtásokat bemutató térkép. Forrás: Rocha, J. (2020, február 7). Bolsonaro sends Congress bill to open indigenous lands to mining, fossil fuels. *Mongabay Environmental News*. <https://news.mongabay.com/2020/02/bolsonaro-sends-congress-bill-to-open-indigenous-lands-to-mining-fossil-fuels/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
4. térkép: Az őslakos területek jogi státuszuk alapján ábrázoló térkép. Forrás: Instituto Socioambiental. (2021, január 25). Localização e extensão das TIs—Povos Indígenas no Brasil. *ISA – Instituto Socioambiental*. https://pib.socioambiental.org/pt/Localiza%C3%A7%C3%A3o_e_extens%C3%A3o_das_TIs (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
5. térkép: A Belo Monte vízerőmű. Forrás: International Rivers. (2012). Map of Belo Monte Dam. *International Rivers*. <https://archive.internationalrivers.org/pt-br/resources/map-of-belo-monte-dam-4595> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
1. ábra: Kínába irányuló brazil exportcikkek százalékos arányban. Forrás: OEC. (2022). Brazil (BRA) and China (CHN) Trade. *The Observatory of Economic Complexity*. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/bra/partner/chn> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
2. ábra: Kínába irányuló brazil exportcikkek érték szerint. Forrás: OEC. (2022). Brazil (BRA) and China (CHN) Trade. *The Observatory of Economic Complexity*. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/bra/partner/chn> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)

3. ábra: Kínai közvetlen külföldi tőkebefektetés Brazíliában. Forrás: AEI. (2022). China Global Investment Tracker. *American Enterprise Institute*. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)
4. ábra: Az erdőirtás mértéke Brazíliában. Forrás: Instituto Nacional de Pesquisas Espaciais. INPE. (2021). Monitoramento do Desmatamento da Floresta Amazônica Brasileira por Satélite. *Prodes — Coordenação-Geral de Observação da Terra*. <http://www.obt.inpe.br/OBT/assuntos/programas/amazonia/prodes> (Utolsó megtekintés: 2022.04.02.)